

Апавяданні

Янка Брыль

Вітраж

Мініяцюры
нарысы

Мінск
1972

ГУРТАВОЕ

Каля нашай вёскі, там, дзе цяпер проста крайні ад загумення куток вялікай калгаснай пашы, калісьці быў лужок. Са сваёй асобнай назвай, са сваёй маленькай гісторыяй, якая штогод папаўнялася новымі фактамі.

Гэта бывала звычайна ў другой палавіне жніўня.

Харошая пара. Адкальваліся ды адрыпелі на калдобінах духмяныя вазы мурагу, жыта, ячменю, лёну. Безліч мядзведжых ахапкаў казытлівага сена і ладных — добра, калі нялёгкіх! — снапоў падняты ды пакладзены на воз, пасля на торп, у халадок і зацішак гумна. На полі застаўся толькі авёс — у мэндліках або сям-там, дзе надзелень, яшчэ не скошаны. Грэчка, лубін, канюшынная атава, насенная канюшына, бульба, што пачынае ўжо добра жаўцець і смачна, дамавіта пахне. Пара адноснай сытасці, першахлебнай ды бульбянай, укропна-агурочнай, яблычнай. Нейкая паўза, кароткі адпачын перад імгліцай задумліва-ласкавых вераснёўскіх раніц, перад мудрай і сумнаватай паззіяй свежай ралі, радасным россыпам новага насення, журботна-сонечнай паззіяй залатога лісця і амаль пажаночы пяшчотных дотыкаў ціхага, светлага, лёгкага павуціння...

Тады, у дні перадыху на стыку лета і восені, наша веска, сказаў бы, рантам успамінала

пра той лужок за крайнімі гумнамі, які, быццам забыты, чакаў свае чаргі. За тыдні касавіцы і жніва раз'яднаная, расцярушаная па бліжэйшых і далёкіх надзелах лугоў і палявой распалосіцы, вёска збіралася каля таго лужка. Адны мужчыны ды зрэдку цётка ці маладзіца з той хаты, дзе часова або надоўга не было каму выйсці на гаспадарскую справу. Бясформенны абшар лужка дзялілі спачатку палосамі ўдоўж, потым тое, што заставалася, палоскамі ўпоперак, і заўсёды яшчэ заставаўся трохкутнік паміж полем і выганам, кавалак, які ўжо нельга было падзяліць і які называўся, мусіць вельмі здаўна, Гуртавое.

Дзялілі лужок найчасцей у нядзелю пад вечар. А назаўтра ўранку выбягалі сюды, адзін перад адным, як найраней. Яшчэ і тычак добра не відно, граніцу цяжка адбрысці, яшчэ і косіш нібы навобмацак. І спех такі — не столькі ад жадання ўхапіць гэтую жменю сена, пакуль стаіць пагода, як ад жадання пакарасавацца перад суседзямі спраўнасцю.

Гуртавое касілі пасля абеду, калі ўжо на падоўжных ды папярочных палосах жанчыны пачыналі зграбаць у валкі, а то, хто гарачэйшы, і капіць сак-так падсушаную траву. І касіць гэты шматок хвашчу, які, дарэчы, елі толькі коні, пачыналі не адразу ды не так сабе, а пасля штогадовага традыцыйнага веча.

Косы ўтыкалі канцамі касільнаў у мяккую пакошу, а самі адыходзіліся трохі і залягалі або

рассядаліся на сушэйшым, падгрэбеным узмежку.

Трэба сказаць, што збіралася сюды, спачатку касіць лужок, а потым дзяліць Гуртавое, не ўся наша вёска.

Нядаўна мне давалося паглядзець у бібліятэцы польска-французскі атлас з другой палавіны XVIII стагоддзя і з прыемнасцю знайсці на карце Навагрудскага ваяводства сваё Загора — Sagora, як яно значыцца там у французскай транскрыпцыі. Трэба думаць, што веска стаяла сабе і задоўга да таго атласа, што назву сваю яна вядзе здалёк, здаўна, упарта і самавіта не згаджаючыся стаць ні «Zagórzem», якім яна бывала, ні «Загор'ем», якім цяпер значыцца афіцыйна. Яшчэ адно: у старым «Геаграфічным слоўніку Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краін», у пераліку мноства вёсак з такою ж няхітраю назвай, ёсць паведамленне, што наша Загора сто год таму назад мела трыццаць сем каміноў, мясцовасць вакол яго была таксама бязлесная, а землі ўзгоркаватыя, пшанічныя.

Рэшта гісторыі — у вясковых паданнях.

Адно адчувае пасляваеннае пакаленне загорцаў — тыя студэнты, саддаты, настаўнікі, інжынеры, урачы, якія, пад'язджаючы ў наш час да роднай, больш чым на сотню хат вялікай вёскі на ўсходнім схіле тары, бачаць шыфер і бляху, светлыя вокны ў садах, белыя сцены шко-

лы, клуба, сельмага, спраўныя будынкi брыгаднай фермы наводшыбе.

Другое адчуваю я, калі за ўсім гэтым, ужо звычайным, бачу і тое, што было,— суцэльную саламяную шэрасць значна меншай, непараўна на бяднейшай і цёмнай заходнебеларускай вёскі, што ўжо не будзе такая, як была, якой яна, часамі здавалася, будзе заўсёды...

Зрэшты, і тое, што жыло ў памяці нашых бацькоў і дзядоў, што мы пачулі ад іх як казку, здавалася ім калісьці беспрасветным ды бясконцым.

Па тых паданнях, па той няпісанай гісторыі наша малое ў гады прыгону Загора належала ажно пяці панам. Хто з іх быў лепшы, хто горшы — уся гэтая разнавіднасць няволі і здзеку пайшла ў нябыт. Да дзён майго юнацтва, за сем дзесяткаў год ад ліквідацыі паншчыны, дайшлі толькі назвы «схедаў»¹, частак вёскі — па некалькі хат — ад колішняй прыналежнасці да памешчыкаў: «свідзінскія», «судзёўскія», «гнаінскія», «лісіцкія», «ёдчыны». Відаць, памыляюся нават у назвах, бо і тады ўжо гэта было мне, майму пакаленню, зусім нецікава. Тады ўжо вёска дзялілася толькі на дзве часткі: вышэйшая палавіна, што размясцілася на гары,— «нагорскія», а наша, усходняя частка, у даліне —

¹ Scheda — спадчына (польск.)

«ёдчыны». Яшчэ ўсё як на ўспамін пра нейкага, ледзь не міфічнага, пана Ёдку.

Гуртавое належала «ёдчыным». Аднак пакуль ішла падрыхтоўка да вечы, пакуль тое вечы цягнулася, тут збіралася многа людзей з усёй вёскі. Той вёў кабылу на пашу — падышоў сюды з аброшцю. Другі ішоў па кабылу — таксама спыніўся, а потым прысеў. Хто з поля, хто з вёскі падышлі на гоман і засталіся, як на цікавым, вельмі нячастым відовішчы — на хвілінку — да самай касьбы.

— Дык што мы будзем, мужчыны, рабіць з Гуртавым?

Пытанне гэтае, здаўна і штогоду, ставіў звычайна хто-небудзь са старэйшых гаспадароў. Не дамаўляючыся пра чаргу, не забягаючы наперад, але ж з прыкметнай ахвотай і амаль з дзяржаўнай важнасцю.

Адказвалі яму, як і заўсёды, тое самае, як быццам у гэтай справе не было ўжо вопыту, пэўнага стандарту вырашэння. Зноў выстаўляліся на суд, даўно вядомыя, тры варыянты:

1. Разбіць на палосы і скасіць ды прыбраць кожны сваё.

2. Прадаць траву і купіць пажарную бочку.

3. Скасіць, згрэбці, скапіць гуртам і ў копах, па жэрабу, падзяліць.

Пачынаючы з пастушкавага ўзросту, больш за дзесяць разоў я быў на гэтым вечы назіральнікам і слухачом, без права голасу. Спа-

чатку па малалецтве, а потым, хоць і грабец і, нарэшце, касец, пры двух старэйшых братах — не гаспадар.

Зрэшты, так мне было зусім добра. Да гэтага ў мяне, гадоў ужо з пятнаццаці, былі свае адносіны...

Штогадовыя вечы помняцца мне перш за ўсё як вясёлы перабрэх. На розныя тэмы — ад найбліжэйшага, штодзённага аж да самага грэхаладзення Адама і Евы, пра якое, як і пра шмат чаго іншага, расказваў — у сваім варыянце — вядомы на ўвесь наш свет рыбак, паляўнічы, гультай, канавал, бабнік, байдун і песеннік Самусь. Дарэчы, з «нагорскіх», незацікаўленых, але заўсёды, помніцца, прысутны.

Сяды-тады тэматыка набірала класавай вастрыві:

«З горла лезе, маць тваю перамаць, а на чужое ўеё роўна гонішся!..»

«Ты каміны не лічы, ты лічы дзесяціны: колькі іх на чый комін прыходзіцца!..»

«Пачакай, пачакай, ці не скончыцца ваша царства, ці не паглядзім мы, як ты тады закахаш!..»

Сварыліся, выгаворвалі адзін аднаму сабраныя за цэлы год нездавальненне і варажнечу, у пошуках аргументаў залазчы і ў папярэднія, нават далёкія гады. У якасці халоднае вады на галовы гарачых ішло што-небудзь такое:

«Ды што вы, хлопцы, як бабы, счапіліся?..»

«Паможаш хіба, калі памолішся?..»

«От дзе каб нашых баб і праўда сюды — от дзе б сечкі насеклі!..»

Часцей, аднак, сварку перабіваў, глушыў яе выбухам рогату нейкі новы расказ, Самусёў ці каго-небудзь іншага. Часамі ад сварак ды жартаў хто-небудзь хацеў перавесці цікаваць на песню. Дарма. Не выходзіла. На песню патрэбен быў вечар, патрэбна была цішыня, хоць часовае забыццё на ўсе беды і клопаты. Калі ж і пачыналася песня на пакошы, дык ненадоўга, як нядоўгія былі і сваркі. Больш было жартаў, смеху.

Што ж да маіх «сваіх адносін» да ўсяго, што адбывалася на гэтым лужку і ў вёсцы, і наогул на свеце, дык я не быў тады староннім назіральнікам, бесклапотным падлеткам ды дзецюком з нябеднай хаты, якога яшчэ не ўкусіла свая ўласная вош, аматарам абы з чаго пасмяяцца каля вясёлых. У мяне ўжо была свая таямніца, сваё заповітнае — я ўжо вучыўся, рыхтаваўся на пісьменніка. І таямніца мая, сямю-таму ў пэўнай меры вядомая, не адгароджвала мяне ад людзей. Наадварот — ад кніг, ад паперы яна вяла мяне да іх лепшым, глыбейшым і — мне хацелася гэтага — яшчэ больш іхнім. Кожны мой дзень быў вучобай: я не толькі чытаў і пісаў у вольны ад работы час — я прагна слухаў, глядзеў, запамінаў. Шчаслівае маўчанне няспыннай карпатлівай падрыхтоўкі да тае

працы, якая, я верыў, чакае мяне, якая будзе патрэбна простаму чалавеку, карміцелю і бедняку,— патрэбна маёю шчырасцю, нашаю праўдай, якая сваімі фарбамі і гукамі сальецца з красою роднай прыроды, роднай мовы і песні, роднага суму і смеху.

Пажарнай бочцы не шанцавала. Клапаціцца пра тое, каб нарэшце-такі набыць яе, другую да нашай помпы, павінна была ўся веска, не адны толькі ўладальнікі Гуртавога «ёдчынь». «Ёдчыны» не хацелі ў гэтай справе перадаць і мелі сваю пашахонскую рацыю.

Здаецца, толькі раз ці два разы на маёй памяці Гуртавое хтосьці купіў «на скос». Адзін раз тыя лічаныя золты пайшлі, здаецца, на першую бочку, а другі раз так і ляжалі да самага Верасня ў скарбніка добраахвотнай пажарнай каманды, дарма чакаючы, калі да іх «нагорскія» збяруць сваю палавіну.

Не памятаю, каб калі-небудзь Гуртавое разбівалі на палоскі ды палосачкі,— не даходзіла да вяршыняў такой геаметрыі.

Часцей за ўсё, стаміўшыся ад спрэчак — што рабіць, касілі гуртам, тым больш што сонда не чакала. І касьба гэтая помніцца як самае характэрнае, нібы так толькі яно заўсёды і было.

Касцы ўставалі.

І зноў жа хтосьці першы — не па чыне ды не па выбары, а хто быў найбліжэй — становіўся ў крайні ад пашы пракос, ці то гарэзліва, ці

абьякава, ці нават урачыста пачынаў мянціць касу.

Пайшоў.

Пакуль пайсці другому, трэцяму — усе пачыналі мянціць, да апошняга ў постаці. Вясёлы маладзецкі перазвон.

А публіка рознага веку, ад смаркатых да сівавусых, усе, хто сабраўся тут дзеля вечы, стаялі збоку, на пашы, як на нейкае дзіва гледзячы на справу звычайную — касьбу, і незвычайную, бо раз на год калектыўную, гуртавую.

Тут набліжаецца галоўнае...

Тут я павінен зрабіць яшчэ адно, не апошняе, адступленне.

Веска наша, як правільна сведчыць вышэй ўспомнены «Геаграфічны слоўнік», спрадвеку палаявая. Ляскоў, гаёў якіх-небудзь ці проста зарасніку каля яе няма. У лес мы, пастухамі быўшы, траплялі толькі ўвосень, калі кароў пускалі на лугі, пасля атавы. А падраслі — па дровы ездзілі зімой.

Салаўя, такім чынам, я змалку не чуў, гадоў, здаецца, да семнаццаці, пакуль не паехаў аднойчы ажно за чацвёртую вёску рэзаць на балоцістым надрэчным лузе лазу.

Красу птушынага голасу я ведаў, перш за ўсё, ад жаваранка і шпака. Не лічачы, вядома, спевакоў ледзь не хатніх — пеўня ці ластаўку, або выпадковых — шчыгла ці чачотку, што не

табе, дык суседнім хлапчукам траплялі часамі ў клетку.

Жаваранак і шпак, спяваючы, не хаваліся.

Першага мы змалку бачылі не раз. На зямлі, калі ён — недасягальна мілы, шэранькі — уподбежку хпмыгаў па руні, яшчэ не могучы ў ёй схавацца; над зямлёй, калі ён уздымаўся над калоссем — ужо налітым ці яшчэ ў красе — адразу з сярэбраным званам; у небе, дзе ён бясконда вісеў над табою, жандом ці касцом, бясконца званіў, як вясёлая ручаіна, усё адно і тое ж, і ўсё такое новае, такое шчырае!..

Другі спявак — бліскуча-чорны, гарэзлівы шпачок — наогул нікуды, як быццам, не адлучаўся. Калі не на кіёчку перад акенцам шпакоўні, дык на галінцы дае свой штодзённы, з раньняга ранку да позняга вечара, таксама як і жаваранкаў, нястомны канцэрт. І з перапевамі, і сваё, і з кепікамі ўсякімі, з зачэпным посвістам, і ад сапраўднай радасці, з поўнай сардэчнай аддачай.

Загадкава прывабныя, проста такі чароўна-таямнічыя былі мне з маленства галасы яшчэ дзвюх птушак нашага свету — драча і перапёлкі. Іх галасы ўзрушліва спалучаліся з красой у аднаго — вясняных, а ў другое — летніх вечароў, з таямнічасцю роснага, прыімгленага лугу і духмянага хлебнага поля. Перапёлка бывала давай ад нашай хаты, сакавіта-хлёсткі і шчыmlіва-журботны покліч яе даходзіў здалёк, прыцішаны

адлегасцю. Драч дадзіраўся настойлівым, поўным адчування абавязку і годнасці дзебрам — да самых акон.

Часамі, калі ты, зачараваны імі, выходзіў з хаты, ішоў па двары, пасля па цёплай баразёнцы паміж бліскачага ад месяца гічання буракоў ажно на роснае прыгуменне — яны, перапёлка і драч, служылі сваю службу, здавалася, зусім на пару, дуэтам, пад адным вялікім, нізкім месяцам, налітым спеласцю, нібы казачна-агромністае яблыка, вось-вось гатовае апасці на мяжу паміж полем і лугам.

«Свежасць дзіцячага ўспрымання...»

Ды вось і іншае.

Сяджу над паплаўком, задуманы і засяроджаны. А пасля да мяне пачынае даходзіць музыка ціхага-ціхага шуму. Спачатку я падсвадома цешуся гэтай радасцю, а потым спакваля пачынаю ўсведамляць, што цуду тут нікага няма. Узнімаю вочы. Гэта ж на тым баку ракі, хоць і даволі шырокай, спакойных, даўно ўжо не галодных каровы падышлі нячутна па траве да берага, грызучь яе — нібы адною шырачэннай пысаю: ш-шам, ш-шам, ш-шам... Ёсць несуллад у гэтым шаманні, ды ён усё ж зліваецца ў адно.

Мне ўжо тым часам за пяцьдзесят. І я ўспрымаю гэтую музыку надрэчнай раніцы не як дзіця, аднак не менш, здаецца, свежа і яшчэ глыбей.

Чаму? Як хто?

Як чалавек, які ў свой час быў па неабходнасці нават і стыхійным ветэрынарам — памагаў карове цяліцца, лячыў яе тым, што ведаў ад векавое мудрасці народнага лекавання, а то і стаў над ёю, хвораі, балюча глытаючы сваю бездапаможнасць.

Як чалавек, які не толькі замілавана гладзіў сытае, даверлівае цялятка, але ж і сам яго выкарміў, і быў аднойчы пастаўлены перад горкім абавязкам падысці да яго з нажом.

Як чалавек, які не толькі ахвотна піў сырадой ці задаволеная пакрэктаў над місай крамянага ды халоднага з пограба кіслага малака, але ж і сена карове касіў, і салому на подцілі ёй вымалочваў, і гной вярнуў з-пад яе, да трэску ў жылах і ў дзяржальне сахара.

Каму ж, як не таму, не такому чалавеку адчуць па-сапраўднаму музыку яе, каровінай, задаволенай, сытай яды на калгасным прыволлі?..

Красу прыроды хлебароб адчувае інакш, паўней, чым яе старонні назіральнік, няхай сабе нават найлепш эстэтычна падрыхтаваны ці па натуре вельмі чулы. Хлебароб успрымае яе не збоку, не зверху, а з самай сярэдзіны, свядома ці падсвадома адчуваючы сябе саўдзельнікам стварэння гэтай красы,— гордае і шчаслівае адчуванне.

Яно было маім у дні маёй сялянскай маладосці, у пэўнай меры маім засталося яно і дагэтуль. І дома, і ў кожнай іншай краіне, дзе я

гляджу на новую красу палёў, павага да яе стваральнікаў жыве, ціха, непераможна спявае ў маім захапленні.

Гэтага мала, аднак.

Мне часта ўспамінаецца пара той непаўторнай свежасці пачуццяў, подыхамі якое цяпер, у гарадской ды кабінетнай мітусні і адзіноце, даводзіцца падмацоўваць сябе толькі час ад часу, успаміны пра якую вяртаюцца, непакоюць душу ўсё часцей ды ўсё больш неадчэпна, з новым сумам і новай чароўнасцю...

Косы шаркаюць у траве і — другія — звяняць над травой.

Хто лепш за самога касца адчувае красу гэтай працы? Нагамі ў весела-роснай або ласкава-мяккай траве. Грудзьмі, што дыхаюць сілай і воляй. Вачыма, што бачаць зялёны прастор, які хутка пад ногі мне ляжа пакорнай травою...

Летняя «пільніца», гарачая пара, пачыналася з сенавання, нялёгкай, аднак самай чыстай і самай вясёлай, амаль святочнай работы. Цяжэй там бывала мужчынам, касцам. Асабліва калі не ў гурце, а сам пілуеш, без маладзедкага спаборніцтва, без гоману, смеху ды перазвону мянташак. На жніве, з сярпом, шчыравалі ды петавалі больш жанчыны. Таму, відаць, і песні жніўныя — жаночыя, і гучаць яны такою журбой, ледзь-ледзь не на мяжы апошняга адчаю. Серп і рукі, спёка і поле, сваё ці не сваё, якое трэба было апоўзаць, сагнуўшыся, з той жа

цярплівасцю, з тою ж непаказною мужнасцю, з якою яны і раджалі спакон вякоў, і гадалі ў нястачы, і аплаквалі, з якою яны валачылі горкую долю ўдавы ці салдаткі, ці вечнае наймічкі. Мужчыны тут сваю жніўную гаркоту, сваю нібы казацкую ленасць апраўдвалі тым, што «бабская сярэдзіна куды, браток, гнутчэйшая за нашу». У пачатку трыццатых гадоў пачалі ў нас, на Міршчыне, касіць і збожжа. Калі ўлічыць, з якім нараканнем ды вохканнем, а то дык і з добрым гвалтам сустрэлі гэтае «гультайства», гэты «рэспуст» старэйшыя, асабліва жанчыны, можна сказаць, што каса ды ў жыта, пракос ды на загоне — гэта была рэвалюцыя. Мужчына выпрастаўся. Яму зноў жа нялёгка было, асабліва ў густой ці палеглай пшаніцы, але ж і добра пазіралася наперад, без паклонаў. Жанчына гнулася па-ранейшаму, падбіраючы пракос ды вяжучы снапы, аднак і ёй стала трохі лягчэй. Касцовы ж рукі пад вечар гулі, як тэлеграфныя слупы, спаць чалавек валіўся як сноп, а пасля сну, абы зноў упрогся ў касу, гудзенне паўтаралася і набірала стомы больш ды больш — патрошку, спакваля, на загартуюку і ў запас.

Дык хто ж тады лепш за самога касца адчувае красу гэтай працы?..

Яшчэ ўсё любуецца ёю босая публіка, стоячы збоку, на пашы. Мужчыны з «нагорскіх», што пасыходзіліся на вечы, і пастухі, амаль адны толькі хлопчыкі, адпушчаныя сюды дзяўчатамі

ад далёкага статку. Нібыта ўпершыню, глядзяць малыя, сталыя і старыя на гэтую касьбу — звычайную і незвычайную, бо разам, дружнай талакою.

І не падумаеш, што хутка тут адбудзецца яшчэ больш незвычайнае — такое штосьці, чаго тут як быццам ніколі і не было...

Дык што ж такі?

А тое, што праз увесь гэты дзень, ад роснага, імглістага досвітку, каалі так здорава было гнаць роены пракос, дыхаючы вострым, кісаватым пахам хвашчу, да сонечнага адвячорка, каалі мы, мужчыны, выходзілі на сваё веча ў лёгкай стоме і ў мласнаватай пасляабедзеннай сытасці,— праз увесь гэты час у траве на лужку, як пад вадой, зверху нікому непрыкметна адбывалася сваё...

Пакуль касіліся палосы падоўжныя, галоўныя ды законныя жыхары лужка, смешна-настырлівыя скрыпачы, што не скрыпелі ўжо цяпер, у другой палавіне жніўня,— драчы з драчыхамі і драчанятамі абодвух вывадкаў — нябачна ды нячутна перабягалі на той участак травы, які быў падзелены палосамі ўпоперак. А ўжо адтуль яны пася, яшчэ больш устрывожана, перабіраліся ў клін нечапанага Гуртавога. Пакуль было ціха ў абед і потым, пакуль зусім побач шумела крыкам ды рогатам веча, бедныя скрыпачы сядзелі, прытаіўшыся ўжо ў невялікім для ўсіх іх трохкутніку травы, паміж свежай

пакошай, вытаўчаным каровамі ржышчам і голай, як зялёны бубен, пашай. Абдумвалі, абмяркоўвалі, бедавалі..

— Хлопцы — драчэ!

Крыкнуў хтосьці з касцоў. Голас трывогі, радасці і каманды.

Усе касцы, уся басаногая публіка розных узростаў як быццам толькі цяпер зразумелі, успомнілі, што ж такое павінна адбыцца, што тут у гэткі дзень бывала штогоду.

Драчы, відаць, таксама па нейкай сваёй камандзе, высыпалі з апошняга кліна травы на голую роўнядзь пашы.

Людзі — за імі. Першыя сыпанулі пастушкі. Тады касцы, пакінуўшы косы ў траве, рэдка каторы ўваткнуўшы яе касільнам у зямлю. Рушылі нават і пажылыя з аброцямі, нават і той біблейскі каментатар, ужо тым часам сівы і прыгорблены гультай, Самусь.

З гікам, свістам і смехам ляцелі яны па маленькай, выгрызенай траве, так ласкавай для ног, за пільніцу папораных іржышчам і ў малога і ў дарослага. Ляцелі ва ўсе бакі і, адначасна, усе ў адзін бок — наўздагон за прыткімі шэрабурымі скрыпачамі, што нейкаю сутулай ды імклівай пехатой і смешным подлетам, не падцягнуўшы ног, сыпаліся ў недалёкую бульбу за пашай.

Як і заўсёды, кожнага году, ніхто нічога не дагнаў, ніхто нічога не злавіў. Бо нездарма ж

яны, драчы, і ў вырай бегаюць пехатою. Ніхто нічога не забіў, хоць пастушкі каторыя і кідалі здуру кіямі. Затое смеху было, радасці усім. Не толькі чарнаногай малечы, якая спачатку, на вачы, цярпліва сядзела, а потым стаяла каля касцоў, добра ведаючы, чаго яна тут чакае. Не толькі нам, маладым ды нястомным. Не толькі мне, «паклонніку красы жыцця». Але і тым, хто, на думку маю і маіх аднагодкаў, тады ўжо быў стары, у каго ўжо для хатняй і надворнай лаянкі, для ўшчування ды вохкання былі не толькі бацькі, але ж і жонкі, і маладыя яшчэ і ўжо не вельмі.

Раскрыццё таямніцы ўражае па-рознаму.

Быў у маім пастушыным маленстве такі незвычайны выпадак. На пашы. Нечы конь, відаць, адмахваючыся ад заедзі, учапіўся хвастом за калючы дрот агароджы ад поля, ірвануўся і пабег, пакінуўшы на дроце, каля самага слупка, жменю забытанага валосся. І вось шпакучамусьці собіла сесці іменна там. Ён ублытаўся лапкай, і як жа, бедны, ірваўся, як верашчаў, калі я, адзін са свінных пастушкоў, найбліжэй падбягаў да яго, браў яго, трапыхлівага, ваяўнічага, у руку, выблытваў з валосся яго лапку, а потым яшчэ трохі трымаў у дрыготкай жмені і глядзеў, угаворваў яго не баяцца. Майго першага і, як дагэгтуль, адзінага шпака — так блізка, у руцэ. Я выпусціў яго, упершыню адчуўшы шчасце даць камусьці волю, упершыню

як быццам зразумеўшы, што так яно, калі ён на дрэве, а я на зямлі, калі ён шчабеча, а я люблюся,— што так яно найлепш.

Потым я разумеў, што калі ў супакоеным жыцце, калоссе якога яшчэ не хіліцца долу ад маладога, салодкага цяжару зярнят, а ледзь не да болю ў сэрцы, ледзь не да слёз прыгожа ружавее ды мігціць у неспякотна-ласкавых промнях вячэрняга сонца, калі ў духмяным і таямнічым бязмежжы гэтай красы, недзе з самага дна, ад самай зямлі пачынае падаваць свой голас перапёлка,— я разумеў, што гэта найлепш, калі яна там, а я тут, дзе я стаю або іду і раз-пораду спыняюся, каб паслухаць.

Я разумеў, гэта праўда. Але праўда і тое, што мне заўсёды хацелася, а калі дык і вельмі хацелася ўбачыць яе зусім блізка. Ужо не патрымаць у руцэ, як хацелася гэта раней, а толькі зблізку-зблізку паглядзець.

Таксама і з драчом.

Таксама і трохі інакш.

Перапёлка жыла для мяне не толькі ў збожжы — я ведаў песні пра яе, яны мне падабаліся, яны мяне хвалявалі, і гэта пазтычна аддаляла яе ад мае жмені і ад вачэй, што хацелі б наблізіцца да яе... ну — зусім.

А пра драча ніякіх песняў не было. Былі адны кепікі, хлесткія, рыфмаваныя, але такія, што мы пры бацьках не асмельваліся іх паўтараць, хоць і бацькі нашы таксама ж былі ў свой

час пастушкамі і ўсё такое ведалі. Драч, драч!..» Дзярыся, браток, толькі не пападайся. Хоць і вельмі хацелася б паглядзець, як гэта ты там сядзіш у роснай траве і як устаеш ды дзярэшся, рупліва паварочваешся ва ўсе бакі начнога свету, столькі ўжо часу думаючы, што гэта ў цябе сапраўдная песня, што ўсе павінны чуць яе, што гэта не смешна, а вельмі хораша.

І вось тут раптам — колькі іх, лугавых скрыпачоў! Якое вясёлае раскрыццё травяной таямніцы! Колькі людзей — малых, дарослых і нават старых — бяжыць за вамі, смеючыся, хочучы злавіць і ведаючы, што не надта зловіш, і не кідаючы нічым наўздагон, каб не забіць з блазенскага дуру!..

Ведаю, ведаю я, што не гэтым смехам, не гэтай радасцю жылі тады людзі, што і наогул яны не гэтым, перш за ўсё, жывуць.

І самі яны, мае землякі, яшчэ лепш, гарбом ды нутром, ведалі, што іх трымае на вадзе.

Аднак чаму ж яны так радасна смяяліся, чаму так доўга і так светла помніцца мне гэты смех? Не гаснучы ў памяці, не зацёршыся ў безлічы іншых, куды значнейшых падзей. Як момант чыстай чалавечай блізкасці, глыток высокай радасці жыцця, хоць часовага забыцця пра клопаты, беды і сваркі будзёншчыны.

...З тых, што смяяліся тады, многіх ужо няма. Па трох, па двух, па адным-адзіным з хаты — многія не вярнуліся з вайны. З тых, што

вярнуліся, адны ўжо спакваля за столькі год паперабіраіся з вёскі на ўзгорак за гасцінцам, дзе ім шумяць маладыя бярозкі і велічны, несмяротны дуб. Жывыя неўпрыкмет і даволі растрэсена пастарэлі, хто з выгляду цэлы, а хто без рукі, без нагі.

Я не пытаўся ні ў кога з іх, але здаецца мне, верыцца нават, што той наш далёкі перадваенны смех, той наш блазенскі крок за драчамі не толькі мне аднаму ўспамінаўся ў сумную або нялёгкую часіну, дома ці недзе далека ад родных мясцін.

1969

ДАЖДЖЛІВЫ, СОНЕЧНЫ ЖНІВЕНЬ

Трэці дзень цвіце мой адзіны жоўты гарлачык паміж талерак-лістоў. Трэці доень, то седзячы, то лежачы, гляджу на бела-блакітныя бочачкі паплаўкоў, Чаецей за ўсё — праз рэдкі частакол абгрызенага каровамі аеру.

Уранні туманец шпарка ішоў за плынню ракі, стараючыся не адстаць. Дзень праяўляўся без чыстага сонца, мяккім святлом. Яшчэ не абсохла раса, а ўжо з сітнягу, у якім я стаяў на мыску, пачаі стартаваць стракозы. Пад несціханы булькат ручаіны, што ўпадае ў Шчару. Бацька бусел ці, можа, маці бусліха з чарнадзюбымі падлеткамі спаважна хадзілі сабе паблізу, не вельмі каб зважаючы на рыбака. Сойка дзерлася на тым баку, у лістоце. Певень у недалёкай вёсцы прастадушна рабіў сваё — кукарэкаў раз-поразу, нібы адзін, той самы ўсё, а не на змену з іншымі.

Добра, спакойна на душы. І цяпер, адвячоркам, калі збіраецца памаленьку на дождж, пагруквае над заходнім далягладам. І ўранні было, калі туманец спяшаўся за плынню. І ўчора, гэтай парой, калі мы, пакінуўшы, нарэшце, упарта нерухомыя паплаўкі, сышліся воддаль ад сваіх завоінак і весела плавалі ў вадзе ды ў сонцы ласкавага вечара.

Большую частку жыцця чалавек праводзіць у адзіноце. Чаму некаторыя людзі баяцца, не любяць яе?..

І яшчэ адно хоча ў блакнот:

Разлука з блізкімі, любімымі, разлука назаўсёды і туга па іх — гэта таксама адчуванне абавязку. Перад галоўным у жыцці. А разам з тым — і абавязак перад тымі, што нас пакінулі. Паколькі я не ў зямлі, а пакуль што наверх, у шчасці свядомых дзён і хвілін.

Добра вось так пісаць — калі папера і душа ў траве.

* *

Раніца сёння, пасля начнога дажджу, лагодна свежая, па-святочнаму, хоць і не свята, ціхая, пад шэрай павалокай хмар, якія ці то аддалі ўжо ўсё, што меліся аддаць, ці то яшчэ збіраюцца падсець,

Старшыня прыехаў па мяне, як дамаўляліся, у шэсць.

— Эх, дарагі мой, каб вы толькі бачылі — тры ласі на дарозе! Тры асілкі! Якія прыгожыя!..

Ён захапляецца нягучна, з асцярогай,— дом адпачынку калгасны, ды ў ім цяпер адпачывае інтэлігенцыя з дзецьмі. Ён паўтарае сваё захапленне і за рулём «газіка», які з памяркоўным гудзеннем нясе нас па лясной, з асаджаным пылам, дарозе.

— Вось тут стаялі! І я перад імі стаяў!

Радасць яго перадаецца мне. Яшчэ і зайздросна на дадатак, і прыкра, што вось жа мне зноў не пашанцавала. Але і прырасць, і зайздрасць — не безнадзейныя, нібы мне жыць яшчэ ды жыць...

Мы ведаем адзін аднаго нядаўна, але як быццам і нядрэнна. Часамі мне здаецца, што ў гутарцы са мной, пісьменнікам, ён крышку пазіруе, паварочваецца лепшым бокам. Тады, для раўнавагі, я дакараю самога сябе пытаннем: «А ты што, мала пазіруеш? І перад ім...» Але часцей мне думаецца, што мы са старшынёй забываемся пра такое, больш міжвольнае, чым свядомае, пазіраванне і проста жывём сабе побач, здаволення нашымі нячастымі сустрэчамі, ён — ахвотна знаёмячы мяне з тым, чым ён жыве, а я — ахвотна знаёмячыся з гэтым маляўнічым кутом, з новымі людзьмі.

Сёе-тое я ўжо тут ведаю.

З заатэхнікам Люсяй я, напрыклад, сустракаўся летась, тады яшчэ чуў пра яе. І цяпер, калі мы пасля некалькіх кіламетраў мокрага лесу вязджаем на палявую дарогу і неўзабаве спыняемся каля крайняга доміка яшчэ сонкай вёскі, я пазнаю гэты домік і загадзя, вачыма памяці, бачу яго маладую гаспадыню.

«Газік» наш прыпыніўся каля плота, за якім над мокрымі градамі сям-там тырчаць вялыя адмакрэччы сланечнікі і вішні з рэшткамі нядаўняй

вераб'інай раскошы,— апошнімі недакляванымі ягадамі.

Люся выходзіць з доміка ці то на стрыманы покліч нашай машыны, ці то заўважыўшы яе цераз акно яшчэ да сігналу. У накінутай сцёганцы, у белай хусціне, з прыветлівай усмешкай. Вясёлая і працавітая. Гэтага мала. Такія ўжо бывалі. Таксама, як яе жыллё — ужо не хата з лучынай, а спраўны, пафарбаваны охрай домік пад шыферным дахам, з тэлеантэнай над ім, з электрычнасцю і газам на службе ў гаспадыні,— таксама і гападынька — не проста ласкавая, спраўная маладзіца, а загадчыца фермы і студэнтка-завочніца.

Пакуль яны вядуць сваю будзённую, дзелавую гутарку, я люблюся Люсяй і ўспамінаю дзве старонкі яе біяграфіі. Выпускны вечар у дзесяцігоддзі, «блакітны вальс», калі бойкая выпускніца асмелілася і вывела на круг самога старшыню, такога культурнага, толькі што з раёна. А пасля гутаркі з ім задумалася дзяўчо, ці не застацца ёй і сапраўды ў сваёй вёсцы цялятніцай. І гора маладзенькай цялятніцы ўспомнілася. Як адна з яе падласак па звычаю лясных кароў уцякла ў гушчар — цяліца. Трое сутак шукала яе Люся. Спачатку проста хадзіла па лесе, гукала ды плакала, а потым здагадалася і пачала чакаць карову каля вадапою, лясное рачулка. І дачакалася. Ужо з цяляткам.

Я непрыкметна, здаецца мне, назіраю за тым, якімі добрымі вачыма гэты пажылы, бывалы мужчына, цяжка паранены франтавік глядзіць на маладую, здаровую, вясёлую, амаль красуню, і ўспамінаю многіх яго памочніц, у іншых вёсках калгаса. Даяркі, заатэхнікі, учотчыцы, аграномы...

— Мяне часамі,— смяўся неяк старшыня,— называюць бабскім угоднікам. І сябры, і начальства. Многа, бачыце, у мяне дзяўчат ды маладзіц на самых адказных участках. І праўда — больш, чым мужчын. І кожная, скажу вам, на сваім месцы.

Зноў едзем. Зноў люблюся няяркай, дзікаватай, не надта шчодрай на хлеб красою палёў. Узгоркаватых, з частымі пералескамі, з кустамі ядоўцу і валунамі на абчынах дарогі.

Насустрач нам, па палявой дарозе, ідзе... Неўзабаве становіцца ясна — ідзе малады чалавек. Ледзь не падлетак яшчэ. Вез шапкі, светлавалосы. Пакуль мы з ім параўняліся, старшыня паспеў сказаць, што гэта адзін з трох сыноў каваля, старэйшы, дапрызыўнік. Усе тры хлопцы — механізатары. Талковыя. Вось жа работы ў полі сёння няма, свята, так сказаць, паняволі, а ён ідзе. Вядома ж, да свайго камбайна.

Мы спыніліся. Яны здароўкаюцца як дарослыя, юнец і пажылы, і пачынаюць гутарку. Зноў дзелавую. І я зноў заўважаю ў позірку старшыні, як і з Люсяй было, стрыманую

бацькоўскую закаханасць. І сапраўды — прыемны хлопчына, гэты камбайнер. Ладная, відаць, сям'я ў таго не знаёмага мне каваля. Меншы яшчэ не дарос да камбайнера, ездзіць са старэйшым братам, вось гэтым, за памочніка. Пра гэта я даведаўся цяпер, з гутаркі, якую слухаю. І неяк цёпла ад нямоцнага жадання спытацца ў дзецюка ды пачуць у адказ, што той, які малы яшчэ, вядома ж, спіць сабе цяпер, законна папаўняючы пад дождж свае штодзённае недасыпанне.

Мы снедаем у хаце старшыні, удвух. За вялікім акном, у садзе і ў агародзе дождж. Свята да вечара. Шчыра кажучы, нам не пашкодзіла б узяць па маленькай, аднак мы паедзем далей, гаспадар за рулём, а госць адзін не прывык, ды і на душы ў яго добра і так, сваім ходам, без чаркі.

Я слухаю гаспадароў расказ пра тое, як на пасяджэнні праўлення калгаса нядаўна разглядалася адна вельмі ж ужо непрыгожая справа. Сын адмовіўся даглядаць сваю адзінокую, старэнькую маці, якая жыве асобна.

— І мы сказалі яму: «Ты не варты таго, каб называцца сынам гэтай жанчыны. Яна ж столькі папрацавала на сваім вяку, столькі пагаравала». Два сыны яе, два браты гэтага булавы, загінулі на вайне. Гэта што — колькі слёз? «Не плачце, мама,— сказалі мы ёй на

праўленні.— Мы вашу старасць дагледзім. Мы ў састаянні вам...»

Мне ўжо не здаецца, што я люблюся субясіднікам непрыкметна для яго,— я заўважаю ў вачах яго слёзы і думаю, гледзячы ў гэтыя, крыху стомленыя, крыху журботныя вочы:

«Харошы ты, патрэбны, дружа мой, чалавек!..»

* *

Позняя ноч. Цішыня. Старонкі добрай кнігі.

А за акном майго пакоя, на другім паверсе, у саснова-дубовай цемры раптам зноў, як гэта часта паўтараецца ўдзень, заклекаталі на гнязде буслы.

Нібы воплескі пасля маўклівага слухання.

Сваё жыццё, свая радасць.

* *

Узыходзіць сонца, а на ўвесь хмарны захад — вясёлка. З-за яе толькі варта ўставаць у чатыры, брысці сюды тры кіламетры, цярпліва, часта беспаспяхова сядзець над паплаўкамі.

Толькі што адзудзелі камары, супакоіўся пад аерным берагам бабёр, а ўжо над альховым кустам, за якім я, прытаіўшыся, сяджу, загаманіла звонкая пчолка.

Нядаўна над ціхай ракой праляцеў — важны, як паліцэйскі чын,— каршун.

Дождж трохі падзубаў валавяную роўнядзь вады, і вось вясёлка, што нядаўна знікла, зноў выядрылася, на ўсю сваю красу. І на небе, і, левым краем, у вадзе.

Дождж зноў зашамаеў па лісці, парабацініўся навокал паплаўкоў. Відаць, збярэцца такі, і добры. Раз-поразу чуваць грудное, стрыманае грукатанне грому. Захад зусім перамог — неба абложана там грунтоўна, сіняя цемра наладзіць сюды, грывіць ужо над самай галавой...

Густа зашастала на тым беразе па алешніку. Пайшло па Шчары плюскатам, кружочкамі ды пухірамі. Гэта — дождж!

...Так і прагнаў нас дахаты. Апошняе пра яго, папярэдні абзац, запісваю ўжо на сталe.

* *

Якім бы пустым, нецікавым не быў гэты чалавек, я не хачу, не магу забыцца, што ён — той адзіны таварыш, з якім мы зімовым вечарам сорок першага года радасна абняліся на адзіноце, пачуўшы пра разгром фашыстаў пад Масквой.

* *

Учора была навальніца. З громам, ад якога расколвалася неба. З ветрам, ад якога стагналі на ўзлессі дубы і лівень насіла, як завіруха носіць снег. З градам, што і траву, і пясок, усыпанья шышкамі, пакрыў ледзяной шурпатасцю.

Ад ракі мы ледзь паспелі дабегчы да эс-траднай ракавіны, дзе прасядзелі нягоду. Вярнуліся адтуль,— у сандалетах на босую нагу, у безрукавках,— як тыя японцы ў нечакана ды небывала суровыя замаразкі, што нядаўна былі напалі на іх.

Цяпер зноў сонечны поўдзень.

І добрая вестка пра тое, што град прайшоў амаль зусім не над полем, дзе яшчэ грэчка ды авёс.

* *

На ўскраіне лясное вёсачкі, крыху адсу-нуўшы далей сасоннік, бялеецца сценамі ферма. Пабудаваная нядаўна, «па апошняму слову тэхнікі». У доўгім, светлым кароўніку хоць і не душна, але пах стаіць густы. Для нас, хто ад зямлі, гэта не лічыцца смуродам. «Пачухай мяне за рагамі»,— моўчкі просіцца сытая і сумнаватая на прывязі карова. Над пылам дарогі, прыбітым пасля дажджу, сырадой у цыстэрне. Пах мокрае зямлі і пах замкнутага ў метале малака... Праўда, толькі ўяўны, міжволі спалучаны з успа-мінамі пра маміну даёнку.

Дзед Міронавіч. З-за яго і запісваю гэта, бо ўжо не адзін такі кароўнік здаваўся мне звы-чайным дзівам у новым побыце заходнебела-рускай вёскі. Дзед — у капелюшы, з сахаром у руцэ. А барада ажно з сівага надзелень, і рас-кошная, як у прарока. Перад вайной, зарабіўшы

многа долараў у Канадзе,— легенда кажа: ажно трыста тысяч,— ён прывёз іх сюды, у сваю лясную бядоту. А туг іх узялі ды ўкралі. І ён памяшаўся. Ціха, няшкодна.

Цяпер дзед задаволены, што грошы яго не згінупі марна, што гэта за іх пабудавана ўся тая прыгажосць — цагляны кароўнік, з механіза-ванай падачай кармоў, з электрадойкаю, з чырвоным кутком для даярак у белых хала-ціках...

— А прыдсядацель многа сабе не ўзяў,— па-змоўніцку шаптаў мне дзед, калі мы на нейкі час засталіся адны.— Толькі жане на плаціцка. Шаўковае. Праўда, толькі адно, ды і то скром-ненькае. Але яму, скажу вам, не жалка. Во чалавек ён харошы — поўнасцю за рабочы народ!..

* *

Калі мы пад вечар, нашай малой ды друж-най кампаніяй, пайшлі прайсціся лесам і молада выпрабоўвалі рэха, я зноў успомніў верасень сорок першага года, мае ўцёкі з палону, першы начлег у разгубленай беларускай вёсцы.

У небагатай хаце, дзе сушылася духмяная процьма баравікоў, дзе зусім незнамая цётка, маці вялікай сям'і, раненька напаяла для аднаго мяне аладак, напаяла мяне сырадоём, потым са-ма зноў пайшла па грыбы, а я — далей на свой усход.

Хутка і доўга ішоў імглістым, духмяным лесам і, нібы блазнюк, радасна перагукваўся з нябачнымі грыбнікамі.

Рэха маё незабыўнае...

* *

Барвовы маладзічок над паўднёвым захадам. Палоска адхоннага берага, а ў рацэ мядзяная дарожка ад месяца, як быццам яго падпорка, праткнутая праз гэты бераг.

Поўная пасля дажджоў, гладкая, хоць і быстрая, рака.

Сяджу на абрывістым беразе, гляджу то на месяц, то на паплавок, які ўсё горш ды горш прыкметны.

Потым пачулася невыразная гутарка за паваротам, затым галасы і члапанне вёслаў сталі рабіцца ўсё больш ды больш выразнымі. Байдарка. Двое. Параўняліся. Па-руску, але з нярускім акцэнтам павіталіся са мной:

— Добрый вечер.

— Добрый вечер. Куда путь держите?

— В Каўнас.

Нямала ўжо бачыў я такіх турыстаў за трэцяе лета ў гэтых мясцінах. З Літвы спускаюцца ў вярхоўе Шчары, да станцыі Даманава, па чыгунцы, а адтуль, на вёслах, паволі ды з прываламі, па гэтай лёгкай вадзе, а потым па таксама быстрым Немане бяруцца ўніз, на родную поўнач.

— Шчасліва вам!

— І вам таксама!

Больш нічога. Моцная плынь нясе і так, а яны ж яшчэ і вяслююць. Сказаць ім яшчэ што-небудзь можна толькі крыкам наўздагон. Ну, а навошта? І так жа цёпла на душы.

А ўсё так проста, нічога нам не каштуе.

* *

Каб рыба крычала — як ён дзёрся б на кручку, а потым на кукане, мой вялікі лешч!..

Любуюся красой, маўчу і, як драпежнік, палюю.

А ці любуецца шчупак, каршун?

* *

Каля рэчкі, каля броду,

там галубкі пілі воду...

І гэта ў песні — не прыдуманая.

На пясочку над бродам, на самым стыку вады з беражком, насупраць якога мы, на гэтым беразе, або сядзім з вудамі, або ходзім,— уранні, апоўдні, увечары,— галубы п'юць ваду, часта прылятаючы сюды, на свой, аказваецца, пастаянны вадапой.

Яны то калектыўна какетнічаюць — раптам палохаюцца немаведама чаго і, дружна залопаўшы ў крылле, уздымаюцца і пыбуюць над ракой, над лугам і лесам, каб зноў прыляцець і асесці на бродзе, то два ці тры з іх, а не ўсе чамусьці вяртаюцца і, прызямліўшыся,

тэпаюць-кальваюцца да вады і цягнуць, п'юць яе, яшчэ раз апраўдваючы трапнасць народнага параўнання: «Добра п'еш, браце, цягнеш, як голуб!..»

На гэтым бродзе часамі хлюпка топчуцца ў спёку папутанья коні. То ратуюцца ад заядзі, пастаўшы па двое, побач, адзін аднаму галавой да махала-хваста, то цэдзяць праз губы ваду, нібы з адчаю, нехаця п'ючы.

Прыходзіць сюды і статак кароў. Спакайнейшы. П'юць ды стаяць на бродзе таксама доўга. А то і лажацца на мелкім.

Ды гэта ўжо з іншай, не з галубінай песні.

* *

...Аддайце маю цішыню. Не прымушайце мяне рабіць тое, ад чаго яна не будзе чыстай.

Так думаў днямі, над ракой. Нават здавалася гэта глыбокаю тэмай, з гатоваю назвай: «Аддайце маю цішыню».

Можа, яшчэ і вярнуся да гэтай тэмы. А цяпер вось, пахмурнай ноччу, далёка да раніцы, зноў думаю пра тое самае.

Добры мой дружа, ты ўчора скардзіўся, што зноў прыйшла бяссонніца, што дождж, які шумеў да раніцы, ты палічыў ад першай да апошняй кропелькі. Лічачы горыч памылак, боль незаслужаных крыўдаў, лічачы тое, чаго не здолеў зрабіць, мала знаходзячы палёгкі ў тым, што зроблена...

Няўжо ёсць людзі, якія ў сваёй адзіноце палежваюць, паседжваюць, пахаджваюць, ды толькі радуюцца, успамінаючы, як яны хораша, як яны правільна, як яны плённа прайшлі свой шлях?

У гэтай думцы — з'едлівай, пра «чысценькіх» — пацехі і апраўдання мала...

* *

За тыдзень «Масквіч» застаяўся пад соснамі, застыў. Не заводзіцца. Скрыгіча толькі, чыркае ды зумкае напуста, не абуджаючы «божай іскры».

Дзядзька Міхась, які за рулём, успрымае гэта, здаецца, без асаблівага хвалявання. З выгляду ён, як заўсёды, спакойны, часцей за ўсё з добрай усмешкай.

«Іменна з выгляду»,— думаю я, сведка дарослы.

Два падшыванцы, якія ўжо хутка, можа нават праз год, будуць крыўдзіцца за такое акрэсленне іхняга ўзросту, думаюць, мне здаецца, што дзядзька Міхась зусім такі не хвалюецца. Зрэшты, у хлопцаў свой клопат — разлука: адзін едзе ў горад, дахаты, другі астаетца тут, у лесе. Яны даволі важна ды сумна маўчаць, можа трохі і ад звычайнай ветлівасці цягліва.

І вось — матор нарэшце ажыў.

Даўшы яму сагрэцца трохі і яшчэ памармытаць, дзядзька Міхась, вадзіцель-аматар, ён

жа вядомы вучоны, выйшаў, стаў перад хлопцамі і, хоць сам ужо даўно не маладзён, засмяўся — сціпла, добра, але і пераможна:

— Што, думалі — не завядзецца?

У адказ яны, нібы зачакаўшыся гэтага моман^ТУ» дружна пырхнулі смехам.

Думалі ўсё-такі, падшыванцы.

* *

У глыбокай даліне, нібы прытаіўшыся, — хутар з вялікім садамі і стогадовай хатай.

Гасцей запрашаюць спачатку чамусьці ў чорную кухню, адтуль у чысцейшую хату, дзе чуваць яшчэ кухонная кіслая затхласць, а тады ўжо — у зусім чыстую, прыстойную святліцу.

На гэтым хутары, свядома пакінутым, не перацягнутым у вёску, стаіць найбольшая калгасная пасека, жыве яшчэ адзін цікавы дзед.

З'явіўся ён перад намі ў самым несвяточным выглядзе. Прыехаў аднекуль верхам, цяжка ссунуўся жыватом з каня, чарнаногі, лахматы, расхрыстаны. Ажно падумалася: «І як яго, такога, пчолы падпускаюць?» А цану сабе ведае: «Школа — што? Трэба практыка». Старшыня расказваў нам у дарозе, што сюды, да дзеда, ён пасылае дзяўчат пасля пчалаярскай школы. Падвучыцца. Мудрай народнай цярылівасці, любві да справы.

Дзед прыкметна збянтэжыўся свайго выгляду, выйшаў, пакінуўшы нас у святліцы, а

неўзабаве вярнуўся ў чыстай кашулі, зашпілены на ўсе гузікі, у ініных портках, ногі схваўшы ў боты. Тады вось і сказаў ён сваё, поўнае заслужанай годнасці: «Школа — што?»

У вялікім садзе мноства вуляў. Заўсёды яны... амаль хваляюць мяне сваёй шматфарбнасцю, як у маленстве хвалявалі рознакаляровыя алоўкі. Навошта вулі фарбуюць па-рознаму — для пчол ці для нашага, чалавечага, вока? Шкада, не спытаўся ў старога, успомніў пра гэта толькі пасля.

Вулі маўчаць, адно каля ляткоў руплівіды снуюць ды трохі лётаюць. Здаецца, вялыя ад вогкай хмарнасці. Колькі тут звону бывае пры сонцы! А колькі мёду — для ўсіх! Наўнае, прыемнае, нібы новае адчуванне.

Упершыню пачуў тут, калі сядзелі за сталом, што апошня чарка называецца расхадуха. Стары разварушыўся, многа расказваў пра свае паляванні — пры цару, пры панах і цяпер. Зайцы ды курапаткі — хто яе, тую драбноту, лічыў? Былі ваўкі, дзікі, ласі, было браканьерства, прэміі, усялякая свежаніна. Быў і дагэтуль яшчэ застаўся азарт.

У гэтай стогадовай хаце, моцнай яшчэ на дзесяткі гадоў, пры вялізным, як жарон, бохане хлеба свае выпечкі, пры чарцы, так сказаць, падпольнай, але жывучай ды з мёдам, падумалася і такое. На нашай зямлі беларускай, не такой ужо і вялікай, старанна, у густую клетачку

прачасанай трактарамі ды аўтамашынамі, абходжанай меліратарамі ды геалагамі, нізенька аблятанай сельскагаспадарчымі самалётамі, можна, аказваецца, наткнуцца і на такі стара-свецкі хутар, на такога спрадвечнага дзеда. Хоць Чорнаму яго, хоць Караткевічу — у самы густы «несучасны» раман.

У заключэнне нашай сустрэчы мы фатаграфаваліся. Бо і сонца, вельмі дарэчы, паказалася. Дзед стаў там, дзе яго папрасілі ста-яць, — на фоне саду з вулямі. Абапал — дачкі, тая рэшта сям'і, што захавалася каля дому: пажылая, рухавая гаспадыня і сімпатычная студэнтка медыцынства. А спераду — унучка, свет-ленькая няўрымста. Ды тут, па прыкладу ста-рэйшых, яна супакоілася, застыла, перастала нават усміхацца, для большай пэўнасці шмарга-нуўшы носам.

Толькі студэнтачка ўсміхнулася ў самы апошні момант. Хораша. Трошкі какетліва. Ну, але як жа без гэтага?

* *

У сем гадзін, заспаўшы, пайшоў для праходкі са спінігам.

Царства імглы і расы. Неўзабаве праз тоўшчу імглы паказалася сонца — бледны, ла-годны дыск. Добра плюхаць у гумавых ботах уздоўж нізкага берага, па вадзе, што яшчэ ўсе

вялікая пасля дажджоў, хоць і паменшала яе прыкметна.

Круцячы катушку, заўважыў у аеры... нейкую (брыдка — не ведаю якую) кветку на высокім, тонкім, зялёным старчаку. Цэлы букет, карона бела-фіялетаваых кветчак. А на ёй — росная сетка павуціны, прыгожая — як сняжынка.

Толькі ўчора з абеду выпагадзілася, а як яны, павукі, паспелі здрава адзначыць гэтае свята.

Гадзіны праз паўтары, вяртаючыся дахаты па расяным і ўжо толькі злёгка імглістым цар-стве, павуцінне-сняжынкі бачыў на маленькіх елачках, на стромкіх кусціках ядлоўцу, на верасе... Папрацавалі ўчора павукі!

* *

Радасны клёкат буслоў — высокая, высокая над намі. Ажно ўсміхнешся, зноў і зноў пачуў-шы. Як быццам заражаецца іхнім настроем: «Ах ты, бог мой, як весела!..»

У старыцы, на адкрытым месцы, і далей, у алешніку, раптам дружна загаманілі жабы. Як па камандзе якой. «Каб вы падохлі — от разніт-ся!» — сказаў бы вясёлы дзядзька. Першы раз, як толькі мы прыйшлі пасля снадання на бераг, пачатак гэтага гоману супаў з голасам радыё, бо хтосьці каля дома якраз тады ўключыў на слупе рэпрадуктар. Другі раз, пасля буслінага клёкату

пад аблокамі, у сонечнай надрэчнай цішыні жабы рванулі сваё «алідуя» зноў зусім нечакана і дружна. Ажно мы з сябрам зарагаталі, кожны на сваім гатку.

Першы раз чую такія дзівосы, такую капелу.

* *

Учора жабы ведалі, чаго паднімалі вэрхал. Зноў холад, зноў не клеюе. Зноў думаецца пра далёкі родны дом, дзе ўжо, відаць, сумуе твой пісьмовы стол...

1970

ЯШЧЭ РАЗ ПЕРШЫ СНЕГ

Раніца.

Шэрае, нізкае неба. Шэрае, ціхае мора. І свежы, зноў непераможна белы снег.

У шэрасці, што за рэзкай мяжою снегу, у волкай глыбіні яе, здаецца, вельмі далека, з тужлівым прыплачам пераклікаюцца непрыкметныя чайкі.

Пад нагамі, на ўчарашняй сцежцы, яшчэ не пратупанай сённяя, мякка, сыра і тута парыпвае.

Над абрываю, на высокім, пагорбленым беразе — сосны. Стаю пад імі, узышоўшы сюды з шырокай, управа і ўлева бела-бясконцай роўнядзі мёртвага пляжа. Зноў снег пайшоў. Нават вецер узняўся. Сосны ад гэтага ветру амаль зусім не варушацца голлем,— можа, таму, што мокрыя. І снег не пакрывае іхнія лапы беллю,— можа, таму, што мокры.

Чайкі з далёкай шэрасці праявіліся блізка — ужо над снегам, не над вадою. Лятаюць-пералётваюць, нібы прабіваючыся крылямі з шэра-густой, падрапяшчанай мітуснёю мокрых сняжынак, безнадзейна адліжнай імглы. І пераклік іх здаецца мне зблізку тужлівым па-жураўлінаму. Без адчаю. Бо не такія ўжо яны тут і пакутніцы. І пакідаць ім нічога не трэба.

«Ну ж і люты!.. Ну ж і зіма!..»

У нараканні я вам сённяя не таварыш.

Сёння ў мяне свая, вельмі свая цішыня.

Учора ўвечары, пад высокім скляпеннем рыжскага Домскага сабора, такіх цішын было больш за тысячу. Сядзячае мноства не знаёмых паміж сабою людзей, што сышліся сюды з адным для ўсіх жаданнем. Кожны сабе, па-свойму маўчаў, і з безлічы гэтых маўчанняў складалася адна ўрачыстая цішыня.

Над гэтай цішынёй, у гэтай цішыні грымеў арган... Грымеў не громам зямной, будзённай мітусні, а мяккімі, груднымі перакатамі, магутна-стрыманым, вышынным рокатам навальнічнай хмары, адкуль даўно ўжо адышлі ў людскі ўспамін свяшчэнны жах і трывога, а засталася толькі паэзія. З бязмежжам сумна і прагна чаканай свежасці, з агнявымі ўскрыкамі, захапленнем маланак, з мноствам спакойных, ясных вясёлак.

Арган быў высока над намі, усе мы глядзелі туды, аднак усім, відаць, здавалася, што музыка жыла не тут, не пад гэтым скляпеннем. І некрыклівы гром, і стрыманая радасць ціхай паводкі гукаў, і песня скрыпак, што захоплена ішла па гэтым громе і сардэчным рокаце мноства зачараваных арганых труб — усё здавалася незямным, незвычайным.

Маладая арганістка, фота якой, разам з праграмай канцэрта, зайздросна купіла некалькі сот жанчын, ва ўсмешку якое, звычайную ў іншых абставінах, закахалася некалькі сот

мужчын адразу,— маладая славуцасць, закончыўшы нябесны гром і цішыню, выходзіла з-за гатычнай, пазалочанай пышнасці балкона і кланялася над парапетам уніз, мноству прыўзнятых твараў. З усмешкай, якую мы знізу толькі ўгадвалі, ведаючы па фота. І і не здавалася, што я люблю яе вельмі даўно, што я яе ведаю найбліжэй. Хоць я ніколі яшчэ не бачыў яе не ўгары, а на нізе, хоць я пачуў яе зямное, афішнае імя — толькі цяпер.

Я любіў яе — амаль зусім уяўную, толькі ў раскошным, зачараваным свеце тых гукаў, якімі яна напоўніла ўсё навокал, пачынаючы, як здавалася кожнаму з нас, ад мяне, у свеце гукаў, якіх я так доўга, так сумна і прагна чакаў, з якімі мне так легка пойдзеца цяпер далей, у бязмежжа хваляючай вечнасці — чыстай і для мяне, і мне, разам з усімі, даступнай...

Мой друг, латыш, які па тэлефоне запрасіў мяне з-за горада на канцэрт, сам быў у Домскім саборы ўжо неаднойчы. Ды ён — паэт, і больш яшчэ: добры і шчыры чалавек, і ён па-гаспадарску, па-святочнаму рады нашай сустрэчы і маёй радасці. Па ягонай просьбе мяне прывёў сюды яго знаёмы, а сам мой друг па ўважлівай прычыне трохі прыпазніўся. Мы сустрэліся перад самым пачаткам канцэрта, ужо на нашых месцах. Сказаць што-небудзь больш за словы першай радасці не было ўжо калі. Еось-вось набліжалася цішыня, прыход якое настройваў і

абавязваў маўчаць. А потым яно пачалося — высока над намі і ў нас...

Толькі на першым перапынку мы разгаварыліся. Пасля трох год разлукі і нячастай перапіскі. Дзіўна, а збоку гледзячы, можа, і недарэчна яно выглядала, — як я пачаў нашу гутарку. З усіх назваў тых узбярэжных гарадкоў, у адным з якіх я часова жыву, з усіх тых частых прыпынкаў электрычкі, за месяц пералічаных мною то з аднаго, то з другога канца, толькі адна назва была незразумелая і нібы надта ж, іменна цяпер спатрэбілася мне даведацца, што яна азначае.

— Слухай, што гэта Слока? Юрмала, Дзінтара — ведаю: Узбярэжжа, Янтарнае. А што, па-вашаму, Слока?

Ён усміхаецца, нібы і сам чакаў, што я задам яму іменна гэтае, такое важнае пытанне, а ён, на радасць нам, адкажа — легка, проста і шматзначна.

— Слока — па-руску вальдшнэп.

І мы як быццам здзіўляемся гэтаму цуду слова, які прыйшоў да нас так дарэчы іменна сёння і тут. Я раскашуюся ў гэтым цудзе, узмацняю яго яшчэ адным адкрыццём.

— Па-вашаму sioka, па-нашаму слонка. І па-польску таксама słonka або ў Міцкевіча — słotka. Паслухай, ты зразумееш мяне.

Мне ўспамінаецца наймілейшая ў свеце краса маіх родных мясцін і той, хто апісаў тую красу найлепш.

— Я буду гаварыць паволі і выразна.

І я чытаю яму, яшчэ ў маленстве назаўсёды паложаны ў памяць радок, адзін з вечна свежых — на кожны покліч і дотык:

W wieczór słychać w zaroślach szept
ciągnącej słotki...²

— Ну, зразумеў? — пытаюся, ад шчасця нетактоўна.

Ды ён не крыўдзіцца. І я нарэшце схамянуўся — успамінаю, што ён і нашу мову вывучыў, і польскую не толькі адчувае... А можа тут, у гэтай святыні высокіх пачуццяў, па-маладому хмельна-паэтычнага настрою — можа, тут хопіць і аднаго адчування музыкі слова?..

Вось яна, песня аргана, зноў пачалася. Зноў я гляджу туды, угару...

...Сёння не першы снег, сёння не першая шэрань. Сёння ўжо на дварэ канчаецца люты. Кіслы, хлюпотны, занудлівы люты. Сёння за тоўста-каменнымі сценамі, за стралістымі скляпеннямі гэтай старадаўняй святыні ддзе звычайны снег — вельмі няпэўны, мокры, не першы...

² Увечары чуваць у зарасніку шамаценне — цягне слонка...

А мне — пад музыку нашай нябачнай багіні — ціка, шчасліва і вельмі чыста, беленька ўспамінаецца сёлетні першы снег.

Ён, як заўсёды, прыйшоў нечакана.

Перад гэтым мы, чатыры сябры, проста ўзялі білеты на рэйсавы аўтобус, каб паехаць нарэшце ў тую гродзенскую глыбінку, куды нас прасілі вясковыя чытачы. Узялі білеты і, яшчэ прасцей, дамовіліся сустрэцца ўранні на вакзале. Нават і блізка не думаючы пра тое, што гэта быў апошні шэры адвячорак золкай восені.

А снег тым часам ноччу пайшоў, і ўранні мы глядзелі на яго праз вокны аўтобуса не так сабе, а па-святочнаму прыўзнята.

На цэлым свеце — белы снег, на ўсіх палях і дахах. На ўсіх на свеце дрэвах і дратах — першая шэрань. У вялікім, хуткім аўтобусе многа людзей. І ўсе яны — унучка, бабуля, студэнтка, адпуснік-салдат, заклапочаны бацька-калгаснік і валасата-бяздумны з выгляду юнак, — усе вельмі рады гэтаму беламу шчасцю, аднаму для ўсіх, і толькі не зразумела, чаму не спяваюць пра гэта, не смяюцца звонка, хоць бы, нарэшце, чаму не гавораць.

І недзе там... Грымі, мой нябесны арган, спявайце, сардэчныя скрыпкі!.. Недзе — у бelyм полі, святочным і безыменным — стаяў сабе шэры, трохі гудлівы тэлеграфны слуп. Не адзін, вядома, а ў рэдкай чарзе такіх самых слупоў, пад ацяжэлымі ад шэрані дратамі, але

адзін толькі патрэбны мне і незвычайны. Каля слупа таго сядзеў... Так, не стаяў, а іменна сядзеў слупочкам шэры заяц. Да зайца полем, па белай нерушы памалу, задаволена брыў чалавек са стрэльбай. Ён святкаваў сваю радасць, бо ведаў, што заяц, падбіты, нікуды не дзенецца, дапусціць яго на яшчэ адзін, найбліжэйшы стрэл. І шэры ведаў гэта і моўчкі чакаў, упершыню, адзіны раз у жыцці адчуваючы, як з яго выплывае чырвоная цеплыня.

І мы адчулі гэта, усе пасажыры аўтобуса. Заварушыліся, загаманілі. Раптам, нібы абурана, адны памкнуліся да акон гэтага боку, а другія прыўсталі. Але аўтобус махнуўся каля той безыменнай мясціны — стрэлу мы не пачулі.

Што — незвычайны аўтобус? Напоўнены толькі паэтамі, па-дарожнаму трохі сентыментальнымі? Ніхто са стрэльбай не хадзіў? Ніхто не ведае радасці першай парошы, удалага стрэлу?

Усё — не так. Я зусім не пра тое...

Той першы снег, з яго шчаслівай, чыстай маладосцю, тут нагадала мне задушэўная, урачыстая песня аргана, а кажучы не так узрушана і дакладней — яшчэ і снегапад, які праводзіў нас да самага парога Домскага сабора.

Ад чаго ж тады — апроч першага снегу ў дарозе — мне цяпер так жыва, так выразна нагадалася яшчэ і маладая, духмяная, як сырадой, салодкая канюшына? Круты, але не рэзкі і не дзіўны пераход: ад снежнай неабсяжнасці — да

зьялёна-нізенькага гушчару. Так робіцца толькі ў казках, у музыцы. Ну, а калі прасцей, дык мне і шэрае нагадала пра шэрае — заяц пра зайчыка.

Шэры, абсівераны слуп — гэта, па колеры, не шэры, бывалы, таксама абветраны заяц. А заяц, каторы бывалы, гэта не шэранькае зайчаныя. Нават і коцікі на вербах не такія шэрыя і цёплыя, як поўсць на знойдзеным у канюшыннай кашы зайчаныяці. На ім яна як пух на жаўранку, які яшчэ малы, не ўздымаецца ў вышыню ды не звоніць, а толькі ціхенька дрыжыць у гняздзе, пад рукой чалавека, якая зверху апускаецца над яго безабаронным жахам. На зайчаныяці поўсць драпяста-шэрая, мякка-варсістая і цёплая — так і хочацца, так і боязна да яе дакрануцца.

Хлопчык ведаў, што зайца так, як птушаныя ў гняздзе, не накрыйеш. Тут ужо трэба маладзецтва, небывалае здарэнне, — каб ён, такі імклівы, няўлоўны, ды апынуўся ў тваіх руках. Але аднойчы такі цуд адбыўся. А што не з зайцам, а з маленькім зайчыкам, дык цуд ад гэтага быў ані крышку не меншы. Іх тады, цэлы вывадак зайчаныят, не проста знайшлі ў канюшыне, а выкасілі. Як жа добра, што не падрэзалі касою! Вялікія, хто касіў, кінулі косы і пачалі лавіць зайчаныят, што сыпанулі ва ўсе бакі. І смешна так, як завадныя, і не вельмі хутка. Цяжка сказаць, як гэта ён сам, той хлопчык, не дагнаў ніводнага. Можна, таму, што хацеў палавіць усіх

адразу. А аднаго яму далі. Рука дарослага трымала зайчаныя за вушкі, толькі пальцамі. А шарачок па-немаўлячы пацешна дрыгаў заднімі лапкамі, нібы ад радасці, нібы з усмешкай. Хлопчыку сказаці, што зайца няможна браць за спіну, а толькі за вушы, і малы чалавек, з вялікай асцярожнасцю і трывогай, узяў малога зайца так, як трэба браць, адчуў у пальцах і цёплыя лапінкі вушэй, і дрыганне ножак, а потым, ужо без парад дарослых, палажыў яго ў шапку і, нібы ў гняздзе, панёс трушком ды падбегам дахаты.

Так была знойдзена ў зьялёным полі казка, ледзь не разгадана таямніца вельмі блізкай і далёкай радасці жыцця, нібы зразумелай, нібы і не, а так жа любай, пажаданай і вялікай — на ўвесь свет.

Казка не захацела далей раскрывацца. Зайчык не толькі не захацеў гаварыць, усміхацца, падміргваць, а нават і малака не хлябтаў, не еў свежай травіцы. Сядзеў на дне пустое бочкі... І не сядзеў, а ляжаў, калі зверху, глядзець, як вялікая, шэрая рукавіца.

Хлопчыка выхоўвала маці. Часцей за ўсё без лішняга далікацтва, бо і сама яна была часамі ледзь не па-мужчынску грубаватая, заваленая клопатам, пажылая, з выгляду суровая ўдава. Гадавала хлопца тым розумам, што ўзяла ад бацькоў, ад людзей, ад народнае мудрасці ды ад добрага сэрца. А яшчэ былі кнігі, у хаце і ў

школе. Нямнога ды няхітрыя, бо чытачу таму толькі што споўнілася восем гадоў. Якраз неўзабаве пасля таго, калі ў бочцы з'явілася зайчаня. У сялянскіх сем'ях таго часу дзень нараджэння не быў ні святам, ні падзеяй. Добра яшчэ, калі хто ўспомніць. Маці не забывалася. Колькі тае работы не было,— якраз жніво,— яна знаходзіла час, каб спячы малому піражок. Сын зрабіў тады сваё свята яшчэ весялейшым — вызваліў зайчаня. Занёс за гумно, яшчэ трохі далей, і пусціў у авёс.

Дзеці сентыментальнымі не бываюць.

Вельмі проста можна падумаць, што раптанне тое хлопчыку падказала маці. Хутчэй за ўсё па-свойму грубавата: «Будзеш цацкацца з ім, а ён возьме ды здохне!» Можна ўспомніць і мудрыя казкі, якіх ён за некалькі зім свайго жыцця чуў ад яе нямала. Можна і кнігі загадаць добрым словам,— скажам, той вершык з чытанкі, дзе добрыя дзеці паслухалі маму і выпусцілі на волю вынятую з сіла сініцу.

Сентыментальным хутчэй магу быць я, не па гадах, не па доўгім вопыце літаратара, наіўна прыкрываючы свой уласны ўспамін нейкім іншым, уяўным хлопчыкам. Калі на чалавечы век глядзець як на большую ці меншую траекторыю, дык мая, апісаўшы сваю, даволі ладную, дугу, ужо тым часам прыгнулася да першай унучкі, набліжаецца зноў да вытоку жыцця, да чароўна-

га свету маленства, з асэнсаваным разуменнем яго, з развітальнай тугой.

Можа тут і не дзіва быць трохі сентыментальным?..

* * *

Схіліла з поўдня.

Рэзкі, сцюдзёны Еецер, які, пасля імглістай, мокра-снежнай раніцы, здаецца мне, сухапутнаму, нечаканым, ірвецца сюды з поўначы, ад мора. На охрыста-жоўтай сцяне драўлянага доміка, у якім я пісаў ад рання, вісіць тэрмометр. Сівер і з-за высокага берага, з-за частаколу сасновых ствалоў абнізіў іртуць з ранішняга нуля да сямі.

На моры шторм.

Хвалі, калі іх слухаць за берагам, у адносным зацішку двара, зноў грымяць, амаль таксама, як нядаўняй цёмнай ноччу,— нібы шырозы, усемагутны вадаспад, нібы бясконцыя саставы цяжкіх цягнікоў.

Выходжу на абрыў і, сцяўшы сэрца ад сцюжы, нахіліўшыся насустрач ёй, праз шчыліны вачэй нібы люблюся, а лепш сказаць — упарта гляджу на хвалі. Белапенны, грывуча-абураны накат за накатам — яны ідуць ды ідуць на бераг, адрываючы ад яго ледзянога намыву кавалкі белых крыгаў.

Ну зіма! Ну пагодка!.. Сёння, калі па звычайу прайсціся пасля абеду, дык хіба толькі па вуліцы пасёлка, у сямім-такім зацішку.

Ну, а настрой? Куды падзеўся мой ранішні снежна-арганны хмель, маё, чаго добрага, нават натхненне?

Тое, што я пачаў пісаць пад уражаннем учарашняга канцэрта, ужо цяпер пачынае здавацца не тым, што трэба...

Што ж, і я ўжо тым часам даволі абстрактны верабей, ведаю, што і незадавальненне — таксама паўнапраўны кампанент творчага працэсу (божа, якая вучонасць!..), бачу, што сходу, пад адзін настрой, не заўсёды і не ўсё можна схопіць. Тым больш калі адчуеш нейкі перакос.

Уранні я, яшчэ ўсё растрывожаны музыкай, здаецца, трохі перачуліў...

А ці так гэта?

Давай праверым на іншых. Возьмем з запасу ўспамінаў яшчэ два выпадкі, якія мне ўчора, на канцэрце, таксама былі — відаць, дарэчы — прыгадаліся.

Адзін з маіх знаёмых, паляўнічы не проста заяды, а нават прыкра азартны, проста драпежны, расказваў, як ён прынёс калісьці свайму малому першага ўпаляванага зайца. І хлопчык расплакаўся, раскрычаўся, доўга не мог супакоіцца ад таго падарунка. Удар быў балючы, — забіты, акрываўлены, ашчэраны быў той, каго

ён палюбіў даўно, каго так многа крыўдзілі ў свеце дзіцячых казак. І гэтым найбольшым, найстрашнейшым крыўдзіцелем, забойцам аказаўся той, каму малы так верыў дагэтуль, у кім бачыў найбольшы розум і найцяплейшую, пасля мацінай, дабрату.

Знаёмы расказваў мне пра гэта нібы нават весела. Але праз смех праглядала і штосьці іншае — няёмкасць нейкая, ці што... А як яму было адразу?

Што ж, паляўнічы таксама можа быць сентыментальным? Можна, аказваецца, і забіваючы — шкадаваць?

Зноў жа я не зусім пра тое...

Другі мой знаёмы, ужо не інтэлігент, а рабочы, калгасны шафёр, мужчына даволі-такі цвярозы, зусім, здаецца, не здольны на лішнюю чуласць, расказваў мне такую вось баладу пра тугу па волі.

У хаце ў шафера вырас заяц, прынесены з восені — дзецям на радасць. Ноччу, калі ўсе спалі, ён сабе ціхенька кіцаў па хаце. «Сказаў бы, ведаеце, для трэніроўкі, для гімнастыкі». А потым неяк, зімовай ноччу, у хату заглянуў маладзічок. Гаспадару не спалася, і ён убачыў, як заяц іхні пабегаў, пакіцаў па хаце, а потым ускочыў на лаву. З лавы — на падаконне. Заціх, заглядзеўся. «А потым, ведаеце, лапкамі па шыбе як замалоціць! Зноў пасядзіць — і зноў!.. Паб'еш яшчэ, ліха тваёй галаве!»

Ён мне расказваў гэта не ў кабіне, а цераз стол.

— Заяц. Скаціна. Дзіч. Няўжо ж і той пра свабоду так разумее? Хоць ты бяры ды выпусці яго...

Відаць, не выпусціў. Я не спытаўся пра гэта. Можна, малых сваіх пашкадаваў, што плачу наробяць. А можна, і плачу таго не збаяўся ды ўпотаі або калі дзяцей у хаце не было, прыдушў шарака, зрабіўшы смачнае мяса і добрае футра на аблавушку.

Але чаму расказваў? Чаму памятае? Чаму і мяне заразіў белым сумам начной прасторы, ціхай тугой маладзенькага месяца над палямі? Чаму і мне амаль па-дзіцячы бясхітрасна, шчасліва захацелася казачна-песеннай дабрата, некаторыя кажуць, што лішняй у наш час, абстрактнай? Чаму ж і мне ў гэтым бачыцца найбольшая паэзія і найчысцейшая краса, усім патрэбныя, як паветра і хлеб?

Няўжо настрой гэты ад музыкі?

Няўжо ад снегу, што недзе сыпаўся тады, праз музыку, за сценамі, у святле ліхтароў. Не першы сёлета, не першы і ў маім жыцці...

Няўжо ад сустрэчы з другам?

Успамінаецца яшчэ адно, што ўспаміналася і на канцэрце, з'явіўшыся тады разам з іншымі абрыўкамі ўспамінаў, нібы разрозненых, а нечым звязаных у невыразнае яшчэ, ды ўжо,

здаецца, неабходнае адно, злучанае, як магнітам, адзіным, радасным, п'явучым пачуццём.

Успамінаецца асенні вечар у Маскве, светлы, застаўлены кнігамі пакой у кватэры майго другога сябра рускага. Мы гаварылі пра штосьці не абавязкова значнае,— скажам, як з другам-латышом пра Слоку. Мы і маўчалі тым асаблівым сяброўскім маўчаннем, калі, як гаворыцца, ёсць пра што памаўчаць. І музыкі высокай не было, не светлы снег быў за акном, а нудная кастрычніцкая шэрасць, ажурна заслоненая ад нашай утульнасці гардзінай. Тым нечым вельмі важным, што хораша дапаўняла мой паэтычны настрой, рабіла яго ўзвышаным, ясным і цёплым на самай мяжы непатрэбнай расчуленасці, была — вісела на сцяне — звычайная рэпрадукцыя з даўным-даўно знаёмай мне карціны Рэпіна «Л. М. Талстой на ворыве».

Даўным-даўно...

Вясковае хлапчання, я ведаў тады Талстога толькі, здаецца, па замалёўцы пра зайца-русака, прачытанай мне бацькам,— толькі краёчкам душы дакрануўся да таго цудоўнага свету, які ўжо гэтэўкі разоў за паўвека шчасліва здаваўся неабдымным і бяздонным. Белую шапку, мужыцкі картуз Талстога, наогул чалавечы выгляд генія я ўпершыню ўбачыў тады ў чужой хаце, у чужой растрапанай кнізе, убачыў і з таго моманту назаўсёды запомніў у непарыўным спалучэнні з вершам Кальцова «Ну, тащися,

сивка!». Верш быў надрукаваны побач, я ўжо сам яго прачытаў, а на малюнку, дарэчы, былі ажно дзве такія сійкі. І яшчэ адно, вельмі істотнае,— і незвычайны малюнак, і верш цудоўна спалучаліся з вобразам майго старога, як мне тады здавалася, бацькі, які мясяцаў некалькі перад тым асіраціў нашу хату.

Бацьку я ў першую пару свайго сіроцтва памятаў па-рознаму, мноствам жывых карцін, у розных праявах яго вобраза. Адзін вобраз, калісьці востра ўспомнены над кнігай з малюнкам сівабародага аратага, над радкамі верша, такога блізкага і неразгадана прыгожага ў сваёй прастаце, зноў вось ажыў у сэрцы маім — амаль праз пяцьдзесят гадоў. У той маскоўскі вечар, калі я даволі стомленым вокам даўно такі сталага чалавека глядзеў на просценькую рэпрадукцыю пад шклом, і ўчора, калі я, у чароўным свеце музыкі, па нейкай прычыне, трохі загадкавай і трохі зразумелай, зноў прыгадаў той сум і тую радасць. Сум, вядома, даўно не мой, не сірочы, а радасць, здаецца, амаль зусім тую самую.

Бацька быў не такі ўжо і стары, якім ён здаваўся мне ў той час, аднак і сёння ён бацьцэца стомленым вельмі. Высокі, без шапкі, з вялікімі, спацельмі залысінамі і кароткай, з проседдзю, барадой, ён паволі, задыхана зносіў у горбы доўгія жытнія снапы, ад стомы недазволена шастаючы каласамі на пожны. А потым,

не пачынаючы ставіць мэндзі, ён лёг на гэтым духмяным навалі і, усміхнуўшыся свайму «памочніку», з палёгкай выдыхнуў:

Сладок будет отдых
на снопах тяжелых...

Добра, што ты мне з'явіўся яшчэ раз, і ўчора, і тады, у хаце майго рускага друга, майго частага і сардэчнага субяседніка! І яшчэ раз пляваць я хацеў на ўсё «цвярозае», «разумнае» хіхіканне вакол таго, бачыце, «графскага ворыва». Геній-араты — гэта таксама высокая, задушэўная музыка, глыбокі сэнс, непераможная мудрасць прастаты. І мне, пад гэтую, знешне нячутную, музыку так добра ісці далей па жыцці, глыбей у жыццё, стараючыся паводзіць сябе ў сугучнай адпаведнасці з той чысцінёй, што адкрываецца нам ужо на самым пачатку свядомасці.

...Яшчэ раз першы снег. Арган. Усмешка багіні. Раманс Шастаківіча. Шэрыя зайцы — адзін за адным. Латышская песня «Бярозавію». «Ave Maria» вялікага Вердзі. Вялікі Талстой — за сахою...

Можа ўсё гэта — звычайнае спляценне выпадковасцей? Як выпадковасць і тое, што я прыехаў сюды, на Рыжскае ўзбярэжжа, упершыню ў жыцці і іменна цяпер, у лютым? Як выпадковасць і тое, што ў мяне ёсць другалатыш, харошы чалавек, культурны літаратар, нястомны вандроўнік і паляўнічы, мой перакладчык на мову народа, які я люблю, паважаю

за многае? Як выпадковасць, нарэшце, і тое, што ён здагадаўся наладзіць нашу першую пасля доўгай разлукі сустрэчу іменна там, пад арганым хваляючым небам?..

Ну што ж,— калі і выпадковасці гэта, дык з іх жа і складаецца мае жыццё, мае жаданне, мая магчымасць хоць як-небудзь, прыблізна сказаць пра наш прызыўны, неўтаймаваны сум, пра жаданне замалаціць аднойчы лапкамі ў празрыстую сцяну, пра нашу белую туту па чыстым, велічным, чалавечым. Бо і сёння, і заўтра, і да канца ў душы застанеца куды больш недасказанага, з чым ужо не адзін наш блізкі пайшоў у нябыт, што, відаць, не паўторыцца зусім-зусім таксама ў тым іншым, хто прыйдзе пасля і таксама затужыць — той самай светлай, сардэчнай тугой...

* *

Зноў раніца.

Трынаццаць мінус на тэрмометры. І сонечна. Бадзёры, паэтычны дзень.

Мора, яшчэ не зусім супакоенае, лагодна пакарабачанае шырокімі хвалямі, дыхае парай.. Не, так не скажаш. Пара ходзіць па ім, як па зёмка па тоненькім лёдзе. Бо спачатку, як толькі мора паказалася мне з-за абрыву, здалося нават, што яно замерзла.

Сосны стаяць яшчэ ўсё недаверліва адварнуўшыся ад вялікай вады, прыгорблена,

упяўшыся вельмі даўно, ад першага шторма ў іх нялёгкім, прыгожым жыцці. Сосны ўжо не шумяць. А перад соснамі, калі глядзець на іх ад мора, неяк па-новаму бялее ў сонцы бярозка. Адна паміж хлыстамі голае чаромхі і вярбы.

Хутка пройдзе машына, і я з маім другам паеду далёка-далёка. І скрозь яго «зялёная зямля», яго «янтарная Латвія» будзе пакрыта чысценькім, сонечным снегам, зноў — пад гутарку нашу і пад маўчанне — у душы маёй будзе спяваць навальнічна-вясёлкавы домскі арган. А побач з вялікім, значным, сучасным сустрэнуцца сям-там маленькія елачкі ў снезе, і пад кожнай мне будзе так несур'ёзна, сентыментальна бачыцца цёпла-шэрая ды вушатая, быстраногая казка маленства.

1971

ПОШУКІ СЛОВА

Ямоцна спаў у цяпле, так моцна, як можа спаць здаровы сялянскі дзяцюк, які ўвесь дзень працаваў на марозе і толькі што заснуў. Старэйшаму брату, які раскатурхаў мяне, відаць, дасталося б, прынамсі, нямала крыку было б, але ён пабудзіў мяне так асцярожна і, здаецца, нават радасна, што настрой яго перадаўся мне, і ўстаў я адразу і ціха.

Аказваецца, брат прывёў да нас зусім незвычайнага гасця.

Наогул ён, мой Міхась, любіў і ўмеў сыходзіцца з цікавымі людзьмі, умеў іх знаходзіць. Трэба сказаць, што і памыляўся ён даволі часта, але ж ніколі не пакідаў, і ў сталасці па-юначы, захапляцца прыгожым у людзях, не мог яго не шукаць.

Госць, які апоўначы, нібыта нейкім цудам, апынуўся за нашым сталом, гэта быў першы для нас, улюбёных у кнігу, жывы, сапраўдны паэт. Не з кнігі, а з трэцяй вёскі, за нейкіх пяць кіламетраў. Ён ужо друкаваўся, мы чулі пра яго, сёння ён прыйшоў да сваякоў, у хаце якіх былі якраз вячоркі, там чытаў свае вершы, і там Міхась не прапусціў нагоды пазнаёміцца. Нават і начаваць забраў да нас — ад родзічаў.

Гэта мне стала ясна пазней. Адразу я быў проста ўражаны. І таму, калі наш незвычайны госць, павітаўшыся са мною, тонам загаду і

крыху заікаючыся, прапанаваў мне пайсці памыцца, я адразу пайшоў, незадаволенасць затаіўшы глыбока ў душы. Што ж, мне толькі шаснаццаць, а гасцю ажно дваццаць пяць. Што ж, ён ужо друкуецца, а я толькі пішу, у мяне пакуль што адзін і чытач, і крытык, і выдавец, на тры гады старэйшы брат, які не толькі часамі перапісвае мае творы сваім прыгожым почыркам, але, пад ахвоту, нават і ілюструе іх акварэлю. Я думаў гэта, нехаця ідучы ў кухню-баковачку, нехаця мьлючыся над цэбрам. Было ў маіх думках і іншае. Што ёсць — тое ўжо ёсць, а што яшчэ будзе калісьці — тое ведаю я адзін... Ну, і гэтак далей, у падобным сэнсе, што, вядома, памятна кожнаму, хто рана ўзяўся за пяро, і наіўнасць і самалюбства, смешныя на сталае вока, але ж таксама і штосьці добрае, натуральнае, без чаго не было б ні пошукаў, ні веры ў самога сябе, ні... проста маладосці.

Таксама, як памыцца («Вельмі мне трэба гэта апоўначы!»), мне было проста загадана чытаць свае вершы. На гэта я пайшоў ахвотней, маўклівае бурчание незадаволенасці саступіла ў маёй душы месца хваляванню, не менш затое-наму, але да нападу ў шчоках і вушах адчувальнаму.

Вершы мае былі, разумеецца, недаацэнены. Так здалося б, відаць, і кожнаму на маім месцы. Госць больш хваліў жаданне пісаць, раіў

мне тое ды сёе, і я прыняў гэта праз ветлівасць спакойна, нібы нават удзячна...

Навошта, суме мой, такі вялікі ўступ? Нам куды лепш было б сёння зноў сустрэцца ўтрох за сталом, успомніць тую вясковую поўнач і пасмяяцца — здалёк, праз восеньскую паэтычную смугу так многа перажытага. Не ўспомнім. Бо не сустрэнемся. Іх абодвух ужо даўно няма. Асабліва даўно — таго нашага гасця.

На ўрачысты вечар у пісьменніцкім клубе, прысвечаны дню перамогі над фашызмам, былі запрошаны студэнты тэатральнага інстытута. Яны чыталі са сцэны вершы паэтаў, якія загінулі на франтах і ў партызанскіх атрадах. Юнакі, не вельмі старэйшыя за таго мяне, што соладка пакутаваў над сшыткамі першых літаратурных пошукаў, і асабліва мілыя дзяўчаты, што хваляваліся, як мне здавалася, і больш і прыгажэй за хлопцаў.

Адна з іх чытала верш таго начнога гасця — Алеся Мілюця.

У кнізе «Мы іх не забудзем», першым пасляваенным зборніку паэзіі нашых загінуўшых сяброў, да вершаў Алеся, якія ўпершыню тады з'явіліся ў савецкім друку, ёсць мая невялічкая прадмова. Яна напісана рукой таварыша, і сёння я не думаю, што быў у той час несправядлівы ў акрэсленнях. Аднак прызнаюся, што за апошнія гады я некалькі разоў мізкволі вяртаўся

думкай да тае прадмовы — зноў узважаў на правільнасць наступны абзац:

«Алеся Мілюць з'яўляецца адной са шматлікіх ахвяр панскага гнёту, адным з тых, у каго не хапіла сіл самому прабіцца скрозь гущу рэакцыі да вяршынь майстэрства, хто не здолеў на працягу доўгіх год саматужнай працы вырвацца з межаў бясконцага пачынання»,

Ці не залішне сурова, катэгарычна? Ці да канца аб'ектыўна?

Каалі я слухаў вершы ў выкананні студэнтаў, асабліва верш майго сябра з голасу маладзенькай, усхваляванай дзяўчыны — вобраз Алеся — дабрадушнага, шчырага беларускага хлопца, сціплага і вясёлага, захопленнага ўсім прыгожым і чыстым, — вобраз гэты ўстаў перада мною з небывалай выразнасцю. З ім прыйшоў да мяне водар белае грэчкі і вялых пракосаў, залацістая шчотка — сцяна аўсяных гузыроў над халадочкам старанна падмеценага току, ціхае і вільготнае вуркатанне жывое скібы за плугам, пах адліжнага снегу і свежых бярозавых трэсак... Усё, з чаго складаўся той свет, адкуль ішла і яго, Алесева, апантанасць, адкуль ішла паэзія, якая і жывіла і натхняла нас: Колас, Купала, Багдановіч, Танк. Апошні — сваім рэальным, блізкім, заходніцкім існаваннем — хваляваў тады, бадай, найбольш.

Я не ведаю, як ён, Алеся, памёр — адразу, падбіты кулай або разарваны снарадам, або не

адразу — ад ран. Пад гукі ягонага верша мне ўявілася, да слёз зразумела і востра, як ён бяжыць па асенняй нямецкай раллі, недзе ў сцюдзёнай замгленасці Усходняй Прусіі, як ён — і тут, як заўсёды, з людзьмі — крычыць задыхана баявое «ура!». Мой сардэчны, заўсёды не надта здаровы, хутчэй не салдат, а ціхі, любімы вясковы настаўнік. Як ён падае — я не бачу: гэты бег па раллі і гэты задыханы крык — апошняе, што мне ўяўляецца з яго апошніх момантаў.

Днямі яму споўнілася б шэсцьдзсят гадоў. Дваццаць чатыры з шасцідзсяці забралі ў яго фашысты — заўчасная смерць. Што ён мог бы зрабіць за гэтыя дваццаць чатыры, каб жыў? Кім ён быў бы: ці ўзяў бы сваё, як літаратар, ці, можа, стаў бы, як мне ўявілася, добрым, любімым дзецьмі настаўнікам, выкладчыкам літаратуры? А можа застаўся б, як быў да вайны, пасля Верасня, сціплым сельпоўскім рахункаводам? Адно я ведаю цвёрда — у нашым свеце было б яшчэ на аднаго харошага чалавека больш. Як ён любіў бы родную справу, роднае паэтычнае слова!..

На тым святочным майскім вечары некалькі слоў пра Алеся мне перашкодзіў сказаць, да канца па-мужчынску, пушкінскі верш. Нават не ўвесь той верш, а паасобныя, вельмі адпаведныя майму настрою радкі, што самі, міжволі, як гукі амаль нячутнага рэквіема, усплылі ў бялуюча абвостранай памяці:

Грустен и весел вхожу, ваятель, в твою мастерскую...

Грустен гуляю: со мной доброго Дельвига нет...

Как бы он обнял тебя! Как бы гордился тобой!

Алеся, вядома, не Дэльвіг, а я, тым больш вядома, не Пушкін. Справа толькі ў адным. Калі б і ён, адзін з найбліжэйшых сяброў мае маладосці, не загінуў за тых, што жывуць, сёння мне вельмі добра было б разам з ім радавацца прыходу новага ў нашу літаратуру. Ён умеў так радавацца. Я ведаю гэта. Я памятаю тую зімовую поўнач. Праз ціхае, няшчодрае, а вельмі ж свойскае, утульнае святло зноў запаленай у нашай хаце лямпы, праз маладую свежасць халоднай вады, якую вочы мае прынялі хоць і не вельмі адразу, але ж ахвотна, праз далячынь трох з палавінай дзесяцігоддзяў я не проста прыгадваю, а выразна бачу яго разумную, заўсёды прыязную для людзей усмешку, чую ягоныя словы, якія толькі тады, толькі адзін раз у жыцці здаліся мне суровымі. Дый то ненадоўга.

Ты мяне, суме мой, так ужо, мусіць, і не пакінеш?

* *

У Іпацьеўскім манастыры, ператвораным у музей, найбольшае ўражанне зрабіла на мяне калекцыя матылёў. Асабліва блакітныя, вялікія — як дзве дарослыя, разгорнутыя далоні. Як жа прыгожа яны выглядалі дома, у тропіках, над травой!

Нешта чароўнае, не зусім усвядомленае — пра красу жыцця, красу казачнага палёту фан-

тазіі, што не вельмі ўжо так і высока паднімаецца над рэчаіснасцю.

Радасна гэта адкрываць.

Уранні Шчара памаленьку праявілася для нас з настойлівай імглы, аднаму дала вялікага язя, другому яшчэ большага ляшча, нечым трэцім парвала вуду... ну, вядома ж, мне, а потым, пасля абеду, сказала: «Годзе». Нават без клічніка, наглуха — ветліва і спакойна.

— Здрастуйця вам, рабята!

Шчупленькі, шустры дзядок. І не падумаеш, што яму ўжо каля дзевяноста. Абшарпаны, з рыбацкай зброяй ды з начыннем — як з паходу нейкага вяртаецца. У акуларах, начытаны, гаворку пра мудрасць жыцця падмацоўвае спасылкамі на Майсеева «Пятікніжжэ». Спыніўся каля нас пабедаваць.

— Год, рабята, сухі. Рыба ў Шчары з вясны яшчэ мела на гэта сваю сачусцьвеннасць. Шуснула ў Неман!..

Пайшоў, патэпаў далей.

Я не сумую, седзячы доўга-доўга над нерухомым паплаўком, з пустою галавой і лёгкім сэрцам. Набіраюся духу зямнога, які прыдасда і наогул, і на тое, што нядаўна пачаў. Ды ўсё ж і ў гэтым стане вельмі хочацца, так хочацца, што нават верыцца — вось-вось ён жахне ў дно, мой паплавок, і прыйдзе вялікае, серабрыстае шчасце! Зрэшты, так мы і верым — не толькі ў рыбіну — усё жыццё...

На захадзе сонца, хмарным і цёплым, процівады ў наш бок ад крутога светла-пясчанага берага на павароце папльў бабёр, быстра ведучы чорнаю галавой трохкутнік зыблівага следу.

Над абрываю, каля крамянага нізкага дуба, устаў над вудамі наш дзядок. Далекавата, але так, што голас яго чуцён:

— Глядзі, рабята, бабёр!

Каб рыба бралася, стары рыбак не парушыў бы, мусіць, патрэбнае цішыні. А можа і тады парушыў бы? Бо ў голасе яго чуваць ледзь не блазенская радасць.

І мы залюбаваліся. Нібыта вось і прыйшла яна, частка таго, так доўга чаканага, шчасця.

Калі наш незвычайны госць — бабёр — параўняўся з намі, ці то зухавата, ці то гарэзліва ведучы над вадой, у самым дзюбіку трохкутніка, мокра-бліскучую лабаціну і адкрытыя чуткія ноздры,— я зацокаў яму языком. І ён нырнуў, падкінуўшы азадкам, нават пляснуў па вадзе пранікам тлустага хваста. Знік пад люстранай, растрывожанай роўнядзю. А потым вынырнуў — зноў каля дзеда. І дзядок наш зноў закрычаў.

Сонца стаяла побач з дубам, над дзедам і алешнікам. Барвовае і плоскае — вялізнае, радасна-шчымліва сумны крут, якому вельмі ж не дастадабы апускацца ў хмарную, сырую ноч.

* *

Шызы мох мерна хрумсціць пад тоўста-мяккімі падэшвамі, і час да часу хрупаюць пустыя, натапыраныя сасновыя шышкі.

Шум ходзіць паверсе. Унізе і ў ветраны дзень цішыня. Там, дзе гушчар.

У рэдкім лесе сосны разрастаюцца букета-мі. І ядловец не толькі па-кіпарыснаму стройны, але яшчэ і разбукечаны, неяк па-мяшчанску сыта, ненатуральна для яго.

Прылёт пад сасонкай на паляне, у рэдкім, з плямамі сонца, цянёчку.

Ад ветрыку, што варушыцца нізам, кланя-ецца ружаватымі гронкамі насенне шчаўя, кланяюцца мятліца і «таўкачыкі», пад якімі ціха, устойліва жывуць чабор і смолкі. Ад ветру, што ходзіць угары, час ад часу шуміць нават панурая, нібы змрочная, лістота векавых дубоў. А вышэй — па блакіце — у раскошнай ляноце пльвуць, як скубенныя кавалачкі ваты, невялікія, рэдкія аблачынкі.

Добра ўспомніць, што такое замілаванне ў мяне — не прафесійнае, не знешняе, а з патрэбы, якую я адчуваў, здаецца, ад нараджэння, і ў немагчымаці перадаць сваё захапленне красой, таксама ўжо вельмі даўно, знаходзіў трывожную, з гаючым сумам асалоду.

На паляне, дзе цяпер пішу, некалькі дзён таму назад, калі яна, перад дажджамі і холадам, была таксама сонечная, я, заціхнуўшы ад той

самай трывогі — пачуў здалёк, ад вёскі, радзі. Грыг. Як я ні слаба ведаю яго — пазнаў. Песня чароўнай Сольвейг. І стала зноў шчасліва, невытлумачальна ясна, як добра яна, музыка, перадае нашы пачуцці, як яна неабходная і мастацтву слова.

* *

Над маладзіком, які чырванеецца рожкамі ўгару, невысока блішчыць Венера.

Месяц — нібы вісіць на цвічку. Проста малюнак у дзіцячую кніжку.

* *

Стоячы ў тралейбусе, любаваяся, як з дажджлівай вуліцы, цераз пярэднія дзверы дастойна і, здаецца, яшчэ непрывычна, можа, нават і сарамліва карыстаючыся гэтым правам, увайшла адразу дзве маладзенькія мамы — з маленькімі на руках.

Потым адна з іх сядзела тварам да нас, хто падсоўваўся да выхада, гутарыла з жанчынамі, відаць, незнаёмымі, і румянілася красуня ад шчасця, якое сядзела ў яе на каменях і буркала румянай ніжняй губкай.

* *

Паснедаўшы, маленькая Алеся ішла ў абход сваіх цётак, якіх у вёсцы ажно тры. Прыйдзе, сядзе хорашанька на лаве і, пачакаўшы:

— А мы дык сённяя нічога не варылі.

— Ах, мая долечка! Вось дзе хіба маці ў цябе! Я табе зараз...

Алесю кармілі, робячы выгляд, што так ёй, беднай, і паверылі. Пад'еўшы ды пагуляўшы тут трохі, нібы для адводу вачэй, гоеця ішла да наступнай цёткі. І там паўтаралася гора і шкадаванне.

Цяпер — здаровая, весела-грубаватая дзесяцікласніца — яна сама смяецца з гэтага, калі ёй напамінаюць. І апетыт яшчэ ўсё таксама нішто сабе, служыць.

* *

Усякую — непазбежную, зразумелую, а часта і непатрэбную — заклапочанасць і сумоту старэйшых здорава разбівае, — як лёд на вадзе, як акно з духаты, — звонкі дзіцячы смех.

За сцяной хлапчукі глядзяць па тэлевізары мультфільм і час ад часу рагочуць. Смех іхні — вельмі канкрэтны. А мне яго, як заўсёды, так добра, радасна чуць. Ажно сам засмяешся. Міжвольна, соладка, нібы праз сон.

* *

І дагэтуль люблю пазіраць у вагоннае акно на тое, як цягнхк на паваротах выгінаецца вужкай.

Цяпер вось, раніцай другога дарожнага дня, малая, светлая дзяўчынка ўбачыла гэтае

дзіва ў акне і ўсцешана закрычала з калідора ў купэ:

— Мама, а нас вязе паравоз!

І мы, хто быў на калідоры, засмяяліся. Якое мілае адкрыццё!

* *

Можна прыехаць кудысьці далека, скажам, з Мінска ды ў Гданьск, як мы цяпер, можна бачыць і чуць штосьці важнае, значнае, на міжнароднай антываеннай сустрэчы, а потым...

Потым, седзячы ў чужой, сяброўскай кватэры, толькі з малымі, бо гаспадыня выбегла «на хвілінку», можна пачуць ад малой, разгулянай дзяўчынкі... Гэта нічога, што вы чужая, ажно замежная цёця, што дома вы маці дарослых дзяцей, што вы педагог, па-свойму салідны і паважаны... Можна пачуць і такое, зрэшты, зусім дзелавое, сур'ёзнае:

— Проша пані, а пані можа стаць на галаве, як я?

Можна пачуць. І яшчэ раз — іменна добра, што так далека ад дому — сардэчна, молада засмяяцца. Дзеці!..

* *

Калі ён уранні прачнецца, а мама яшчэ не ўстала ды нікуды не пайшла, трохгадовы малы бяжыць да яе пагрэцца і пагаварыць.

Апошнім часам ён мнагавата гаворыць пра Дзіну, двухгадовую дзяўчынку, якая нядаўна з'явілася на іхнім двары. Гаворыць так неабыякава, што мама нарэшце пытаецца:

— Ты яе любіш?

— Люблю.

— Такую малую, смаркатую плаксу, зусім непрыгожую?

Малы на нейкі момант задумваецца, а потым гаворыць такое, што да твару пажылому. Наіўная і, мусіць, падсвядомая дзіцячая мудрасць, нібы па натхненню, што ў перадачы нашай, дарослых, гучыць не так нечакана, кантрасна і верагодна:

— Яна прыгожая, бо я яе люблю!

* *

— Дзеці, як тут праехаць на Ціхі Бор?

Парачка вясковых другакласнікаў. От сабе, так сабе хлопчык у шэрай добра такі пацёртай леташняй форме, без шапкі, палавенькі ды загарэлы. А дзяўчынка — ну, гаспадыня! Хусцінка «пад баряду», світэр чысценькі, спаднічка, панчошкі, туфелькі, поўны партфель, — на пацеху. Прастадушна разумныя вочы. І павага, саліднасць — зусім як у мамы.

— Вам трэба было вунь дзе, там павярнуць, каля дубоў. Улева... Не, адтулека едучы — управа.

— А вы адкуль?

— Мы з Вішнякоў.

— Далека гэта?

— Не, не вельмі.

Хлопец маўчыць, як маўклівы або зацюканы прымак, а гаворыць «сама». І ручкай паказвае ў той бок, дзе мне, нават і з вышыні майго росту, вёскі за ўзгоркам не відно. Расставацца не хочацца, і я пытаюся, нібы прашу:

— А можа вы правялі б нас?

Маўчанне. Вагаецца. Яно і ў «Масквічы» праехацца добра, але ж... І кажа нарэшце ці то па-даросламу заклапочана, ці то па-дзіцячы, ледзь не ўздыхнуўшы:

— Далекавата...

Цяпер ужо маўчанне з нашага боку. Мы — адзін на дарозе, а двух з машыны — проста любемся.

— Ну, дык бывайце, дзеці, здаровы.

Усцешаныя гэтай сустрэчай, гаворым пра яе, а неўзабаве, ад'ехаўшы трохі, заўважаем, што Вішнякі — зусім за ўзгорачкам. А крук на Ціхі Бор, як хутка аказалася, кіламетры са тры.

І праўда, цётка, далекавата.

* *

Гледзячы праз акно вагона на жоўтую безліч лугавых кветчак падумаў пра якую-небудзь гарадскую дзяўчынку: як яна разгубілаоя б ад такога багацця красы...

Успомніў тую маленькую казашку, што вынесла на сцэну алма-ацінскага опернага тэатра кветкі для мілай Бібі-Гуль, спявачкі. Падала, абняла цёцю за шыю адной ручкай, тады пабегла назад і... спынілася, разгубіўшыся ад новых бурных воплескаў. Здзіўлена паглядзела ў залу, на безліч людзей,— відаць, не здагадваючыся, што апладзіруюць яны ўжо і ёй,— тады пайшла, а потым зноў пабегла.

* *

Госця. Разумна, весела шчабятлівая першакласніца. Ва ўсім чырвоным. І шчокі — з марозу — чырвоныя. Памагаю ёй распрануцца і гавару:

— Ты разумее, што было б, калі б цябе ўбачыў індык?

— А бык? — усцешна пытаецца яна.

Нам весела.

* *

Простыя чалавечыя радасці. Прыехалі рэдкія, далёкія госці — пляменнік з жонкай і сынам. Адзінаццацімесячны смехунок, ён стаў адразу цэнтрам нашай сям'і. Снедаючы, абгаворваем яго прыкметы. Мама мая напэўна сказала б: «Правае вока меншае — нашай пароды». А яшчэ ў яго радзімая плямка на светленькай галаве.

І тут мне ўспомніўся мой — ужо з вусамі і хрыплым трынаццацігадовым басам. Ён у шко-

ле. Каб ён быў тут, за сталом, пахваліўся б, вядома, таксама радзімкай на галаве...

Чаму, навошта запісваю такую дробязь?

Бо ад таго, што хлопец умяшаўся б у гутарку са сваёю асобай, нібы просячы звярнуць увагу і на яго, патрымаць і яго, хоць якую хвіліну, у цёплым святле чалавечай увагі,— ад гэтага мне стала і добра на душы, і сумнавата, і захацелася пашкадаваць не толькі яго і не толькі таму, што ён — мой.

Гэтым пачуццём, як сілай жыцця, павінна быць насычана наша слова. І гэтая «дробязь» — не дробязь.

* *

Успомніў старую ў аўтобусе, на пыльным гасцінцы родных мясцін. Як яна ні з таго ні з сяго развязала чыстую белую хустку і пачала частаваць пасажыраў вялікімі чырванабокімі яблыкамі.

Яны — нібы кветкі, нібы агеньчыкі засвяцілі. Яна — разумев іх прызначэнне: даваць людзям шчасце, народжанае з працы.

А можа радасць яе прасцейшая? Скажам, доўга ішла палямі, вельмі стамілася і ўжо нават не верыла, што аўтобус той будзе, што ён спыніцца на пустым скрыжаванні яе прасёлка з гасцінцам, возьме яе... А ён спыніўся і ўзяў!

Не, не ў гэтым прычына яе дабрата.

А ў тым жа — у натуры, у разуменні жыцця — у чым?

Было гэта... аж дзесяць год таму назад. Цяпер тыя яблыкі прыгадаліся ў нейкай сувязі з яркімі кветкамі маку, якія ўбачыў праз акно аўтобуса ў гародчыку перад светлаю хатай.

Чаму гэта не проста ўспамінаецца, а хвалюе?

Перадаваць другім такое адчуванне радасці, красы жыцця, любові да яго — няўжо гэта не сапраўднае мастацтва, няўжо ў мяне ёсць яшчэ і такія сумненні?

* *

Былі сустрэчы, ростані, праца і адпачынак за адным сталом, выступленні ў вясковых школах і перад студэнтамі, былі самотныя гутаркі пра наша найдаражэйшае, былі вандраванні па роднай зямлі. Пехатой, у машынай выгодзе, у маторнай лодцы насустрач ветру, у самалёціку над балатамі...

Першае выданне сабраных ім беларускіх прыказак — факт ужо гістарычны, адна з яго, ужо даўно шматлікіх, кніг. А ў маёй памяці, у тым раздзеле, дзе ў загаловак значыцца імя і прозвішча Фёдар Янкоўскі, кніга гэтая — яшчэ ўсё рукапіс, над якім мы ўдвух сядзім, яшчэ ўсё снег пералётвае і ляжыць за акном, сосны маўчаць, а з паперы гаворыць народная мудрасць, паэзія ў скупасці слова...

Пасля пайшлі яго другія рукапісы. Над самым капітальным з іх, над рукапісам першай беларускай фразеалогіі, мне таксама давялося пасядзець, у якасці першага чытача. Аднаму ўжо, без аўтара. Тыя гадзіны, — дарэчы, таксама са снегам і соснамі за акном, — бачацца ўжо не далёкім, светлым пачаткам нашага сяброўства, а проста як час сапраўднай чытацкай асалоды і плённага творчага роздуму. І ў гэтай — тады яшчэ толькі будучай — кнізе мне зноў адкрывалася шчаслівае спалучэнне карпатлівай, настойлівай працы высокага майстра і закаханасці вернага сына народа. Мне ўжо даводзілася пісаць пра найсвятлейшае ў маім уражанні ад гэтай кнігі, тут я свядома паўтаруся. Ілюстрацыйныя прыклады, запісаныя руплівым даследчыкам у розных кутках нашай рэспублікі і часткова запазычаныя ім у папярэднікаў, разгортвалі перада мной жывую, паэтычную карту роднай мовы, хвалявалі душу яе неліночымі фарбамі, крынічным званам яе несмяротнасці. Як і ўсюды, і ў гэтай сваёй працы ён хаваецца за народ, з натуральнай сціпласцю разумення справы. Але ў адным выпадку, дзе даецца апавяданне вясковай бабулі пра тое, як даўней маладую садзілі на пасад, ён, па няўвазе ці ад пашаны да дакладнасці, выдаў сябе. «Раскажу табе, голубе, усё...» — гаварыла бабуля. І я ўпэўнены, мне зусім жыва ўяўляецца, што так яна гаварыла іменна яму, чарнявату, ціхаму

хлопцу з харошай усмешкай, прастата якога хавае ў сабе і былую суровую, некрыклівую мужнасць партызана-разведчыка, і па-народнаму шчырую, у сэнсе поўнай аддачы, працу выдатнага выкладчыка, і талент ды вопыт вучонага, набытак якога не сорамна пакласці ад імя Беларусі на міжнародны стол. Толькі таму, хто любіць свой народ, народ раскрывав свае векавыя скарбніцы.

Чарнявы, сціплы «хлопец» пасівеў. Гады ідуць, ад ран старых здароўем надта не пахвалішся, а праца патрабуе модных нерваў. Аднак за многія ўжо нашыя гады я амаль не бачыў, каб ён быў неўраўнаважаны. Хоць ёсць і тут, як і ва ўсім у жыцці, сваё «амаль». Культурнага выкладчыка, спакойнага сямейніка, прызнага таварыша я бачыў раз ці два ўсе-такі злосным, аднойчы нават ледзь не раз'юшаным... Як рыбака, якому груба перашкодзілі...

Ісці пад ліўнем за пяць кіламетраў, уверх па лясной незнаёмай рачулцы, у тое запаветнае месца, дзе, кажучь, стронга ёсць, перамагаць тую хітрую, асцярожную стронгу яшчэ ўсё пад ліўнем — гэта ўжо страсць. «Сэрца, браце, п'яе, а пахваліцца няма каму! Што ажно восем штучак узяў! Бо той жа нехта мне тут зусім не патрэбен!..»

Калі ён сядзіць на сваім загадзя падкормленым, адмысловым гатку, засяродзіўшыся на справе з найвышэйшай адказнасцю,— я наогул

лепш абыходжу яго здалёк, ды і там яшчэ, у тым «здалёк», стараюся ісці на пальчыках. Не ўсе пра гэта ведаюць, каторыя дык нават любяць падысці да рыбака, папрастарэкаваць з прызнасцю. А ўжо калі ўбачаць, што чалавек ды штосьці валачэ з вады — бягуць туды як на пажар з усім гукавым афармленнем. Тым, што беглі да Федзі, я не зайздросціў...

Тым больш цікава, нязвычайна было бачыць яго самога ў якасці парушальніка рыбацкіх законаў.

Здарылася ў нас аднойчы такое. Над рэчкай Рытай, на поўдзень ад Брэста. Звечара мы ўтрох удачліва лавілі плотак і акунёў, варылі юшку, пасля вячэры доўга яшчэ сядзелі каля вогнішча, сяк-так паспалі і на досвітку выйшлі да рэчкі ў густой палескай імгле.

Яна здавалася мне казачнай. Можна, таму, што ўвечары да мяне, у маю найцішэйшую завоіну, казачна падплываў, злосна ўцякаў, пацвелены кончыкам вудзільна, і зноў з настойлівай наіўнасцю вяртаўся вуж.

Цяпер, уранні, вужа не было. У завоіне была тая самая, толькі ўжо ранішня, цішыня, былі блазенская радасць надзеі на небывалую ўдачу, быў потым першы, пакуль што не вельмі багаты, побліск удачы — першая плотка. А потым у нашай імглістай, росна-церпкай, трохкі пранозівай і вельмі чуткай цішыні раптам пачулася нечаканае:

— Эй!

Я азірнуўся, сходу здзіўлена зразумеўшы, што гэта голас ягоны, Янкоўскага. Ён быў бліжэй да мяне. Здзіўленне маё мільганула, як іскра, а потым яно распасцёрлася ў ціхую радасць.

З густой імглы, празрыста падрумяненай усходам сонца, на мяне пазірала казуля.

На мілай мордачцы вельмі выразна відно было недаўменне. Выйшла з лесу, а тут...

Спыніся, мае першае ў жыцці, такое казачна прыгожае імгненне!..

Нейкі момант, можа, нават адносна вельмі доўгі, яна глядзела на мяне, бліжэйшага, маўклівага ды непарушнага, перажываючы і мой выгляд, і голас майго, менш бачнага ў імгле, суседа, не ведала, што ёй рабіць — ісці да вадапою ці вярнуцца...

Вярнулася.

Але ў маёй удзячнай памяці стаіць, глядзіць... Адзін на двух незвычайны ўспамін.

Не столькі па класічным запавеце, колькі па патрэбе душы, наведалі мы з Федзем узаемна нашы родныя мясціны. Мае ён, зрэшты, ведаў трохі і да знаёмства са мною. А Глушчыну яго мне даваўся ўпершыню наведаць разам з ім.

Пішу гэта і ўспамінаецца тая яго найўна мудрая, ужо і шматвобразная, але ж і маладая радасць ды трывога, схаваная ў падтэксте гутарак і паводзін:

«Хаця ж ці спадабалася табе мая хата, мой брат, нашы людзі, наш лес, наша поле і неба?..»

Добра так. А яшчэ калі чысты, здаровы смех, калі пчырае слова пра штосьці новае ў радаснай і хваляючай безлічы спраў, якія мы збіраемся зрабіць,— тады, вядома, яшчэ лепш. І па ўзлеску ісці, і сядзець над ракою, і ў роднай сябравай хаце.

* *

Над быстрой Шчарай, у пакойчыку з акном на сосны, пясок ды мох пад імі, чытаю прозу Гётэ. Перад сном. Усё, што за маім асветленым пакоем, уяўляючы.

Прыехаў сюды пазаўчора, а ў вачах яшчэ ўсё маладзенькія рабінкі ў сонцы, абапал бруку наваградскага гасцінца, на зеляніне прысадаў, каля жоўтага ды зялёнага поля...

Чаго ты прыстаў да іх, што ты ўбачыў тут за апору, за грунт для жыцця, для сэнсу яго, для вечнасці?

І сапраўды — для жыцця, для радасці яго, няспынай радасці вечнага абнаўлення, вечнай надзеі на лепшае заўтра, вечнай упэўненасці, што яно прыйдзе. Сапраўднае чалавечае заўтра.

* *

Калі я чытаю добрую кнігу, не папракайце мяне ў гультайстве. Не хочаце прызнаць, што я працую, дык думайце, што я маюся — Слово.

* *

Прыемна чытаць тут Карнея Чукоўскага,— яго ўспаміны, тым больш пра Пастарнака,— іменна тут, у падмаскоўным лесе, на іх апошняй радзіме, паблізу ад іх драўлянага жылля і сціплых магіл.

Над гэтай кнігай я як быццам злавіў-такі нарэшце сваю даўнюю думку, тое, што адчувалася ў розны час у родных мясцінах іншых пісьменнікаў — вялікіх.

Хто ў сваёй Яснай Паляне, хто ў Наваградку, хто ў Веймары, хто ў Каневе, хто ў Наднямонні ці ў Ялце... Вось я наведаў іх, тыя мясціны, а далей — ужо нічога няма, тута па далёкай, узнёслай легендзе аціхла, у пошуках найбольшай паўнаты іх вобраза трэба вяртацца ў іхнія кнігі.

Мы ўжо туды вярталіся неаднойчы і будзем вяртацца, як з вялікага падарожжа ў родны дом, з яшчэ большай, з самай грунтоўнай упэўненасцю, што радней, чым ён,— і сапраўды няма нічога.

* *

Добрыя кнігі добра чытаць яшчэ і таму, што тады свежа і плённа думаецца пра сваё.

Над старонкамі Кента («Гэта я, госпадзі») уяўленне мае жыве Амерыкай. І разам з тым я думаю не толькі пра Кентаву маці, але і пра сваю, не толькі пра яго зямлю, але і пра сваё За-

гора, краіну майго маленства і юнацтва, бачу роднае — нібы адтуль, з другога паўшар'я, не проста вельмі здалёк, а нават нібы з касмічнай адлегласці, упісваючы тую прозу жыцця ў сусвет, у вечнасць...

«Утопія»? Хутчэй паэзія. Ужо тым часам у межах магчымасцей тэхнікі, на грунце рэальнага мышлення.

* *

Аўтар «дакументальнай аповесці» піша ў прадмоўцы да яе часопіснай публікацыі:

«У гэтым творы няма нічога прыдуманнага».

Як апраўданне.

Бедная «Вайна і мір»!..

* *

«...Чалавек, які атрымаў нямецкую адукацыю, ён пісаў свае творы на мове, якая ў той час магла толькі абмежаваць іх уплыў».

Такое гаварыў пра Данелайціса Іяганас Баброўскі.

Так, трэба, трэба было верыць у тое, што робіш, верыць нават і тады, дзвесце гадоў да сённяшняга росквіту літоўскай літаратуры, да выхаду яе на міжнародную арэну!..

* *

Пісаць пра якога-небудзь Хора ці Кааліныча проста з натуры калісьці можна было зусім сва-

бодна, ведаючы, што яны, цёмныя і бяспраўныя, не прачытаюць, не будуць крыўдзіцца, тым больш — пратэставаць.

Я браў з натуры нямала і нямала прыкрасцей меў ад сваіх прататыпаў — дзесяць, пятнаццаць год таму назад. Цяпер тайнае робіцца яўным яшчэ хутчэй, амаль адразу са стала: усюды радыё, тэлевізары, прэса. І трэба лічыцца з гэтым, пішучы з натуры, — і маскіраваць гэтую натуру, жывых людзей, і разам з тым не прыніжаць галоўнае дзеля часовых умоўнасцей.

Гэта нялёгка, але нічога не зробіш: праўда заўсёды была і будзе самым сучасным і неабходным.

* *

Раманісту лягчэй, здаецца, схаваць сваё «я», чым апаведальніку. У другім выпадку на «я», на асобе аўтара, на яго духоўнай сутнасці і трымаецца твор.

Гэта — калі параўноўваць «чыстую белетрыстыку» і «лірычную прозу».

* *

«Уняць старую вецьму!» — сказаў Пугачев. Тут молодой казак ударил ее саблей по голове, и она, обливаясь кровью, упала на ступеньки крыльца».

У чым таямніцы, у чым законы майстэрства? Чаму казак малады?

Адно бясспрэчна: калі б яе, старую жанчыну, ударыў не малады — было б значна слабей. Можна, і не запомнілася б так — з маленства. Бо і цытую па памяці.

* *

Дваццаць гадоў таму назад я рэдагаваў беларускае выданне ўспамінаў Кажадуба. Усё, здаецца, забыўся, толькі адно памятаю — як ён, вяртаючыся з баявога вылету, у імгле ледзь не ўрэзаўся ў ферму чыгуначнага моста, як ірвануў крута ўгару і крыкнуў — афіцэр, герой — міжвольі па-дзіцячы і на роднай украінскай:

«Ма-мо!..»

* *

Двойчы праходзіў каля адной старэнькай хаціны. У агародчыку перад хатай стаяла бабуля, таксама спрадвечная. Стаяла, калі я ішоў па вёсцы ў адзін канец, стаяла, калі вяртаўся. А вёска доўгая. І я не вельмі спяшаўся.

Побач з бабуляй, каля не вельмі ўжо відущага акна, — сакавіта-зялёны куст. Можна, я не пазнаў бы за нейкіх пяць крокаў, а то і не пацікавіўся б, што за куст, але на ім цвіла ружа. Толькі адна.

І вось яна мне помніцца.

Нават нагадала васняцоўскі «Скіт» — лясную цемру і светлую кропку агеньчыка, які гаворыць так многа.

Пра скупасць мазка.

* *

Пасля адлігі — мароз і вецер. Снег прыкараў на ялінах і соснах, і вецер яго не абтрэсвае.

І неяк дзіўна, ледзь не да лёгкай сцішнаты, што яліны і сосны бездапаможна гайдаюцца. Такія моцныя, непарушныя, калі ціха.

* *

Рыжскае ўзмор'е. Люты. Разам з намі, вельмі нямногімі літаратарамі, адпачываюць тут, у пісьменніцкім доме творчасці, «латвійскія аграрыі», пераважна жанчыны і маладыя дзяўчаты. Аграномы, даяркі, бухгалтары...

Яны сабраліся сюды з усіх канцоў свае рэспублікі, ва ўспамінах сваіх, у роздумах, у сэрцах сцягнулі ў гэтае месца над морам столькі таго цікавага ды рознага, што я магу толькі цьмяна, прыблізна ўяўляць, ведаючы Латвію больш па кнігах, чым непасрэдна.

Каторы дзень прыходзіць, вяртаецца думка пра іх асабістыя светлы, якія за адзін раз непрыблізна ўбачыць не зможа нават багатае, яркае, грунтоўна падмацаванае веданнем уяўленне.

А гэта ж так цікава — гэты сціск нябачных промняў іх дарог і сцежак у адно месца, сюды, у

нашы жоўтыя белавокныя домікі, у вялікую светлую сталовую, дзе мы тройчы ў дзень сустракаемся ў поўным складзе.

А потым будзе разбег ад цэнтра, як выбліск промняў ад сонца, раз'езд ва ўсе канцы іх «зялёнай зямлі», — у свае хаты, за свае сталы, на свае падушкі...

Як гэта цікава, і як няясна я пра гэта гавару!..

* *

Пражыў паўстагоддзя і не ведаў, што Зэльва — ад літоўскага жалёі — зялёная. Даведаўся і нібы здзіўлены, нібы рады...

Заўсёды штосьці будзе адкрывацца, будуць здзіўленні і радасці.

Абы яны былі!

* *

Часта, прыбіраючы ў сваім пакоі пасля падлетка-сына, успамінаю Коласа:

...Шпурнуўшы лапці і анучы
Сярод двара ў пясок сыпучы.
Іх маці зараз падабрала,
Нічога сыну не сказала.

Пайшла ў крыніцу і памыла,
На прызбе сохнуць палажыла.

Апошнія два радкі — па школьнай памяці, у зборы твораў яны гучаць інакш.

А ўсё цытую з-за падкрэсленых радкоў: як гэта проста і, перажыўшы самому, як дакладна!

* *

«Галава пустая, як новы цэбар».

Чужое гэта? Народнае? Каб такое яна, вясковая настаўніца, прыдумала сама,— аднаго гэтага, на ўсе сто з гакам старонак рукапіснай слабізны, хапіла б, каб паверыць у яе здольнасці.

* *

У непісьменнікаў, калі ім часамі даводзіцца напісаць што-небудзь, вырываюцца цудоўныя, вялікай мастацкай сілы дэталі, падказаныя жыццём.

Чатырнаццацігадовая дзяўчынка нясе на могількі маленькага брата. Грамадзянская вайна, бацьку застрэлілі белыя, маці недзе ў камандзіроўцы.

«Я загарнула яго ў прасціну і панесла на могількі. Дзень быў спякотны, але мяке ўсю калацілі дрыжыкі ад холаду гэтага маленькага мёртвага цельца».

Так успамінае праз сорок гадоў, колішняя дзяўчынка, выступаючы ў газеце. А тое, што ёй проста помніцца, падкрэсліў я.

* *

На вялікай лясной паляне варушыцца ад нізавага ветрыку мятлічка, грэюцца ў сонцы пабрыджаныя нейкай траўкай плешаны, густа лезуць з зямлі маленькія сасоначкі. Самасейкі.

Далей ідзе шорстка-зялёная сцяна сасновага падлеску, а над ім — заўсёды непаўторна прыгожая разгалістая сасна. Адна ў сваёй медна-зялёнай, нібыта бясформеннай на свабодзе, нястромкай красе.

Сасна — на фоне вечнага, чыстага блакіту і хвалююча беласнежных аблокаў. Яны мяняюць свае формы і пльвучь да сцішнаты захаплення бязгучна, пяшчотна і велічна. Нічыя і агульныя. Колькі я бачыў іх зверху, над колькімі землямі і морамі!..

Каля танцавальнай пляцоўкі калгаснага дома адпачынку на сівых лавах сядзяць сапрадна, альты, тэнары і басы — дзяўчаты, маладзіцы, дзецюкі і мужчыны мясцовага самадзейнага хору. Прыехалі грузавіком на рэпетыцыю. Цікава было б апісаць іх кожнага, з іхнім руплівым і энергічным кіраўніком. Ды я хачу не пра гэта.

Я — пра тое, што зноў вось ажыло ў душы, тузанула яе тым пачуццём, якое я так даўно і так пакутліва-шчасліва намагаюся злавіць і перадаць...

Група сапрадна — некалькі дзяўчат, і школьнід яшчэ і ўжо работніц на полі, на фермах — нібы махнула белым крылом — пяшчотнай купальскаю песняй:

Ой, рана на Івана...

Наша, наша яна — як рыжая мятліца, як звычайна-цудоўная сасна. Яе мы, пяшчотную песню, пры дапамозе праявінай тэхнікі кінем

туды, у блакіт, пад аблокi, адкуль наша слова і наша сэрца зловяць усюды, на ўсёй зямлі.

* *

Гэта ў мяне даўняе, сялянскае — есці сухі, як гаворыцца хлеб не проста са смакам, але і з душэўнай радасцю, з паэтычным, амаль дзіцячым бачаннем і поля, і жыта, і сонца.

Наша цудоўнае лета. Багатае жыта, у якім заўсёды хочацца паляжаць. Трава — у густой, раскошнай квецені купалля, рамонкаў, вогнікаў — небывала добрая, ледзь не да пояса. Лён дацвітае сваім блакітна-дробненькім цветам, які каля дарогі шчодро асыпаўся на пясок.

Рэдка бываю апошнім часам у родных мясцінах, і таму, здаецца, магу ў нейкай меры свежым вокам глядзець на іх простую і вельмі не простую красу.

А «свежае вока», па-журналісцку кажучы, вельмі патрэбна. І ў творчасці,— каб азірацца на зробленае як мага больш аб'ектыўна, і ў сузіранні красы прыроды,— каб бачыць, знаходзіць у ёй кожны раз новае.

* *

Калі я апісваю прыроду — гэта не капіраванне яе, а радасць, што жыву, што бачу.

Успомніў гэта, чытаючы добрую аповесць В. Распуціна «Последний срок», тое месца, дзе бабуля ачуняла ад смяротнага забыцця і села на

ложку. Радая, што дзень — пагодлівы, вераснёўскі — пачаўся.

Успомніў я і свой даўні, адразу ж пасляваенны запіс пра восеньскія засеўкі, успомніў іншыя замалёўкі прыроды і падумаў радасна, што за іх мне брыдка не было ніколі.

* *

З аднаго выступлення:

«Вялікую цікавасць уяўлялі творы беларускіх кампазітараў у кантатным жанры: «Над ракой Арэсай» і «Сказ пра мядзведзіху». Апошняя рэч не страціла мастацкай вартасці і да нашых дзён».

Ці мела мастацкую вартасць рэч першая — не гаворыцца. Лаві гэта паміж радкоў. І не думай, калі ласка, што сапраўдныя мастацкія вартасці застаюцца — ды і маюцца — толькі тады, калі яны ёсць...

* *

Дубовыя бочкі — звонкія, літыя — моцна стаяць на зямлі. Кошыкі зялёныя, лазовыя, і белыя, з карэння. Рашоты напамінаюць духмянасць свежай мукі, ражкі — гарачы, масляны пах аладак. Вазы, скрынкі, мяхі, у якіх парсяты. Несціханы, няўмольны парасячы віск. Неабходны смурод. Грузавыя машыны стаяць асобна, легкавыя і матацыклы — таксама. Сельпоўскія грузавікі з каляровай стракатасцю

шырпатрэба — ад газавай хусцінкі да чорных, непераможных ботаў. Вязкі і «ніткі» сухіх грыбоў. Колькі працы і радасці, красы роднай прыроды ў гэтым моцным, здаровым, хваляючым водары! Сала аполкамі. Буйныя светла-карычневыя яйкі. Жоўценькае масла.

— Яно ў вас смачнае?

— Не-а.

— Я на нюх пазнаю.

— А я дык яго ні на нюх ні на слух не ведаю. От, ем сабе, колькі жыву, ад аднае каровы.

Хітрая, спраўная, стрымана вясёлая жанчына. Амаль маладзіца, а ўжо чырвоныя боцікі хоча купіць не сабе, а дачцэ.

Яблыкі, грушы, слівы!.. Кладучы на вагу, цётка (другая ўжо, старэйшая) не вельмі каб спрытна стараецца выбіраць драбнейшыя. Дый важыць па-аптэчнаму. А ў дзядзькі — менш дамавітага, больш бывалага — больш паэтычных адносін да жыцця.

— Я што — за яблыка ці за грушу буду дрыжаць? На табе, браце, і перавес.

Ясны і цёплы верасень. Дзень, што пачаўся туманам, а потым, — калі нам з дарогі, з дубовага гаю адкрыўся горад з чырванадахім касцёлам і бура-цагляным агрызкам руінаў на замчышчы, — стаў неяк раптам сонечны. Ажно стары, маўклівы шафёр не вытрываў:

— Навагрудак у аб'яціях сонца!..

Апоўдні, калі мы вярталіся ў Мінск, туманец яшчэ слаўся, поўз над свежай раллёю, каля маладога, густога ельнічку прыдарожнай ахоўнай паласы. Радасны сум асенняга, небезнадзейнага завядання, пра які яшчэ трэба бясконца пісаць.

Любуючыся красой палёў, думаў пра нейкага дзядзьку з вунь таго хутара ці з гэтай воўскі: як жа ён успрымае ўсё гэтае хараство? Проста жыве ў ім, у спакоі шчаслівага спажыўца? Як птушка?

А хто ж тады песні складаў народныя?

А мы адкуль узяліся — тыя, што пішам?..

* *

І сапраўды, гэта ж вельмі цікава — які Багрым быў аўтарам выдатных вершаў, што сталі народнымі песнямі. Скажам, «А ў полі вярба» або «Ой, я п'яна, я п'яна»... Вельмі цікава і вельмі крыўдна, што ні да нас, за выключэннем самых блізкіх таго аўтара, ні мы, ні пасля нас — ніхто не ведаў і не будзе ведаць.

Гэта — не адкрыццё, не сцверджанне вядомага, проста я адчуў гэтую загадку чамусьці небывала востра і хваляюча, як быццам на мяжы нейкага шчасліва-еумнага натхнення, нейкай патрэбнай задумы.

* *

Гледзячы на партрэты тых, што жылі даўно.

Яны не толькі жылі, але ж і адчувалі сябе без нас зусім нармальна, і нават не здагадваліся, што мы, іменна такія, як мы ёсць, персанальна калісьці будзем.

* *

Чуў калісьці: «Гадованае дзіця памерла». І тут пра беднасць, пра цяжкую беспрасветную працу. Страшная ёмкасць народнага слова.

* *

У нашу вёску, яшчэ калі я быў малы, Тургенеў прыйшоў зусім выпадкова. У старой, добра такі патрапанай рускай хрэстаматыі, што нейкім цудам трапіла ў адну з суседскіх хат, я прачытаў яго «Шці» і, здаецца, трохі пазней — «Певцов».

З тых дзён я памятаю... з тых дзён мяне хвалюе вобраз старое маці, забітай горам і галечай. Я вырастаў у цяжкай сялянскай працы, сярод бяспраўных і прыгнечаных, якія ведалі цану пасоленай капусце, бачыў шмат старых маці, выпетраных працай і нягодамі. Адну з іх любіў і люблю, ужо даўно толькі па памяці. І тая, з высахлай рукой, з суровым воблікам — тургенеўская маці вось ужо больш за сорок гадоў

стаіць перада мною як вобраз да сцішнаты прыгожы, абагулена народны.

З дзён маленства я памятаю і спеў Яшкі-Турка. Дзіўна — я і дагэтуль амаль не ведаю песню, якую ён спяваў, але ў душы маёй яна пая — руская «удаль», шырыня, туга і шчыmlівая радасць надзеі, ужо не толькі рускай... Помню, бачу даўно адлюстраваную ў хлапечым сэрцы белую чайку на марскім беразе, у промнях вячэрняй зары. Боль і мара. І гэта было мне вельмі знаёма. Было і застаецца.

Нядаўна я — першы і, хутчэй за ўсё, адзіны раз у жыцці — быў на радзіме Івана Сяргеевіча. Хадзіў па дарожках старога, залаталістага парку, стараўся пазбягаць людзей, быць толькі з ім, у тым ціхім, таямнічым свеце, які жывіў калісьці яго гений. Не ведаю, ці вінавата сіла першых дзіцячых уражанняў, ці вінавата маё працоўнае, чарнахлебнае паходжанне, аднак мне і там, пад спрадвечнымі дрэвамі Спаскага, раней за ўсё і больш за ўсё ўспаміналіся «Запіскі паляўнічага» — ярка разнастайнае, шматпакутнае, любімае насельніцтва, зямля і неба, дні і ночы гэтай несмяротнай кнігі. І — з іншай кнігі — вобраз рабацягі-маці ў яе найвялікшым горы, але ўсё ж такі... Так, так — капушта ўсё ж такі пасолена!..

Каб убачыць гэта на ўсю глыбіню і паказаць на стагоддзі, патрэбны былі дзве рэчы — вялікае чалавечае сэрца і вялікая агульналюдская культура. Яны шчасліва спалучыліся ў яшчэ

адным сыне Расіі. Не толькі для яе — для ўсіх, ва ўсім свеце, куды ўжо прыйшло і куды яшчэ прыйдзе непаўторна па-руску цудоўнае слова Тургенева.

* *

У Спаскім-Лутавінаве.

Блукаў па парку, выходзіў у поле. Пад шум залатой лістоты ўгары, пад шамаценне яе пад нагамі, гледзячы ў загадкавы гушчар, а пасля на прасторы парэзаных ярамі ды падвяселеных перелескамі палёў, думалася — як быццам сумна, нават трохі абыякава:

Што ж, зямля — і тут як зямля. Апяць яе толькі трэба як след. Урабіць словам.

Ён гэта і зрабіў.

Таму вось мы і ходзім, і любуемся.

* *

З выступлення француза на тургенеўскім вечары:

«Слава яго нікому не перашкаджала».

Там жа, у Вялікім тэатры, занатаваў гэта з прыпіскай: «Так трэба жыць».

Не пра славу, вядома,— пра сціпласць.

* *

...Званы над каўнаскай плошчай, што вельмі па-свойму вызвоньваюць украінскі «Руснічок» і неапалітанскую «Санта Лючыя».

Першы снег пад нагамі, першыя сняжынкі ў ціхім паветры лістападаўскага поўдня. І ад гэтага звону, і ад белай пяшчотнасці на нас сышла ледзь не дзіцячая радасць жыцця, спалучаная з вопытам, болей і сумам перажытага за многія гады. Так мы стаялі — некалькі беларусаў, літоўцаў, рускіх, украінцаў, латышоў — каля магілы Саламеі Нерыс. Зняўшы шапкі, пад гукамі зачараваных званоў, у нячутнасці малапрыкметных, гуліва-павольных сняжынак.

Сонечны гоман балтыйскай хвалі. Пуховыя дзюны Ніды. Вольны разгон сучасных магістралей. Велічнае маўчанне красамоўнай гісторыі — Тракайскі замак над азёрамі. Заводы, электрастанцыі, новыя дамы, якім не брыдка побач з гмахамі мінулага. Шырокі, быстры брод лясное Дубісы, на беразе якое — ядро з дробным уловам, а далей — чысты, ціхі хутарок, дзе мы начавалі, дзе нас, людзей падарожных, прыгрэлі невьмушанай прыязнасцю.

Спакойна паўнаводная, сонечна мудрая плынь народнай эпапеі Данелайціса, што так натуральна, па-сваяцку нагадвае нашу «Новую зямлю».

Жалобная Маці Пірчупіса, смутак якое так горка, глыбока пераклікаецца з болей Бацькі, на руках якога забіты фашыстамі сын,— пераклікаецца з нашай Хатынню, сімвалам пакут і мужнасці народа-партызана.

Светлыя вочы вясковай работніцы, літоўскай дзяўчыны, у нацыянальным уборы якое так многа ад жыццядайнай зеляніны родных палеткаў, а ў песні пра рамуніле-рамоначкі так многа і нашай спрадвечнай, непераможнай сардэчнасці.

Песня Чурлёніса, песня жыццю, цудоўна заключаная ў цесныя рамкі яго жывапісных шэдэўраў. Звонкія пералівы казачна яскравых вітражоў. Слова паэтаў і пражанікаў, вобразы кіно — сведчанне зайздроснай велічы душы народа, толькі колькасна невялікага. Шчырасць друга, з якім пры сустрэчы можна пагаварыць пра ўсё. Звычайная ветлівасць — у магазіне, на вуліцы, у шавецкай майстэрні — штодзённая пражанічная ветлівасць, што памагае ўваходзіць у светлы настрой...

— Ну, што ты пішаш? — спытаўся ў мяне пры сустрэчы сябар, калісьці мужны партызан, цяпер выдатны лінгвіст і рыбак з паэтычнай душой.

— Сёння павінен напісаць для літоўскай газеты. Слова прызнання, ці як тут сказаць...

— Я напісаў бы, браце, так. Колькі чаго перажыта разам за столькі стагоддзяў! Цяжкага, страшнага, светлага перажыта. А вось жа няма ў нашай народнай творчасці — і ў беларускай, і ў літоўскай — ні ў песнях, ні ў казках, ні ў прыказках ані славечка злоснай кплівасці адзін з ад-

наго, ані якой-небудзь нянавісці, варажнечы. Здрава?

А што ты думаў — і здрава.

Будзь жа благаслаўнай, Літва!

* *

Справа не ў тым, што я пабываў ужо ў Канадзе або ў Індыі, у Карэліі ці на Далёкім Усходзе. Вось я быў, вось я бачыў... Справа ў тым, каб усюды знаходзіць тое, пра што неабходна сказаць. Што шчасце наша, наша мара і мэта — у разумным яднанні, як бы ні доўгім, як бы ні цяжкім быў шлях да гэтага.

* *

Учора, пасля нялёгкага, прыкрага для службовай тузаніны, позна ўвечары мне вельмі захацелася слова Паустоўскага... «Залатой ружы» не знайшоў, узяў на начное чытанне «Блізкія і далёкія».

«Найцяжэйшае ў смерці для тых, хто застаўся жыць далей, заключаецца ў тым, што яны не паспелі сказаць таму, хто памёр, тое галоўнае, што адчувалі і думалі пра яго. Тыя, хто любіць, як заўсёды спазніліся. Незразумелая сарамлівасць сціскала ім губы. І цяпер ён, вядома, ніколі не даведаецца, якой бескарыслівай была іх любоў».

Так гаварыў ён пра смерць, пра пачуцці іншых...

Два тыдні таму назад мы з дачкою дабраліся з нашай лясной надрэчнай глухамані ў раённы цэнтр. І толькі там, у рэстаране, чакаючы абеду, я — страшнае «між іншым»! — заўважыў у старой, пазайчарашняй «Правде» некралог. Захацелася крыкнуць ад болю. Аднак толькі сказаў пра гэты боль дачцэ. Бо і яна ўжо любіць яго па-даросламу. Хацелася напісаць яго блізім. Не напісаў. Бо я нікога з іх не ведаю.

На з'ездаўскім прыёме ў Крамлі, вясной пяцьдзесят дзевятага, нашы сталы стаялі побач. Але я не асмеліўся падысці пазнаёміцца, хоць год перад гэтым меў ад яго пісьмо. У адказ на мае. Нават не адразу паверыў аднаму з таварышаў, што Канстанцін Георгіевіч аднойчы ўспамінаў мяне ў Ялце... Я віншаваў яго тэлеграмаю з сямідзесяцігоддзем, потым паслаў кнігу. І горка было, што ён не адказаў і не прыслаў свае. Трохі пазней я даведаўся, што ён цяжка хворы, зразумеў, вядома, што яму не да таго, але... горка было ўсё роўна.

Бо я люблю яго. Адзін? Як многія. Як кожны з многіх — па-свойму.

У безлічы такіх Любовай — яго сапраўдная слава, яго вялікае значэнне для жыцця многіх з нас, для святла і цяпла ў многіх душах.

Дарма, што ім часамі бывалі незадаволены. Сёй-той. Скажам, адзін знаёмы член камітэта па прэніях, які — прыватным чынам, але як быццам не па-прыватнаму — крычаў аднойчы

да хрыпаты, што «гэты абываталь» прэміі не варты...

Прыклад Паустоўскага патрэбен многім. І я прымаю яго. Зноў і зноў. Цяпер — каб супакоіцца і належным чынам рабіць тое, што трэба.

* *

Уранні, устаўшы з-за пісьмовага стала, чамусьці раптам успомніў, што «Матушка, голубушка, солнышко мое» — любімая песня Пушкіна. Ад гэтага яна — яшчэ бліжэйшая і прыгажэйшая. Да народнага цуду падключаецца ўвесь цудоўны пушкінскі свет — любоў загараецца ад любові, святло зліваецца са святлом.

* *

Увосені пяцьдзесят сёмага года, у Кракаве, на сустрэчы з пісьменнікамі і журналістамі, у мяне спыталіся, як у нас, у Савецкім Саюзе, адносяцца да рамана Сянкевіча «Агнём і мечам», Я адказаў, што прыблізна таксама, як у Польшчы да «Тараса Бульбы».

Неўзабаве пасля гэтага давалося ўбачыць двухтомнае выданне выбраных твораў Гогаля на польскай мове, з агаворкай у прадмове: «Тарас Бульба» не ўключаны сюды па зразумелай прычыне...»

Цяпер вось чытаю пра зайздросную, павучальную працу Мікалая Васільевіча над мовай сваіх твораў, у прыватнасці над мовай «Бульбы»,

і неак прыкра і шкада, што гэтая аповесць, як і Сянкевічаў раман напісанья не для ўсіх людзей, як іншыя рэчы гэтых вялікіх аўтараў.

* *

Ёсць дылетанцтва ведання, няма дылетанцтва любві да чужое літаратуры. Хоць першае і абумоўлівае другое.

* *

Стары канчае свой сёмы дзесятак. Не які-небудзь цяжкі, нямоглы, занудавы дзед, а нярослы, рухавы, вясёлы і па-народнаму мудры дзядок. Толькі нядаўна ён адпусціў сабе доўгія валасы і бараду, жаўтлява-сівыя, настолькі ўжо «благочестивые», што да іх зусім-такі пацешна не пасуе старая шырпатрэбаўская кепачка з маленькім казырком. Зрэшты, кепачка сваё робіць: пад ёю вельмі надзейна схаваны німб яго крыху сектанц. кага высакародства, саліднасці, і застаецца чалавек, які многа шукаў, не раз памыляўся, многа

чытаў самых сур'ёзных кніг, многае ўмеў рабіць залатымі рукамі, зрабіў людзям нямала добра — і «во спасение души», і проста па добраце яе, гэтай душы, яшчэ ўсё неспакойнай і нястомнай.

І мне ён дапамог за трыццаць год, можна сказаць, нямала. Скажам, цяпер — сваім адчуваннем вясёлага, вострага слова. Таго, што

з самых народных глыбіняў, ад той гаючай свежасці, якая пахне і свежай раллэй, і разварушаным гноем, і бела-ружовай пяшчотнасцю яблыневага цвету, і вострым палыном узмежкаў.

Неяк ён зноў заходзіў да мяне і зноў пакінуў на ўспамін, на добры смех ды падмацунак ёмкае, смачнае слова.

— Уставай — коні ў аўсе! Так мы калісьці смехам будзілі адзін аднаго на начлезе. Чым не заклік да працы, да пільнасці? — А крыху пазней, развітваючыся: — Вудзь, Іване, здароў. Шукай, працуй, а коней у авёс — не трэба.

Пошукі ісціны, што хваляваі яго ад ранняй, вельмі далёкай ужо маладосці, заўсёды праходзілі недзе паміж Талстым і Леніным. У 1919-м трыццацігадовы чыгуначны тэхнік, вегетарыянец і абстынент, ён быў у родным гарадку членам рэўкома. Загадваў зямельным аддзелам. Чатыры папы на чале з благачынным,— прыход быў багаты,— у жніво звярнуліся ў рэўком з прашэннем выдзеліць панскага жыта і ім. Загземаддзела выдзеліў ім на чатыры сям'і дзве дзесяціны, наладжыўшы на прашэнне такую рэзалаючыю:

«Згодна са словамі апостала Паўла «Не работающий да не ест» — жыта прыбраць самім».

Днямі я выпадкова сустрэў яго на аўтобусным вакзале: дзед сабраўся ў родны гарадок, агледзець бацькоўскія магільы. З кашолкай у руцэ, накрыты несмяротнай кепачкай, з усмеш-

кай, што не прапала і ў святшчэннай барадзе. Пастаялі мы, чакаючы яго аўтобуса, пагаварылі. Да стаянкі адзін за адным падыходзілі аўтобуоы: набярэ пасажыраў — пайшоў, праз нейкі час падыходзіць наступны. І ўсё не наш. То Клецк, то Наваградак, то Нясвіж... Хоць вонкава і непрыкметна, а хвалюемса, і ён, і я. Бо ўжо і сутуняецца. Яшчэ адзін аўтобус!.. А, каб цябе — зноў не наш: івянецкі!..

Дзядок засмяяўся. Без найменшай сувязі з вельмі сур'ёзнаю тэмай нашай размовы.

— Калі-та на ўскраіне гэтага самага Івянца,— пачаў ён,— стаяў святы на горачцы. Фігура з дрэва, унізе насаджаная на шпень. Гэта яшчэ да той, да царскай вайны. Студэнты... Можна і з Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі? Маладыя людзі заўсёды былі вясёлыя. І думалі некаторыя. Словам, узялі яны ноччу ды пакруцілі таго святога на шпяні, адварнулі яго ад горада і напісалі на гэтай самай: «С... я на ваш Івянец! Пайду ў Валожын». Ха-ха-ха!..

Дзед канчае свой семы дзесятак. Добра і ў старасці быць маладым!

* *

Марцін памёр, а я, пачуўшы пра гэта ад другога свайго земляка, засмяяўся.

Брыдка? Ды што ты зробіш, калі я адразу ж успомніў той непаўторны, можна, спрадвечу адзін такі на цэлым свеце помнік, які ён, Марцін

Ківеня, пакінуў па сабе ў адной з нашых наваградскіх вёсак.

Колькі жылі — сварыліся з братам... Дзеці павырасталі, пайшлі людзьмі ў шырокі ды далёкі свет, унукі пачалі на лета прязджаць, а Марцін з малодшым братам Яўхімам, дзяды нямоглыя, але жывучыя, дзеркачаватыя, яшчэ ўсё то не віталіся, то брыдзілі-гадзілі самі сябе і радню. Даўно зрабілі па хаце, а бацькаву, старэнькую, ніяк не маглі падзяліць. Яўхім пачаў ужо тым часам трохі лагаднець, здавацца на нейкую памяркоўнасць, але Марцін не здаваўся. І вось нарэшце яны прыйшлі да мудрага вырашэння свае бясконца складанай справы,— распілавалі тую хаціну... наўздоўж. Саламонам быў тут Марцін. Яўхім згадзіўся ўжо і на гэта. Ён забраў сваю долю на дровы. А Марцінава доля стаіць. З адным акном ад вуліцы, з палавінай шчыта, забітая аполкамі з аднаго боку, з глухой сцяною з другога.

Ніхто ў ёй даўно ўжо не жыве і цяпер не жыве.

А стаіць яшчэ недзе — упарты помнік дурнаты.

* *

Чорны пудзель, які сумуе на падаконніку, не толькі каштуе чатыры тысячы злотых,— ён яшчэ мае і багатую радаслоўную.

Нейкія былыя графы ці князі,— «пані дому» не ўспомніла іх прозвішча,— ці проста былыя радавітыя магнаты, якія цяпер займаюцца гадоўляй пародзістых сабак, прадаючы маім, знаёмым гэтага чорнага цюцьку, прыязна пацікавіліся, ці пан пакупнік — з радавітых.

Што ж ён мог ім адказаць, наш паднёманскі цяляпень Мікола Нупрык, мой колішні сябар па польскім войску і нямецкім палоне, цяпер — сяк-так апалячаны варшаўскі рабацяга? Жонка яго — былая шляхцічанка ў сучасным мяшчанстве, а ён, Мікола, хоць і перахрышчаны ёю на католіка, падпёрты яшчэ адным імем, здаецца, Збігнеў ці Зыгмунт, ён — як і ўсе мы — далей свайго бацькі і трохі дзеда нічога не памятае.

І вось былыя князі ці магнаты дапамагі яму ў мудрагелістых справах генеалогіі. На наступнай, пасля пакупкі чорнага пудзеля, сустрэчы, яны казалі Міколавай «пані дому», бо толькі з ёю адной сустрэліся, адкуль паходзіць слова «нупрэі», што стала прозвішчам яго, а потым і яе. Аказваецца, не проста ад Анупрэя, не проста ён з Беларусі, а, проша пані, са Жмудзі... Усё-такі нейкі пах ды прысмак вялікай гісторыі!..

А ці не лішне гэта прыемна,— паддаўшыся модзе, дый наогул паддаўшыся, вадзіць на праходку сабаку, што больш за самога цябе радавіты?..

* *

Рамантык (крыху захмялелы):
— Ён, брат, як заспявае — шыбы звіянец!
Рэаліст (цверазейшы):
— Вядома, браток, як дрэнна закітаваныя, дык і будуць звінец.

* *

Трохі начытаны, недавучаны дзядзька, філосаф і сектант, але сумленны чалавек. Я хачу яго паважаць, не хачу, каб ён падумаў, чаго добрага, што я гляджу на яго зверху. А ён, пасля доўгай гутаркі, дзе я больш слухаў, хутчэй з ветлівасці, чым з цікавасці, гаворыць з хітранькай усмешкай перавагі:

— У вас, у вашай суяце, няма калі нават падумаць. А я сабе ў дзярэўні многа мыслю. Многа, спакойна мыслю...

Нібы алей цісну — саматужная вытворчасць думкі. Часамі толькі з меншай карысцю. Як самамэта.

* *

Дзве бабулькі сустрэліся, добра такі пагаварылі, стоячы на дарозе, а потым адна схамянулася:

— Я ж табе, мілая, здаецца здрастуй не сказала! Ну, то здрастуй.

* *

Канцылярская пстрычка (*зранку нервова*).

— Не дурьце вы мне, бабка, галавы! Я вам не машына!

Бабка (*нібы не маючы права нервавацца*):

— Была б ты, мая дзевачка, машынай, дык хоць не лаялася б так.

* *

Увосені шэсцьдзесят другога года, у зала-
тым, утульным лесе, у пажаданай адзіноце я
чытаў бунінскі «Храм сонца», прымаў яго слова,
як ліпавы мёд, маленькімі глыткамі, па некалькі
старонак у дзень, пасля працы, шчасліва адчу-
ваючы, што гэтае чытанне — не толькі разумны
адпачынак, але і работа, і вучоба, і жыццё ва
ўсёй яго паўнаце.

У такіх умовах, што добра спрыяюць ус-
прыманню сапраўднага мастацтва, у такім паг-
лыбленым настроі мне давялося пазнаёміцца з
першым зборнікам апавяданняў Міхася Страль-
цова. Я з радасцю адчуў, што нават і адразу
пасля Буніна апавяданні нашага ціхага хлопца
чытаюцца... на блізкай хвалі прыёму.

Справа, вядома, не ў тым, каб некага з
некім параўноўваць,— ці варта лішне рызыка-
ваць авансам! і без патрэбы раздражняць таго,
хто думае інакш? Мне проста хочацца сказаць,
што проза Стральцова — лірычная ў самым
станоўчым значэнні гэтага паняцця, што яна

безумоўна адтуль, дзе пачынаецца сапраўдная
літаратура.

Даўшы на гэта заяўку сваімі першымі тво-
рамі, наступнымі ён спраўдзіў мае (ды ці толькі
мае!) спадзяванні,— асабліва такімі рэчамі, як
«На чацвёртым годзе вайны» і «Адзін лапаць,
адзін чунь».

Пісьменнік гэты не проста піша, сачыняе
свае апавяданні і аповесці,— ён арганічна,
натуральна ідзе ад жыцця, як быццам яно само
падказвае яму, што і як трэба рабіць. Яму толькі
застаецца выконваць загады жыцця, што ён і
робіць, часта — з зайздроснай дакладнасцю.

Шматфарбнае, тонкае слова Стральцова
законна, па праву ўзаемнасці, патрабуе ад
чытача павагі. Яго нельга чытаць абы-як, для
забавы, толькі ідучы за фабулай,— пры такіх
адносінах да яго, слова гэтае сарамліва, але ж і
рашуча замыкаецца ў сабе, раўніва не выдае
сваіх таямніц. Пра такую прозу адны, сыценька
пазяхаючы, гавораць, што яна, бачыце, цяж-
кавата чытаецца; другія ж бачаць у ёй і іншую
асаблівасць: яе, здараецца, і перачытваюць. А
гэта ўжо адна з тых станоўчых якасцей, якой
вызначаюцца далека не ўсе займальныя кнігі.

Пра што і пра каго ні пісаў бы Стральцоў,
на старонках яго я перш за ўсё бачу аднаго га-
лоўнага героя — самога аўтара, чалавека куль-
турнага і чулага, з позіркам вострым на праўду і
ману, інтэлігента з народных нізоў, які няблага

засвоіў нялёгкаю і складаную мудрасць часу. Шчыры чалавек, відушчы мастак ідзе па жыцці з крыху журботнай усмешкай. Так хадзілі яго вялікія папярэднікі, з гэтай журбой, з гэтым шчаслівым болем за ўсіх і за ўсё горка і радасна адчуваць сябе літаратарам. І гэта не сузіральнасць, якою нас палохаюць часамі крытыкі, гэта павышаная любоў да красы, да чыстага, да новага — на чым трымаецца жыццё.

...І мне, Міхась, ужо даўнавата няёмка без твае новае прозы... Яна павінна быць.

* *

Абмеркаванне першай кнігі маладога аўтара. Хваляць за змест, за форму — за ўсё. Хваляць густа і соладка. І толькі два чалавекі сярод шматлікіх удзельнікаў гэтай гаворкі ведаюць штосьці адно патаемнае... Сам аўтар і яго рэдактар.

Яны ведаюць рукапіс кнігі — які ён быў пакрыэмзаны пасля таго, як па ім пахадзіла рэдактарскае пярэ. Колькі там было выкраслена — са згоды аўтара, колькі дапісана аўтарам — з удзячнасцю да рэдактара, колькі папраўлена зноў — пасля яшчэ адной, здавалася, самай апошняй рэдакцыі... Яны амаль па-сапраўднаму пасябравалі за тых нялёгкіх дні — малады і старэйшы таварышы. І вось заслужена спажываюць радасць удачы.

Ад першых келіхаў славы аўтар п'янее, і гэта пакуль што прыкметна толькі па румянцы яго шчок. Рэдактар, ён жа, дарэчы, і сам літаратар, радуецца па ўзросту ды па вопыту цвяроза, і амаль ніхто з прысутных не ведае пра яго дачыненне да хмельнай радасці імянінніка.

Потым адна з удзельніц абмеркавання, асоба юная і паэтычная, падносіць імянінніку келіх найбольшы.

— Як гаварыў вялікі Шуман,— цытуе яна звонка і расчулена,— здыміце капелюшы: паміж намі з'явіўся геній! Так, дарагія таварышы. І калі б яшчэ рэдактар гэтай цудоўнай кнігі папрацаваў над ёю хоць трохі...

Ну, што рэдактар, чуючы гэта, маўчыць — яно зразумела. Ён толькі галавою крутануў, злёгка прыгнуўшыся. Што аўтар з месца, адразу не крыкнуў: «Няпраўда!» — гэта таксама зразумела. Цягнучы з келіха — ды вялізнага, ды нагбом — не вельмі што і крыкнеш. Аднак і потым ён,— разгублены, без'языкі ад шчасця,— выступаючы ў заключэнне са словам падзякі ўсім удзельнікам абмеркавання, забыўся сказаць сваё слова толькі аднаму...

Хлопцу яшчэ давядзецца ісці да чытача з другою кнігай. А майстры гэтай справы кажуць, што другая кніга якраз найцяжэйшая, што імяна па другой найлепш пазнаецца трываласць і самастойнасць таленту.

«Нічога не зробіш. Памагай яму наш бог. І мы таксама будзем, калі спатрэбіцца».

Так думае рэдактар.

Магчыма, не зусім, а толькі прыблізна так. А вось што горка яму — гэта напэўна.

* *

Чаму вы лічыце, што непрыяцель, пішучы пра мяне, будзе больш аб'ектыўны, чым друг?

* *

Кажуць, што суслік, сыценькі паразіт, калі яго вадою гоняць з нары, спачатку намагаецца ваду тую выпіць.

Кажуць таксама, што нейкі легендарны крытык, даўнейшы пагромшчык нашай літаратуры, пасля XX з'езда партыі пачаў вырэзваць свае старыя, «высокаідэйныя» артыкулы з усіх газет і часопісаў, ва ўсіх бібліятэках, заняўшыся гэтым вельмі старанна.

Суслік, не выпіўшы ўсёй вады, паварочваецца да яе задам, затыкаючы такім чынам нару, а потым вада выпірае яго, дурнога, мокрага таўсцюха, наверх, пад пастушыны кій.

На крытыка знайшоўся іншы спецыяліст таксама літаратурны. Раскапаў-такі дзесьці ў глыбінях далёкіх, вялікіх бібліятэк тыя яго артыкулы, перабіў з іх фотакопіі, час ад часу палухае імі крытыка і бярэ з яго... падатак за маўчанне.

Літаратурны суслік, кажучь, не загінуў, нават не збяднеў,— жыве ў багатай кватэры, адпачывае на раскошнай дачы, ездзіць на ўласнай машыне. Яму куды лягчэй заткнуць задам цёмную ды пакручастую нару свайго мінулага.

* *

На юбілейным банкэце ў вялікага блатмайстра былі на другое гарачае нават смажаныя анёлачкі.

* *

Скульптар паказвае школьнікам сваю майстэрню, ахвотна і цікава расказвае амаль пра кожную групу, пра кожны бюст,— як гэта робицца, як працавалася. Жывыя, дапытлівыя пяцікласнікі слухаюць на дзіва ціха.

Ды вось гаспадар, чалавек ужо сівы, стаміўся.

— Задавайце мне, дзеці, пытанні. Ну,— паўтарыў ён пасля невялікай паўзы,— хто з вас хацеў бы штосьці спытацца?

Здаровы, трохі перакормлены, але вясолы, хоць часамі і недарэчы, Сёмка ўздывае руку.

— Скажыце, дзядзя, а што гэта там за генерал? Вунь, у кутку! Вусаты, у шапцы!

— Гэта, хлопчык, не генерал...— ледзь не ўздыхае скульптар. Ён называе імя, імя па бацьку і прозвішча «негенерала» — са смакам, з сумам, урачыста.

Ды на малых ні тэкст гэты, ні ўздыхлівы падтэкст не робяць ніякага ўражання.

Яны нарадзіліся ў другой палавіне стагоддзя.

* *

Вялікі оперны тэатр. Канцэрт з выпадку вялікага юбілею. Выконваецца Шапэн.

А ў першым радзе важная дама спакойна, дзелавіта шархаціць фальгою.

Адпачынак — высокакультурны: Шапэн у шакаладзе.

* *

Трохі работнікаў культуры прывезлі ў перадавы калгас.

«Охі» ды «ахі» сведчаць больш пра адарванасць высокіх гасцей ад жыцця, чым пра веліч ды выключнасць попехаў гэтага калгаса.

А ў час абеду, які ім даў калгас, поспехі тыя яшчэ пабольшалі — каму ўдвая, а каму дык і больш...

* *

Пільнае вока спынілася на «цъмьяным» загалоўку.

— «Души священныя порывы...» Вы што? Як можна іх душыць, і хто ў нас іх, скажыце, калі ласка, душыць?

* *

Аўтар (*на-свойску навітаўшыся*):

— Ну, як мае апавяданне?

Рэдактар (*стрымана*):

— Будзем друкаваць.

Аўтар (*спачатку збянтэжана, потым рашуча*):

— Не, калі так, не будзем друкаваць.

О, каб жа так было!

* *

Інжынер вырашыў стаць драматургам. Больш — кінадраматургам. «Гэта ў наш час, — прызнаецца ён шчыра, — найвыгадней».

Пасля таго як я цяплява і тактоўна раскрытыкаваў яго сцэнарый, ён, сустрэўшы мяне на вуліцы, радасна паведаміў, што «здорава над ім папрацаваў», і цяпер сцэнарый стаў — тэхнічная дакладнасць — «на трыццаць пяць... ды не — на трыццаць сем працэнтаў лепшы!..»

* *

Мілья рэдакцыйных дамачкі! Адна з іх наткнулася ў рукапісе на такую фразу:

«Она протянула руку и теми же белыми теплыми пальчиками, что гладили когда-то его волосы и обнимали его шею, ласкала сероголубой, с розовыми пятнами и щечочущими волосками нежный храп кобылицы».

Наткнулася і — стомленая, з цыгарэтаў у пальцах, з выразам незразумела грэблівых пакут на тварыку — напісала на полі адрасаванае аўтару: «Храп? Может быть, круп? А если круп, то почему же с розовыми пятнами?..»

Другая прачытала ў іншым рукапісе наступнае: «В штаб отряда, который остановился на дневку, пришел старый крестьянин.

— Сынок,— сказал он командиру,— есть у меня поросенок откормленный: прячу от злыдней в гумне под соломой. Пускай твои хлопцы возьмут. За то, что вы молодцы. До Баранович отсюда — четыре километра, там их, немцев,— гиблота, а вы вот стали у них под боком и стоите!..»

Другая дамачка не выказала аўтару свайго недаўмення, а проста трохкі паправіла тэкст, зрабіла ў ім адзін касметычны мазочак. Дадала адно слова ў самым канцы, пасля чаго апошні сказ загучаў такім патрыятычным чынам:

«...а вы вот стали у них под боком и стоите, сражаясь!..»

Аўтару — прыгадаўшы «Рабіну» — ажно заспяваць захацелася:

Что стоишь, сражаясь...

Пры чым «сражаясь» — на днёўцы, нібыта нават так сабе, між іншым. Малы атрадзік — з вялікім, цяжка ўзброеным гарнізонам...

Стой аўтар ды маўчы. Або сядзі, «сражаясь»...

* *

Без'языкасць многіх нібы інтэлігентаў, прыкрою засмечанасць іх гутаркі «высокакультурнымі» словамі, нахапанымі на прыблізнай вучобе, з лекцыяў і дакладаў, з радыё і газет, проста, здаецца, з паветра, як нейкі мор,— сапомніць, вывучыць, цяжэй, чым любую замежную мову.

Такое ўражанне — калі слухаеш. А потым успамінаеш і, без вясёлага натхнення, ніяк не можаш паўтарыць.

* *

Прыхварэўшы, добра супакоіцца ад будзённай мітусні, апусціцца да свайго надзейнага гунту, засяродзіцца на галоўным, падумаць, пачытаць, папрацаваць.

Нават прыходзіць, вяртаецца дзіцячая цікаўнасць, вострыня ўспрымання,— пачынаеш заўважаць тое, чаго раней або даўно не заўважаў.

Здрамаў пасля банак і прачнуўся ўжо цёмначы. Пасля змястоўнага, светлага дня. Ляжаў у сталовай на канале, глядзеў у змроку на белыя дзверы свайго кабінета, адчыненыя ў сталовую,— дзіўна, нібыта інакпі, чым заўсёды, асветленыя адтуль, дзе мой хлапчук чытае або піша за маім сталом, пры маёй настольнай лямпе.

І вось іменна яны, асветленыя белья дзвезы, і напамнілі мне дзіцячую здольнасць ціха, паэтычна засяроджвацца на самым нязначным, самым звычайным.

* *

Бедны чалавек абслугоўвае багатых. А разам з ім прыйшоў сыноч — малы, маўклівы сведка, назіральнік ад імя Вялікай Справядлівасці...

Тэма гэта — даўно не новая. Я проста неяк па-новаму, для самога сябе, адчуў гэта, нават убачыў вочы хлопчыка.

* *

Калісьці недзе далека, нейкія страшныя людзі рабілі вялікія злачынствы,— я чытаў пра іх, чуў, і не думаў, што гэта таксама былі звычайныя людзі.

Ды вось прыйшла вайна, і мае знаёмыя — тут, цяпер і назаўсёды сталі нечакана са звычайных страшнымі.

І гэта — найстрашней.

Думаў так, адарваўшыся ад добрых вершаў М. Грубіяна³, думаў, уявіўшы, як знаёмыя мне яўрэі з нашага Турца глядзелі на звычайных, даўно і, здавалася, добра вядомых месцачкоўцаў, суседзяў, тых, што сталі паліцаямі і

забівалі савецкіх людзей — па нейчаму плану, вельмі далёкаму ад іхніх сапраўдных чалавечых інтарэсаў...

Гэта страшна. Пра гэта трэба пісаць.

* *

Рэйсавы аўтобус спыніўся каля вясковага касцёла. Зайшло многа старых жанчын. Амаль усе яны стаяць.

Барацьба з самім сабой: уступіць каторай месца ці не?

Уступіў. І адразу ж у думках асуджэнне горшых, хто не ўступіў. Тады асуджэнне самога сябе — за асуджванне іншых.

Нарэшце — задаволенасць сабой: што сам сябе асудзіў...

А што найгорш?

* *

За паўстагоддзя з гакам многа і пражыта, і перажыта, і сёе-тое зроблена. Але яшчэ больш — змарнавана часу...

Што ж, чалавек — не механізм з гарантанай дакладнасцю. І калі ён не заўсёды мог трымаць сябе ў руках — ёсць, відаць, у гэтым нейкая заканамернасць. Трэба ж яму і проста жыць, не толькі тварыць ды змагацца.

А ўсё ж пра гэтую процьму змарнаванага часу я думаю не ўпершыню. Шкада. І сумна.

³ Яўрэйскі паэт.

* *

У машыне, едучы ў родную вёску.

Не зазнавайся — ты прыйшоў на ўсё гатовае. І восень — гэтую, што абапал дарогі, у сонцы,— назвалі залатой таксама без цябе.

* *

Чакаючы свае чаргі ў цырульні, пераглядаў старыя «Крокодилы». Сярод «афарызмаў», да якіх не ставішся сур'ёзна, раптам наткнуўся на такі:

«Памылкі мінулага можна выпраўляць толькі мемуарамі».

Успомніліся дзве кнігі. За сотню то больш, то менш змястоўных, то больш, то менш цікава напісаных пісьменніцкіх аўтабіяграфій. Але ніхто — і сам я ў тым ліку— нават і блізка не падняўся да Пушкінскага:

И с отвращением читая жизнь мою...

Характэрна гэта, адзнака нейкая — такая праведнасць, адсутнасць, як гаворыцца, самакапання?

* *

У цяжкія хвіліны ён думаў, што нядрэнна было б — ой, нядрэнна! — мець недзе далёка бацьку, брата ці друга, каб да кагосьці з іх паехаць і паскардзіцца. Тады, калі яны ў яго былі. Амаль што побач.

А што ўжо гаварыць цяпер, калі іх — і найдалей — няма?..

* *

Мой найбліжэйшы друг памёр. А я, яго другая частка, амаль адно з ім, здзіўлена бачу, што навокал усё — як было, так і ёсць. Як пасля ўсіх тых, што паміралі на нашай з маім другам памяці. Нібыта ён — гэта я: я і памёр, я і гляджу, правяраю, што ж тут змянілася, калі нас няма...

Дзіўнае, горкае і шчаслівае адчуванне.

* *

Страшныя рэчы адбываюцца з блізкімі або знаёмымі людзьмі, не адбываюцца са мною, а вельмі проста могуць адбыцца.

І ў гэтым шчасце, жудасна-часовае шчасце, якім трэба жыць.

У добрага, сціплага чалавека памёр адзіны сын, адзінае дзіця. І сын быў харошы, я яго ведаў.

Думалася тады, што я на бацькавым месцы... ну, разарваўся б ад болю, ці што...

А ён нядаўна зноў надрукаваў артыкул. Добры. Зноў жыве.

* *

Людзі цяжкай працы, якія жывуць у прыродзе, гавораць не толькі «хочацца жыць», але ж і «трэба жыць».

Не плач, не гаруй па свайму, па сваёй, каго ты страціў ці страціла,— табе трэба жыць.

Ёсць і ў мяне такое адчуванне. Відаць, недарма я пражыў у прыродзе, у цяжкай фізічнай працы маленства і маладосць. Адтуль яны, гэтыя думкі. Хоць і шмат у мяне, як Прышвін кажа, было адхіленняў ад правільных чалавечых паводзін.

Падумаў гэта, гледзячы на сыта-зялёны, паіты адвячоркавым сонцам агарод, на яблыні, мужага ўзросту каштан каля хаты, а за гарадам-садам — на сцяну лісцянога лесу.

Мы сюды з сябрам прыехалі ў хату ягоных бацькоў, пасля вялікай, нялёгкай у спёку дарогі нам тут добра адчуць халадок, цішыню, апусціцца ў самога сябе, супакоіцца.

Свецце родны! Маіх ужо многіх няма, а мне яшчэ ўсё трэба жыць, трэба рабіць сваё.

* *

Жыццё чалавечае — як агонь. Быў і няма. Зноў загарэлася і патухла. Зноў гарыць. І так — бясконца. Тая самая вечная, таямнічая і чудоўная з'ява.

Так думаў я ўчора, у Гомелі, неяк пановаму не толькі зразумеўшы, але і адчуўшы гэта.

Апоўначы, калі мы з Дзімам⁴ вярталіся ад яго старэнкай мамы і опыніліся каля помніка героям вайны, каб паглядзець на Вечны агонь,

адчуванне тое вярнулася. Здалося нават, што, калі б пасядзеў там адзін, хоць да дня,— адчуў бы па-сапраўднаму яго паэзію — паэзію вечнай работы гарэння.

...Скромніца, работніца, так хораша спявала за святочным сталом «Ой вы, гусі», а потым — знікла трагічна, сама пажадаўшы гэтага, знікла — як патушаны агонь.

А я — праз дзевяць год, богведама дзе, на Палессі, вяртаючыся ў горад з далёкай пасекі ў рэдкіх бярозках і клёнах — я ўспамінаю яе, як жывую, за тым сямейным сталом, з тою вясёлаю песняй...

Што, мала было на свеце агню? Мала ёсць яго? Мала будзе?

Тут, з чалавекам,— не проста агонь. Больш чагосьці. Больш непаўторнага.

Мае найранейшыя творы не засталіся, не выжылі. Але ж дагэтуль засталася ў памяці радасць працы над імі.

Часамі нават нібы ўспамінаецца, што вось было ў мяне... здаецца, вельмі маленькае, ды вельмі ж ёмкае, светлае апавяданне, якое дало мне вялікую радасць стварання, дало надзею, упэўненасць, што буду пісаць. Дало, а само кудысьці прапала... Дый невядома, ці наогул было. Хоць радасць тая і ўспамінаецца як сапраўдная.

Былі ў тым апавяданні нейкія вельмі скупыя і яркія, вельмі трапныя і каштоўныя

⁴ Рускі паэт Д. Кавалёў.

словы, куды дакладнейшыя і значнейшыя за тыя, якія ёсць у маіх ранніх надрукаваных творах. Былі? А можа не было? Можа і не... Я памятаю іх як у шчаслівым, але невыразным сне, дзе тыя словы — больш музыка, чым жывапіс. І гэтая музыка — мая першая радасць авалодвання словам — не толькі была тады, але, як вясёлае, чыстае рэха, паўтараецца часта і сёння.

Толькі ж ці часта?
Каб жа часцей!..

* *

Над Нёманам — тры векавыя дубы. Пад першым я ляжу, гляджу на другі і на трэці. Стаіць іх тут, магутных ды прыгожых, больш, аднак, мне хапае і трох. Нават і двух,— таго, пад якім я прылёг у цяньку, дарагім пасля пыльнай, спякотнай дарогі, і бліжэйшага, на які я гляджу значна больш. На буслянку. Ёсць яна і на трэцім, далейшым дубе, нават і бусел там стаіць, нерухома, як помнічак, але на гэтую, бліжэйшую буслянку, хоць і схаваную ў густой, цёмна-зялёнай кроне, глядзіцца, лежачы, проста чамусьці лепш. Нібы чакаючы чагосьці большага, чагосьці незвычайнага.

Канчаецца ліпень. Бусляныты гэтай парою амаль зусім ужо дарослыя, толькі зблізку адрозніш іх ад бацькоў.

На дубе маім, заслоненыя лістотай, дарослыя буслы ці бусляныты стаялі нябачныя, моўчкі,— я толькі здагадваўся, што яны там ёсць.

Потым здагадка спраўдзілася. Нечаканым, велікакрылым шах-мах. Буслы ўзняліся з-за лісцяной маскіроўкі і вось — з'явіліся на блакіце. Блізка, ледзь не рукамі іх дастаць. Даўно прывычны і такі заўсёды новы цуд.

Тут я іх і пазнаў, маладых. Па дзюбах, па нагах — яшчэ не чырвоных, па тым, як яны, пакружыўшыся для размінкі над родным дубам, пачалі садзіцца на гняздо. Павіселі над ім, перабіраючы цыбамі, няўдала цэлячыся імі, каб хаця ж не міма.

А потым прыляцеў надубны гаспадар. Чырвананосы, чырвананогі, з жабай у дзюбе,— ну, проста для малюнка ў дзіцячую кніжку. На гняздо ён сеў упэўнена, адразу. І тады — апошнім доказам, што першыя два маладыя — пачулася іх нецярплівае, нават яшчэ ўсё пястотнае сіпенне.

А мне ізноў успомніўся сёлетні сакавік.

...Мы яе неслі спачатку з крутога, коўзкага ўзгорка, а потым доўга па вуліцы, над глыбокай, сцюдзёнай гразёю, над бруднай наледдзю, над раўчукамі, што мутна і весела булькалі насустрач нашаму сумнаму шэсцю.

Ёй ужо было знойдзена месца ў цясноце спрадвечных магіл, яе там засыпалі жвірам. Маю старенькую пакутніцу сястру.

І ўвесь гэты час, пакуль мы ішлі і стаялі, звінеў у небе жаўранак. Здавалася, адзін усё, той самы ранні, што здуру прыляцеў ужо, не самому сабе, а камусьці на радасць.

Пасля быў вечар, нудота і гоман п'яных памінак, а потым ноч і раніца. Я зноў прыйшоў у гэтую хату на ўзгорку, да якое прывык за жыццё, у якой упершыню мяне не сустрэла яна, старая гаспадыня.

Прышоў з нечаканым і дзіўным у гэты дзень пробліскам радасці ў сэрцы і ў першым слове на парозе...

Чаго ж такая неадтаведная радасць?

Узыходзячы на круты, коўзкі ўзгорак, я — нібы хтосьці мяне штурхануў — зірнуў угару, туды, дзе побач з хатай, на агародзе, пад самыя хмары ўздываецца змалку знаёмая, старая ліпа.

На ліпу выкінуты быў — на самую вяршыню — белы сцяг вясны: там сядзеў першы сёлетні бусел. Вельмі ранні, яшчэ не чаканы.

Я пастаяў каля плоту, шчасліва намагаючыся ўявіць ягоны шлях ад пірамідаў да нашых надрэчных лугоў.

Сашка, найменшы ўнучак мае сястры, ужо адчуў гэты вялікі цуд. Ён забаўляўся цяпер каля будкі з сабакам, натуральна шукаючы новай пацехі.

«Хлопчык, відаць, не ўявіць бусліны вырайны шлях так, як я. Куды яму з яго веданнем

свету! А свежасць радасці жыцця ў мяне амаль такая ж, мусіць, як і ў яго...»

Так думалася мне, пакуль на ліпе бялела, адпачываючы, мая зусім неспадзяваная радасць.

Белы сцяг вясны...

Тады ж, адразу, адчуўшы гэта, я ўспомніў, што з'яву такую першы назваў так Міцкевіч, што, па-нашаму, па-пісьменніцкаму кажучы, гэта — чужое.

У яго толькі трохі інакш:

Bo juz bocian przyleciał do rodzinnej sosny

I rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny.

Не белы сцяг, а ранні. І не складзены так, як у гэтага, што на ліпе, а распасцёрты ў палёце.

Прышла вясна, а потым пачалося лета. Тызень за тызнем мяне непакоіў той сцяг. Ездзячы па многіх вёсках і палях, бачачы іх, буслоў, успамінаў таго, на ліпе, і дакараў сябе, што вось жа ніяк не магу адчапіцца ад думкі, дзе тут, у радасці гэтай, мае, а дзе чужое.

Гэтая думка, гэты шчымлівы клопат вярнуўся і цяпер, ліпеньскім сонечным адвячоркам.

Чаму гэта — «літаратуршчына», «кніжнасць», калі я, гледзячы на буслоў, зноў вось успамінаю Міцкевіча? Цяпер ужо не аднаго, а з Рыльскім. Яшчэ вясной, ад неспакоею свайго, я перачытваў ягоны пераклад «Пана Тадэвуша»: толькі тую мясціну, дзе даецца малюнак надзвычай ранняга вяртання з выраа:

...Дочасно чорногуз на сосну прылетів,

Де вже не рік, не два гніздо його чорніло,
І крила розіп'яв, неначе прапор білий...

Акадэмік, які і ў сівай старасці мог па-ма-
лечы хвалявацца, злавіўшы от сабе акунька (я
гэта бачыў тут, над Нёмнам), Максім Тадэвіч
любіў навуковую дакладнасць. Да «білого
прапору» ім зроблена заўвага перакладчыка:

«Паэтычная вольнасць: у сапраўднасці
бусел, маючы белае тулава і шыю, крылы мае
чорныя.— М. Р.»

Ха, ха!.. Прыемна ўсё-такі і ў акадэміка
знайсці пралік!.. Гледзячы з-пад дуба на буслоў у
палёце, знізу пад крылы, бачу: яны не белыя, як
у Міцкевіча, але ж і не чорныя, як у Рыльскага.
Яны чорна-белыя. Во!

Але і гэта не ўсё. І тут я не зусім арыгіналь-
ны. Станіслаў Шгань, яшчэ адзін акадэмік, поль-
скі, у заўвагах да «Пана Тадэвуша», апраўдваю-
чы паэта, піша:

«Крылы ў яго «распасцёртыя», г. зн. бачныя
знізу, робяць уражанне белых».

Але не ў гэтым для мяне галоўнае. Далей ён
кажа так:

«Падобнае акрэсленне бусла з распасцёр-
тымі крыламі як белакрылага знаходзім мы
яшчэ ў Авідзія».

Вунь ажно дзе ды калі!.. Усе яны —
украінец, паляк, старажытны рымлянін — ішлі
ад жыцця, вялікая паэзія заўсёды звязана з ім
непарыўна, яна сама — жыццё, увекавечанае ў
слове.

І нежыццёвым, непраўдзівым было б
замоўчываць, як, гледзячы на тое, што я бачу сам,
я і ўспамінаю сказанае — ад перажытага —
іншымі, перажываючы яго па-свойму, зноў.

Клекачыце, буслы! Няхай жыве, як сонца,
вечная паэзія! І тут, над нашай ракою.

1968-1971

РЭХА ЗАЎСЁДЫ СА МНОЙ

У цясноце зялёнага дворыка цвітуць белыя і чырвоныя ружы. Там, дзе ашклёныя дзверы вялікай гасцінай раскрыты на поўдзень, сонечны сёння, пасля трох дзён кастрычніцкай нягоды. Ружы гараць, як бышцам і на зіму не гаснучы з тых дзён, калі гаспадар, што любіў іх, пайшоў назаўсёды з дому.

Перад уваходам у гэты дом, цяпер ужо азначаны шыльдай «Музей Уладзіслава Бранеўскага», па-вясковаму сціпла, амаль сарамліва стаяць плачучыя вербы — прыспушчанай зелянінай жалобных сцягоў. Пасаджаныя ім, пасталелыя, пасумнелыя без яго.

Адсутнасць гаспадара і разам з тым прысутнасць яго адчуваюцца тут неразлучна.

Улетку пяцьдзесят другога года апошні сакратар Талстога, В. Булгакаў, гаварыў мне ў Яснай Паляне, што і яшчэ ўсё чакае... так, падсвідома, міжволі чакае, што вось ён, Леў Мікалаевіч, пакажацца на лясной сцяжыне, падыдзе да дому і ўвойдзе... «І яшчэ ўсё чакаю...» На сорок другім годзе разлукі, як бышцам не пабелены сівізнаю і сам, а яшчэ ўсё, як у далёкім, ужо даўно гістарычным «тадзь», захоплены, закаханы ў генія юнак.

Бранеўскага няма толькі дзевяты год. Веліч яго яшчэ, па-мойму, не адстаялася ў часе. Яшчэ, здаецца, ледзь што не ўчора і я сядзеў, пры доб-

рай хатняй каве, вось тут, у гэтым кутку гасцінай, дзе не бялеў яшчэ экран, на якім ён, гаспадар. зноў і зноў, кожны дзень цяпер узнікае перад вачыма наведвальнікаў музея.

Я не абражу светлай памяці выдатнага паэта і чудаўнага чалавека, сумна згадаўшы тое, што ўсе мы, хто з ім радзей ці часцей сустракаўся, ведалі яго бяду, якая мела свае горкія прычыны... Упершыню я зблізку прыгледзеўся да Бранеўскага ў Мінску і ў Наваградку, на стагоддзі з дня смерці Міцкевіча. Спачатку я ноччу, у адзіноце, доўга гартаў яго кнігу, а потым, з сябрамі, па свежым снезе ішоў на вакзал. У святочным настроі Ад паэзіі, ужо нядрэнна мне вядомай, а ўсё яшчэ неразгадана свежай, ад сустрэчы, якая чакала нас. А першае, што мы пачулі ад нашага паважанага госця, яшчэ з падножкі вагона, былі пацешна рускія ў яго вуснах і нечакана прыкрыя словы, пад адпаведны жэст двума пальцамі, расстаўленымі на вышыню заповітнага посуду: «Я жаляю стопочку водкі...»

Праз два гады пасля гэтага, у той асенні вечар, калі і я, у невялікай групе польскіх і савецкіх пісьменнікаў, гасцяваў у яго, Бранеўскі быў зусім, нібы нават крыху ненатуральна ціхі нейкай зварушлівай ціхасцю. Гэтую ціхасць мне часта нагадвае адзін яго верш, а верш, у сваю чаргу, напамінае аўтара і той вечар. Адзін вядомы паэт, да сівізны нястомны крыкун і

пазёр, псаваў нам ціхасць таго вечара сваімі вершамі. Крычаў іх траскуча і многа — цэлы вялікі цыкл, па карэктурных лістах. Калі ж нарэшце можна было выкарыстаць паўзу і папрасіць гаспадара таксама штосьці прачытаць, Уладзіслаў звярнуўся да жонкі:

— Вандзя, падай, калі ласка, вунь дзе той томік.

Яна прынесла, ён разгарнуў на патрэбнай старонцы, нягучна прачытаў кароткі верш, загарнуў кнігу і папрасіў паставіць яе на месца.

— Дзякую, Вандзя.

«У цягніку» — так называецца той верш. Толькі шаснаццаць радкоў. Для сябе я бяру іх у арыгінале, а перадаць другім магу, на жаль, толькі прозай. Перакажу заключную страфу:

«У сэрцы цішыня. Як жа легка яе спалохаць або атруціць. Вазьмі гэтую хвіліну ў далоні, як агеньчык, і заслانی ад ветру».

На вачах у нас адбывалася так многа века-помнага, ствараліся старонкі і раздзелы гісторыі, а мы як быццам толькі зводдаль бачым гэта заўсёды, і сумна ці радасна ўздрыгваем у душы, прадчуваючы, здаецца, яшчэ большае... За вокнамі быў лістапад 1957 года, навокал яшчэ ўсё многа і гучна гаварылася пра свежы вецер у адносінах паміж нашымі краінамі і наогул. Свежы вецер бывае сцюдзёны, на ім прастуджваюцца не толькі кволяы. Мы сядзелі як людзі блізкія, якім не трэба было мяняць, падганяць

на патрэбу дня свае ўзаемаадносіны. Бранеўскі, рэвалюцыйны паэт, прыгожы і нялёгка лес якога ўсе гады бязлітасна нацягваўся на крутыя перавалы гісторыі, чалавек ужо немалады, аберагаў сваю цішыню дзеля спраў найважнейшых. Гэта была не тая цішыня, калі баязліва ці хітра вычэкваюць,— ён не хаваўся ад свежага ветру, ён тады многа ездзіў па Польшчы, многа выступаў сярод рабочых і моладзі, для большай раўнавагі духу правяраючы сябе па чытачу, несучы яму і сваю задушэўную лірыку, і палымянае слова трыбуна.

...Зноў слухаю той верш — пра цішыню. З магнітафоннай стужкі. І той, і іншыя. Да слёз урачыстае набажэнства паэзіі. Паэзіі, у якой цудоўна спалучана крынічна празрыстая, амаль зусім народная прастата і глыбіня, непераможна звязаная з жыццём, з роднай зямлёй, з лесам працоўнага чалавека. Горды, нават часамі кплівы, задорны выклік вечнага — модзе, шчырае, светлая вера, надзея, любоў і маці іх — мудрасць.

Па запісу я чую Бранеўскага ўпершыню. І мне так дзіўна чуць яго, што хоць спытайся: няўжо гэта ён сам? Так молада, так здорава гучыць яго голас, нават запісаны за некалькі лічаных месяцаў да дня, калі саркома заціснула яго да канца маладога, звонкага горла.

Пастарэлая ў сзаёй адзіноце, але нястомная ў адданасці памяці мужа і друга, пані Ванда ча-

стуе нас, «па сямейнай традыцыі», хатняй наліўкай, слівавым варэннем, чорнай кавай. Многа расказвае пра Уладзіслава, асабліва пра яго апошнія дні.

Ды мне, відаць, найбольш, назаўсёды запомніцца з яе сказаў тое, як ён чытаў свае вершы — вачыма толькі, як кнігу — амаль перад самым канцом. Правяраючы, што пакідае.

* *

Малыя любяць дружыць з дарослымі. Дый маладыя са старэйшымі таксама. Калі ў першым выпадку больш за ўсё імпануе даросласць, хвалюе жаданне як найхутчэй вырасці самому, дык у другім выпадку, у значна старэйшага падабаюцца не толькі яго вопыт, заслугі, слава, але ж і маладосць душы, і прастата.

У тым успомняным лістападзе, калі мы гасцявалі ў Бранеўскага, мне было сорок. У параўнанні з двума найстарэйшымі сярод нас, якім было блізу па шэсцьдзсят, гэта... ва ўсякім разе не была яшчэ старасць. І блізкасцю з імі, старэйшымі, пачаткам дружбы я ганарыўся памаладому.

Другі быў Леан Кручкоўскі.

Улетку таго ж пяцьдзсят сёмага года ён адпачываў у нас, над Нараччу. Там не было яшчэ ніякіх санаторыяў ды турысцкіх баз, і таму, каб прыняць паважанага госця належным чынам, па ўрадаваму заданню ў сасняку каля

дома адпачынку мінскіх друкароў, воддаль ад яго быў збудаваны яшчэ адзін фінскі домік. Кручкоўскі пасяліўся там з жонкай і дванаццацігадовым сынам.

Буйны дзяржаўны дзеяч братняй дзяржавы, ён меў права на ўвагу з боку кіраўнікоў нашай рэспублікі, аднак не толькі ў тым, даволі раскошным доміку, але і ў звычайнай вясковай хаце ён, сапраўдны пісьменнік і просты, шчыры чалавек, адчуваў сябе добра, нармальна. Ён гасцяваў у нас, беларускіх калегаў, у адной з вясковых хат, пасля ў дачным доме з непакрытых шалёўкай ці тынкам сасновых бярвенняў. Мы многа гутарылі і на сонечным беразе возера, і ў цішыні палявой дарогі, паміж начнога аціхлага — ані шумочка — жыта. Калі я спытаўся, што ён хацеў бы, каб я пераклаў з яго твораў, ён сказаў не тое, што я спадзяваўся пачуць: назваў не славутага «Кардыяна і Хама», а «Паўлінава пер'е». Калі ён прыслаў мне потым кнігу і я прачытаў гэты «вясковы» раман, мне стала яшчэ больш зразумелай шчырасць і мудрая прастата яе аўтара.

Мне падабаецца проза Кручкоўскага, я ахвотна і з намаганнем, калі не з цяжкасцю, што дае асалоду, перакладаў яе. Няшмат — адзін раман (удвух з сябрам), адно апавяданне, адзін нарыс. Драматургію я не толькі люблю, але і зайздросціў яму, чытаючы «Немцаў», гледзячы

на экране «Першы дзень свабоды» і «Сёння ноччу загіне горад».

Цяпер, калі пішу гэта, на маім стале ляжаць, яшчэ не адасланяныя ў Варшаву, складальніцы тома публіцыстыкі Кручкоўскага, яго выказванні пра Купалу і Коласа, змешчаныя ў нашым друку ў сувязі з іх васьмідзесяцігоддзем, а таксама фотакопія яго запісу у кнізе наведвальнікаў Купалаўскага музея.

«Аглядаючы гэты цудоўны, поўны абаяльнасці музей, мы адчуваем не толькі сардэчную дружбу да высакароднай асобы і творчасці Янкі Купалы, але разам з тым і вялікую павагу да таго клопату, да любові, якімі ўдзячны беларускі народ акружае памяць і спадчыну свайго вялікага паэта...»

Подпісы: Леан Кручкоўскі з жонкай і сынам (старанняя вучнёўскія каракулі) і дата — 2.VIII. 1957 года — жыва напамнілі мне і той яго прыезд, на жаль, першы і апошні, і ажывілі ў сэрцы пачатак нашай блізкасці, далі магчымасць яшчэ раз падумаць пра тое, як прыгожа і сумна, і вельмі прыгожа на нашых вачах з часовага вышалушваецца тое, што павінна застацца.

Дзеся гэтага трэба будзе расстацца з пісьмамі Леана да мяне, таксама як я нядаўна расстаўся з пісьмамі Максіма Рыльскага, расстаўся, каб сустрэцца з імі ў друку, захаванымі для гісторыі дружбы нашых літаратур.

* *

Я ганаруся даволі блізкімі адносінамі з яшчэ адным, значна старэйшым за мяне, выдатным польскім пісьменнікам. І ён, на жаль, ужо далучыўся да двух папярэдніх, застаўся толькі ў творах ды ў памяці сучаснікаў. Адбылося гэта ў апошні мой прыезд у Польшчу, у кастрычніку гэтага года.

Юліян Пшыбась. Шчупленькі, сціплы, культурны і шчыры пан Юліян. Тры гады таму назад ён нечакана, у складзе невялічкай афіцыйнай дэлегацыі, прыехаў у Мінск на святкаванне пяцідзесяцігоддзя Кастрычніка. Быў халодны, золкі лістапад, аднак мы не маглі не паказаць нашаму госцю родных мясцін Міцкевіча, а потым яшчэ і Нарачы, і Вільнюса.

Дзіўная рэч! Паэт, усё жыццё зачараваны творчасцю і асобай вялікага Адама, аўтар грунтоўнага даследавання «Чытаючы Міцкевіча», Пшыбась толькі на шэсцьдзесят сёмым годзе жыцця сабраўся на радзіму свайго бога. Кажучы дакладней, збіраўся ён сюды даўно, амаль усё жыццё, ды ўсё яно неяк адкладалася, як гэта часта бывае, нібы ў надзеі на вельмі вялікі запас гадоў. Бывае... Было такое і з другім выдатным знаўцам і паклоннікам Міцкевіча, з Рыльскім, што ўпершыню наведаў Наваградчыну толькі ў чэрвені пяцідзесят васьмага года.

Паэт Алесь Бачыла, які суправаджаў Пшыбася ў Наваградок і на Свіцязь, з разуменнем

расказваў пасля, як ён, наш госць, папрасіў там, над возерам, што ён хоча прайсціся па беразе адзін. Пахадзіў пад дубамі, пастаяў «над вялікай і чыстай вадой», як на малітве, з непакрытай сівізною.

У мяне захаваліся здымкі (на жаль, вельмі мала прыдатныя да друку), на адным з якіх шчупленькі, высакародна сціплы з выгляду чалавек ідзе абочынай гасцінца ў нашым наднарачанскім сасновым бары.

Ён умеў быць адзін.

Ён любіў быць з людзьмі.

Жыва помняцца нашы сяброўскія гутаркі ў дарозе і на прывалах, за рэстаранным сталом і каля ляснога вогнішча; з Максімам Танкам і Піменам Панчанкам мы часта ўспамінаем тое наша падарожжа.

Мы ўспаміналі яго з Пшыбасем удвух, хоць нашых сустрэч было пасля вельмі няшмат, толькі тры.

У чэрвені шэсцьдзесят восьмага года, перад ад'ездам з Варшавы ў Катавіцы, я пазваніў яму з Саюза польскіх літаратараў дахаты, толькі каб прывітацца. А ён прыехаў, мы пагутарылі, што называецца, толькі перакусілі перад наступнай, ужо сапраўднай сустрэчай, калі я вярнуся са службовай паездкі. І не змаглі сустрэцца. Наступным разам сустрэліся ў Шарамецьёўскім аэрапорце. З жонкай і малою дачкой,— той самай Утай, разам з якою (яе малюнкi, яго

вершы) напісана Пшыбасева, здаецца, апошняя прыжыццёвая кніга,— ён вяртаўся з адпачынку з Ялты, а я з жонкай ехаў у Гданьск, на з'езд пісьменнікаў, прысвечаны трыццацігоддзю пачатку другой сусветнай вайны. Разам ляцелі, разам потым жылі ў каютах легендарнага цеплахода «Баторы», ветэрана вайны, што супачыў каля прычала Гдыньскага порта.

Светлы і мілы — асабліва цяпер, ва ўспаміне — быў ён, Юліян, на нашым развітальным сьнеданні, утroph за сталікам, з лагодным морам за акном.

І — як кантраст, змрочны кантраст да тае светласці — наша апошняя сустрэча.

Другі міжнародны з'езд перакладчыкаў польскай мастацкай літаратуры пачаўся, па традыцыі, з «кактэйля знаёмстваў». Я ведаў, што Пшыбась моцна хварэў улетку, і таму, калі знайшоў яго ў нашым шумлівым ды мітуслівым інтэрнацыянальным натоўпе, благі і сумны выгляд Юліяна не спалохаў мяне нечаканасцю, хоць і засмуціў. Ды смутак гэты, загадзя прадбачаны, я, здаецца, не паказаў, а ён, здаецца, яго не заўважыў...

На дзвюх нашых папярэдніх сустрэчах у Польшчы я адчуваў іх, так сказаць, уступнасць, спалучаную з надзеяй, што вось мы пасля, неўзабаве сустрэнемся ды пабудзем разам даўжэй, пагаворым ды памаўчым. На трэцяй сустрэчы, сёлетняй, я быў зусім,— як заўсёды

або часцей за ўсё бывав, — далёкі ад думкі, што гэта — сустрэча апошняя...

Пісалі ўжо і я пішу, бо гэта ў літаральным сэнсе дакладна, — Пшыбась памёр на сваім паэтычным пасту. Быў вечар польскай паэзіі на мовах народаў свету. Чыталі перакладчыкі. Прагучала нямецкая мова, чэшская, руская, прагучала японская... Юліян вёў гэты вечар. З прыгожым тактам, з натуральнай шчырасцю. Сказаў некалькі слоў маладому японцу, слоў, якія таму, безумоўна, запомняцца. Папрасіў нас, хто ў зале, паслухаць, як прагучыць польскае паэтычнае слова на мове французскай... І ўпаў за сталом.

Яго — малага, бледнага — вынеслі на руках, панеслі з залы пасяджэнняў на вышэйшы паверж. Наш устрывожаны інтэрнацыянал прыцішана зашумеў і змоўк. Пасля пачуўся сігнал машыны хуткай дапамогі. Яго павезлі. Мы рызышліся.

Амаль да поўначы была няўпэўненасць, тэлефонны перазвон, а потым — паведамленне па радыё і, уранні, партрэт у чорнай рамцы — трохі разгубленая, трохі нібы сарамлівая ўсмешка...

Паэзія Пшыбася, як справядліва гаворыць адзін з найлепшых гісторыкаў польскай літаратуры Ю. Кржыжаноўскі, «прычыняе многа цяжкасцей» яе чытачу, — яна перанасычана, загушчана, западтэкшчана. Сам ён быў значна прас-

цейшы за яе. Я больш люблю паэзію Бранеўскага.

Аднак...

Дзён праз некалькі, дома, чытаючы пра пахаванне Юліяна ў яго роднай вёсцы на Падкарпаці, мне сумна захацелася ў ёй пабываць, пахадзіць па тым полі, якое ён араў у маладосці і ў дні гітлераўскай акупацыі, там, на родным грунце, пераносячы найвялікшае гора, словам і справай прымаючы ўдзел ва ўсенародным супраціўленні захопнікам.

Днямі глядзеў яго кнігі, перачытваў пісьмы і аўтографы. За тры гады іх сабралася няшмат. Прыгадаю адзін, на тытульным лісце акадэмічнага выдання «Пана Тадэвуша»: «Дарагому... з гарачымі пачуццямі дружбы шлю гэта найнавейшае выданне са шчодрым прафеоарскім каментарыем, які свірэпы — аднак! — не выясніў!..»

Дата — снежань шэсцьдзсят сёмага года. Напісанае — згадка пра наш дарожны смех з той архаічнай, але і жывучай стараннасці, з якою некаторыя польскія даследчыкі творчасці Мідкевіча абыходзяць ды прыкрываюць беларусізмы ў яго мове. У заўвазе да слова *świerzop* — свірэпа, што побач з золатам пшаніцы, серабром жыта і снежнай беллю грэчкі янтарылася на палях наваградскага Наднямоння, вучоны каментатар на цэлай кніжнай старонцы бльэтаецца паміж тым жоўцеьнім

пустазеллем і культурным рапсам, gzerakiem, ні-
як не могучы асмеліцца прызнаць, што świerzor
— гэта ўсё-такі наша свірэпа, па-польску ogni-
cha, што на чужыне, у сумоце па родным, магла,
як дым айчыны, быць салодкім успамінам.

Гэты аўтограф для мяне — яшчэ адна
мудрая, мілая ўсмешка старэйшага сябра, цяпер
— ужо вельмі здалёк...

* *

Летняя ноч у Сілезскіх Бяскідах.

Каля вогнішча на міжгорнай паляне
высокая, дужая красуня, узняўшы, як птушка,
галаву — так хочучь горы — звонка выводзіць:

Ой, гураль, гуралік,

Не бываць табе ў маёй пасцелі!..

Паганская, шчырая і такая народная
прыгажосць!..

А я сядзеў перад гэтым адзін, на мокрай
лаве паміж чужога, мокрага лесу, і сумаваў, як
малады — калісьці — вясковы таўкач. Пакуль не
прыйшло вяёлае, патрэбнае — пакуль не пачуў,
не ўсвядоміў, што я тут, для многіх польскіх
сяброў-пісьменнікаў, свой. Што мне на гэтым
свяце належыцца і чарачка гарачай медавухі, і
гарачая каўбаса на ражончыку, і смех, і песні, і
танцы з мясцовай моладдзю ў раскошных нацы-
янальных касцюмах.

Вакол высокага, вострага, гаманлівага вог-
нішча.

Для многіх свой... Так, у мяне ўжо нямала
польскіх сяброў. З кожнай новай паездкай іх
набіраецца больш. Праўда, і адсяюцца таксама.
У тых выпадках, дзе не было сапраўднай узаем-
най зацікаўленасці, дзе не дайшло да той
шчырасці, якая патрэбна для дружбы. Аднак і
засталіся многія. Што значыць — многія: колькі
іх — дзесяць, дваццаць, сто? Ну, а навошта сто,
нават і дваццаць? «Многія» тут у мяне не ад
колькасці — гэта хутчэй не акрэсленне, а адчу-
ванне, за якім не толькі ўсмешкі, словы, поціскі
рук, брудэршафты, а за якім і шчырасць, што
правяраецца часам і справамі, і веданне адзін
аднаго, зацікаўленае пазнаванне таго свету, які
пісьменнік і носіць у сабе, і паказвае ў сваіх
творах. Багацце пісьменніцкіх светаў, іх насе-
ленасць жывымі вобразамі, напоўненасць дум-
камі і пачуццямі — гэта якраз і дае мне пад-
ставу лічыць, што польскіх сяброў у мяне,
сяброў-пісьменнікаў — такое адчуванне —
многа.

Былі на шмат старэйшыя,— пра трох я
гаварыў вышэй. Ёсць такія і сёння: нястомны
палярнік Чэслаў Цанткевіч; пясняр рабочай Вар-
шавы, нечым падобны да Бранеўскага, Стані-
слаў Рышард Дабравольскі; аўтар выдатнай
кнігі пра Шаўчэнку Ежы Енджэвіч. Ёсць адна-
годкі, салдаты трагічнага верасня трыццаць дзе-
вятага года, партызаны, удзельнікі варшаўскага
паўстання, салдаты Войска Польскага, што

разам з нашымі ішлі і дайшлі да Верліна. Войцех Жукроўскі, Мацей Канановіч, Леслаў Бартэльскі, Тадэвуш Ружэвіч, Ян Гушча...

З адным нямала, шчыра пагаворана, прозу другога ты чытаў, а сёе-тое і перакладаў. З прыемнасцю. Ёсць і моладзь, і дружба з імі — ужо не знізу ўверх, як са значна старэйшымі, і не на ўзроўні калі не аднаго для ўсіх, дык вельмі падобнага мінулага, але ж і не зверху, а проста з пачуццямі нашага ўзросту: як у намнога старэйшага брата. Тут згадаю крытыка і перакладчыка Фларыяна Няўважнага, шчырага хлопца і дзейснага друга ўкраінскай і нашай літаратуры; магутнага акіянскага рыбака, суровага і лірычнага навеліста Юрку Пахлёўскага; энергічнага Збігнева Жакевіча, які ў сваю паэтычную прозу нямала ўзяў успамінаў ваеннага і трохі пасляваеннага маленства на Беларусі...

Многа сяброў. З аднымі дружба даўня, выразная, з другімі толькі пачынаецца, у адносінах з іншымі знаходзіцца недзе на мяжы прызнага знаёмства, з ухілам да большага.

Зрэшты, таксама — і па ўзросту, і па блізкасці — сябры мае дзеляцца і дома, і ў некаторых іншых рэспубліках, перш за ўсё — рускія, украінцы, літоўцы, малдаване, латышы. І дружба з імі правяраецца таксама: шчырасцю, веданнем, справамі.

Часамі пачынаецца ад шчырасці. Ёсць жа людзі, толькі сустрэўшыся, пазнаёміўшыся з якімі, упершыню пагаварыўшы, амаль адразу здаецца, што ты яго ведаеш вельмі даўно, бадай, ад самага свайго пачатку. Потым ты пачынаеш чытаць напісанае ім і радасна пераконваешся, што ёсць прычыны, падставы для блізкасці, дружбы: вы з ім і думаеце і адчуваеце падобна. Толькі падобна, бо ў кожнага з нас — сваё, і адкрыванне гэтага свайго ў другім — кожнаму з нас патрэбна.

Бывае і наадварот. Спачатку ты яго ведаў па творах, там адчуў вашу блізкасць, а потым ужо пазнаёміўся, і знаёмства як быццам засведчыла, узаконіла, замацавала дружбу.

Бывала так, што знаёмства нічога не дадало да твайго ведання яшчэ аднаго калегі, чалавека блізкага табе па яго самаадлюстраванні ў слове.

Бывала і найгорш — знаёмства расчароўвала, ты потым нават думаў, і неаднойчы, што лепш не ведаў бы яго ці яе асабіста, як чалавека.

Ёсць яшчэ адна патаемная горыч у дружбе, горыч, якая точыць цябе адчуваннем той няроўнасці, што ідзе не ад розніцы ва ўзросце ці ў значэнні, але ад розніцы ў веданні таго галоўнага, з чаго складаецца яго і твая пісьменніцкая сутнасць. Словам, ты яго больш

чытаеш, ён цябе менш, а то, і такое бывае,— зусім не чытаў...

Калі такое ёсць паміж сваімі, людзьмі адной мовы, або тымі, каму ўзаемаразуменне аблягчае яшчэ адна, вядомая абодвум мова, тады пра дружбу, вядома, няма чаго гаварыць.

А вось у адносінах з прыязнымі чужаземцамі такая няроўнасць ва ўзаемным веданні здараецца даволі часта, і нават адчуванне яе часовасці не робіць горыч тваю лягчэйшай.

Такое бывае не толькі паміж людзьмі, але — яшчэ горш — і паміж літаратурамі. Такая няроўнасць ёсць у адносінах паміж літаратурамі нашай і польскай, і горыч ад гэтага добра знаёмая не толькі мне аднаму. Калі лічыць ад восені пяцьдзесят пятага года, ад майго наракання на такую ненармальнасць, выказаную ў нарысе «Вачыма друга»,— справа палепшылася. Прынамсі, у прозе. Перакладзены: Колас, Лынькоў, Шамякін, Мележ, Быкаў, прычым — два апошнія з арыгінала, і добра. Горш у паэзіі: толькі Купала і Танк, проста як на адчэпнае, ушанаваны маленькімі зборнічкамі, у якіх і падбор вершаў, і якасць перакладаў далёкія ад патрэбнага. Асабліва ў Купалы.

У нас за гэтыя пятнаццаць год выдадзены пабеларуску: Міцкевіч (другі раз), Славацкі, Канапіцкая, Сыракомля, Бранеўскі, Кручкоўскі, Корчак, Бжэхва, Дабравольскі, Путрамонт, анталогія сучаснага апавядання і сёе-тое іншае.

Многа вершаў і апавяданняў змяшчалі нашы часопісы і газеты. Некалькі кніг паэзіі і прозы плануецца на бліжэйшыя гады.

Ды я не наракаць хачу,— хачу сказаць пра Гушчу і пра лодзінскіх сяброў.

Выпадкова, праездом, і сціпла, амаль не заўважана ён пабываў у нас, Ян Гушча, увосень шэсцьдзесят восьмага года. Не любіць гэты чалавек ні гучных, ні салодкіх слоў, зусім абызены быў ён нашай увагай як паэт і прэзаік. Ды вось прайшло два гады і, дзякуючы ініцыятыве і, я сказаў бы, сяброўскаму подзвігу Яна Гушчы, у Лодзінскім (абласным!) выдавецтве выходзіць анталогія беларускай паэзіі, падрыхтавана да выдання кніга вершаў Багдановіча. Шмат беларускай паэзіі з'явілася апошнім часам на старонках польскай перыёдыкі, шмат прагучала па радыё. За два гады... Вядома ж, Гушча не адзін рабіў гэта, яму дапамагалі і перакладаць, і друкаваць у часопісах і газетах, знайшліся кіраўнікі выдавецтва, якія ўзяліся выдаваць. Не толькі выдаць анталогію і Багдановіча, а наогул выдаваць нашу беларускую літаратуру, побач з літоўскай, азербайджанскай, іншымі літаратурамі савецкіх народаў, выдаваць — з высакародным намерам давесці польскаму чытачу, што савецкае — гэта не толькі рускае, што ў СССР — вялікая сям'я народаў і літаратур. Дапамагалі Яну Гушчы перакладаць лодзінскія паэты Тадэвуш

Хрусьцялеўскі, Мацей Канановіч, Ігар Сікірыцкі; выдавецтва там узначальвае пражак і публіцыст Веслаў Яжджынскі; шмат беларускага публікуе лодзінскі літаратурны штотыднёвік «Адгласы» («Водгулле»), які рэдагуе паэт Ян Капроўскі.

Сведчачы нашу ўдзячнасць і жаданне дружыць таксама па-дзелавому, беларускія часопісы даволі шчодро друкавалі сёлета паэзію і прозу Гушчы і яго сяброў-памочнікаў, а хутка будзе падрыхтавана кніга «Паэзія чырвонай Лодзі». Ад Тувіма і Бранеўскага — да нашых дзён, да самых маладых.

Няхай гэта стане добрым пачаткам!

* *

Там, дзе гарэла ў горах на паляне высокае вогнішча, на пісьменніцкім з'ездзе ў Яшоўцы каля Катавіц, у чэрвені шэсцьдзесят васьмага года я пазнаёміўся з яшчэ адным польскім калегам. У канцы свайго выступлення я перадаў кіраўніцтву з'езда, як сціплы, але сімвалічны падарунак ад беларусаў, сігнальны экзэмпляр альбома «Між тых палёў», прысвечанага Адаму Міцкевічу. Потым, у перапынку, да мяне падышоў пажылы, сухашчавы таварыш у акулярах, назваўся Канановічам і земляком, папрасіў прыслаць такі альбом яму, са свайго боку, нібы руку на дружбу, прапануючы кнігу вершаў з аўтаграфам. Альбом я, вядома, потым паслаў, атрымаў, як і належыцца, пісьмовую падзяку. Зда-

валася — і ўсё, звычайная ветлівасць пры выпадковай сустрэчы.

Праз год я атрымаў ад Канановіча пісьмо, добрае слова пра маю кнігу «Птушкі і гнёзды», якую яму ўголас, па-беларуску прачытала савецкая госця, яго дваюрадная сястра, маладая настаўніца са Слонімшчыны. А праз месяц, у рэстаране цеплахода «Баторы», дзе мы сабраліся за сталікам, неафіцыйныя прадстаўнікі трох літаратур,— Канановіч, Бартэльскі, Яжджынскі, Алесь Ганчар і я,— звонам маленькіх польскіх кілішкаў, па прапанове гаспадароў, было замацавана пагадненне пра пераклад Канановічам і выданне Яжджынскім зборніка маіх апавяданняў.

Гэтая радасць мая, звычайная, прывычная для многіх савецкіх пісьменнікаў, пераважна рускіх і не заўсёды нават «сярэдных», была вялікай для мяне таму, што я чакаў яе даўгавата і з пэўнай горыччу ў сэрцы. Трэба сказаць, што мой радавы, салдацкі ўдзел у абароне польскага Узбярэжжа ў верасні трыццаць дзевятага года, мая, таксама сціпая, праца перакладчыка польскай літаратуры не абыдзены ўвагай: у кожны мой прыезд у ПНР пра гэта гаварылася ў той або іншай форме, прыватна ці афіцыйна. Бывала і прыемна, і няёмка часамі, а потым стала, нарэшце, і прыкра — толькі як быццам ад такой увагі з боку польскіх сяброў-пісьменнікаў, ад няроўнасці ў нашых адносінах з тымі, з кім я

дружыў, каго я чытаў, а хто... у лепшым выпадку вельмі мала ведаў мяне як літаратара. Была ў мяне, праўда, выдадзена па-польску кніга, аднак пераклад яе быў зроблены з дрэннага рускага перакладу, і выхад гэтай кнігі не радаваў мяне.

Мацей Юзаф Канановіч узяўся перакладаць з арыгінала. Амаль адразу ён прызнаўся мне ў пісьме, што гэта для яго нялёгка і што ў працы яму дапамагае амаль дзевяностагадовая маці, якая доўга жыла на Беларусі і ганарыцца іх, Канановічаў, сямейнай дружбай з Міхалам Федароўскім. Нядаўна, у Варшаве, я ўдзячна пазнаёміўся са старэнькай і працавіта-бадзёрай паняй Аннай. А перад гэтым, улетку, разам з Мацеем і трыма беларускімі калегамі пагасцяваў у светлай хаце над Шчарай, у якой нарадзіўся Мацеяў бацька, дзе жыве яго дваюрадны брат, адкуль пайшла на свой настаўніцкі хлеб мілая Ганначка Канановіч, тая, што падружыла нас, каму па праву належыцца адзін з трох першых аўтарскіх экзэмпляраў маёй будучай польскай кнігі, і складзенай, і перакладзенай ужо, як мне здаецца, па-сапраўднаму.

Над гэтай кнігай мы папрацавалі з Мацеем нямала і дружна.

Пишу гэта і зноў успамінаецца жнівеньская ноч, калі мы выйшлі з Дуброўкі, пасля вясялага калгаснага застолля з беларускімі і польскімі песнямі!,— поўны барвовы месяц над ракою, хі-

сткая пласкадонка, у якой мы сядзелі на куцішках і якой даволі бесшабашна кіраваў багром падвяселены брыгадзір. Мне толькі страшна было адно — што бултыхнуся ў быструю плынь не так сабе, не толькі пад галыштукам, але і з папяровым скруткам, які трымаю ў прыўзнятай на ўсякі выпадак руцэ. Гэта — наш с Мацеем рукапіс, апавяданні, перапісанья ім пасля маёй, як мы дамаўляліся, прыдзірлівай аўтарызацыі, прывезеныя ім на яшчэ адзін сумесны прагляд.

Дзякую, дружа! Мне было добра працаваць з табой — і аўтарызуючы пераклад, і перакладаючы тваё, асабліва тое апавяданне, дзе ты так шчыра, цёпла ўспамінаеш дні сваёй наднёманскай маладосці.

* *

Панна Гражына, дачка майго польскага сябра, трымае каліва сціплай кветкі, што называецца па-іхняму, здаецца, прэзічна — дзюравец, а па нашаму святаяннік — куды прыгажэй. Мы ў ціхім, светлым настроі, нібы нават рады, што прыпомнілі, удакладнілі гэтыя назвы, больш, аднак, па той прычыне, што навокал нас — сонечны беларускі верасень, самы яго пачатак, а мы — талковая, сімпатычная панна, яе малодшы брат, студэнт Тадэвуш, іхні бацька і я — сядзім на ўзлеску, у цёплай траве, каля бярозак, толькі на палавіну нейкую пажайцельных.

Ёсць і яшчэ адна прычына нашай ціхасці, нашага ўрачыстага настрою,— мы толькі што абышлі Хатынь.

Ад хаты да хаты, ад брамкі да брамкі... Не! — ад котлішча да котлішча, ад коміна да коміна... Хрумсцела пад нашымі нагамі дзындра, ціха вызвоньвалі бязладныя, трывожныя званы, з чорных табліц на комінах крычалі імёны спаленых...

Помнік ахвярам адной вёскі.

Могілка мноства вёсак, спаленых разам з людзьмі.

Цяпер, адпачываючы на ўскраіне неіснуючай вёскі, не хочучы ісці адгэтуль, ад гэтых ціхіх хвілін, мы трохі гаворым пра штосьці простае, не вельмі абавязковае, нібы дзеля таго толькі, каб тлеў, перабягаў ад аднаго да другога агеньчык нашай супольнасці, у той час, калі над гэтай ціхай, нешматслоўнай знешнасцю, у душы ў кожнага з нас — свая спакойная ці растрывожаная глыбіня.

Пасля святаянніка і яшчэ чагосьці там я гавару пра тое, што адзін з маіх беларускіх сяброў правільна раіў на тую вунь ліпу, якая адзінока ўзвышаецца наводшыбе Хатыні, падняць барану або кола, каб тут загнаездзіўся бусел. Яго прысутнасць яшчэ больш падкрэсліла б жалобную самотнасць вёскі-помніка, яе трагедыю і, калі хочаце, непераможнасць жыцця. Дзеці і кветкі, якіх тут так многа бывае, клёкат з

буслянкі і белья крылы над зелянінай вялізнай лясной паляны...

Гаворачы і слухаючы іншых, я ўспамінаю, як храбусціць пад падэшвамі буйны жвір, вельмі выразна чутны ў люднай цішыні. Ён храбусціць пад нетаропкімі нагамі мноства маўклівых людзей, што папарна, урачыста ідуць да абеліска — помніка савецкім салдатам, вызваліцелям Польшчы. Ціха, стрымана б'юць барабаны. Хрумсценне жвіру — як суровы гоман нейкай непарыўнай плыні, а вуркатанне салдацкіх «вэрбляў» — барабанны перастук — як нейкая трывожная перасцярога, заклік да нястомнай пільнасці. Жывыя кветкі, іх несмяротнае мноства, і дзеці на ганаровай варце, дзяўчынка і хлопчык, сімвал нявіннасці, чыстаты, з чаго накіпць, наздзекавацца — найбольшае злачынства.

Кланяюся Рэвалюцыі Рускай
Шапкай да зямлі.

Па-польску...

Гэтыя словы Бранеўскага, вядомыя мне раней, але па-новаму пачуцься на ўрачыстым сходзе, напярэдадні, гучалі ў душы, як неадчэпны, хвалююча неадчэпны лейтматыў. Разам з хрумсценнем жвіру і вуркатаннем «вэрбляў».

Лістапад пяцьдзесят сёмага года, саракагоддзе Кастрычніка, якое мне давалося сустрэкаць у Варшаве,— ужо і тое далёкі ўспамін.

«Ужо і тое...» Летась я быў удзельнікам Гданьскага пісьменніцкага з'езда, прысвечанага трыццацігоддзю пачатку другой сусветнай вай-

ны. А ўжо і гэты з'езд спакваля становіцца ўспамінам, займае... ужо заняў сваё месца ў гісторыі.

Успамінаю кветкі, якія мы — літаратары польскія, савецкія, румынскія, венгерскія, славацкія, балгарскія, нямецкія, сербалужыцкія, в'етнамскія — клалі каля помніка героям Вестарплятэ, велічна-гордага помніка народнай славе, які ўзвышаецца над недалёкімі хвалямі мірнай і працавітай польскай Балтыкі.

Успамінаю «апэль палёглых» — пераклічку тых, што загінулі ў змаганні з фашызмам. Зноў старадаўняя краса палаца і дамоў Доўгага Рынка, узнятых з руін да апошняй драбніцы дакладна. Жалезны, элегантны строй ганаровай варты. Белья галубіныя крылы на фоне вячэрняй зары,— галубоў растрывожылі залпы салюта. А перад гэтым над плошчай урачыста, хутчэй — сардэчна гучалі словы пасівелага паэта, што прамаўляў і да прысутных, і да ўсіх, хто думае пра лес людзей, пра чалавечы сэнс жыцця.

«Людзі добрай волі! Не паддавайцеся падману, не дазваляйце заражаць вас прапагандай нянавісці, рэваншызму, захопніцтва! Сябры-пісьменнікі! Пільна распазнавайце атруту нацыяналізма, які прасочваецца ў людскія душы, дзякуючы намаганням ворагаў чалавечнасці!..»

Выступаў тады Юліян Пшыбась. І я ўжо словы яго памятаю не толькі з таго выступлення, але і з кнігі пра той з'езд, прысланай мне сёлета вясной.

Па гэтай кнізе я правяраў сваю памяць, чытаючы яшчэ адно выступленне, якое год таму назад уразіла мяне сваёю, зрэшты, вельмі прастай незвычайнасцю. Слова нямецкай пісьменніцы Ганны Гайдэ Крацэ, якая, апраўдваючыся перад калегамі з краін сацыялістычнай садружнасці, чаму яна толькі пад канец антываеннай дыскусіі далучылася да яе, сказала:

«Я зразумела, нібы ўпершыню так глыбока, што мушу выступаць тут на мове, якая для ўсяго свету была калісьці мовай жаху, мовай, якую ненавідзелі, бо ёю тады злоўжывалі гітлераўскія нелюдзі. Нам, пісьменнікам ГДР, нялёгка было вярнуць нашаму роднаму слову яго гуманістычны змест. Нам удалося гэта,— мы можам меркаваць так па тым, што вы вось палічылі нас вартымі запрашэння на гэтую дыскусію, вартымі ўдзелу ў ёй».

...Залатая беларуская вооень.

Мы ўжо любуемся ёю праз вокны «Волгі». Госці мае лобуюцца, бо гэта новае для іх, а я — бо роднае, на што не наглядзішся.

І яшчэ адно адчуванне ў мяне: радасць гаспадара, якому ёсць што паказаць. Вось яна вам, Беларусь! Колькі яе ні тапталі — жыве і квітнее!

* *

Сярод далёкіх і блізкіх замежных гасцей, якіх мне па службе і дружбе даводзіцца

суправаджаць у паездках па нашай рэспубліцы, найбольш пакуль што бывае палякаў. І дзе б я з імі ні бываў, амаль усюды і амаль у любым настроі, у ранняй свежасці і ў вячэрняй стоме, у душы маёй не змаўкае ціхая, патаемная радасць гаспадара пры жаданых гасцях.

Самому гостем быць — таксама добра.

За сем паездак у Народную Польшчу я любавался ёю каля сотні дзён і начэй. Хадзіў па вуліцах многіх гарадоў, большых і меншых, зрэдку не кранутых вайной, часцей адбудаваных з руінаў, і новых, ва ўсёй раскошы сучаснага будаўніцтва. Снаваў у шумным натоўпе днём і ў любай адзіноце ноччу або раненька. Слухаў гоман карпацкіх рэк і пошум соснаў над лебядзінымі мазурскімі азёрамі. Сядзеў, часамі ў знаёмай з дому сумоце, у прэзідыумах высокіх сходаў. У родным доміку Шапэна ўсхвалявана слухаў яго сардэчную, мудрую музыку. Любаваўся размахам новабудоўляў над песеннай Віслай, над морам, у дымнай Сілезіі. Любаваўся і экзатычнай красою касцельнай і вясковай даўніны ў сонечным Ловічы, на славытым хрэсным ходзе, а потым на сялянскім кірмашы. Вываў на пышных банкетах у былых магнацкіх палацах. Піў сяброўскую чарку ў вясковай карчме. Спяваў і спрачаўся на сямейным застолі. Зачаравана снаваў па залах музеяў, фотавыставак і праз акно машыны любавался васількамі і макамі ў густой і ціхай прыдарожнай збажыне...

Жыццё і сапраўды бяжыць. Чым далей жывеш, тым выразней адчуваеш, як хутка з'явы сённяшняга дня становяцца мінулым.

Што там казаць пра хатынскі пачатак верасня, тым больш — пра леташні Гданьскі з'езд, калі ўжо і мой сёлетні кастрычнік, мая другая ў адным годзе залатая восень, польская, здаецца, толькі ўчарашняя, цяпер, калі пішу гэта, у снежні,— ужо таксама рэха перажытага.

Яно заўсёды са мною — водгулле фарбаў і гукаў, думак, пачуццяў і слоў.

Была яшчэ раз Варшава, у якой мне цяпер, як ніколі, пашанцавала на адзіноту. І ў ясны, ледзь не па-летняму цёплы поўдзень, калі я адзін хадзіў па завулачках, адкосах і плошчах Старога Мяста, на кожным кроку сутыкаючыся з гісторыяй, вядомай мне і новай. І на ўсходзе сонца над Віслай, у Чарнякоўскім парку, дзе велічная красуня рака, найпрыгажэйшае з усіх каханняў Бранеўскага, плыве і ў горадзе неяк па-палявому прывольна, у яснай ранішняй самотнасці. І ў дождж, заўчасна па-восеньску нудны і золкі, калі Варшава таксама прыгожая, калі яе, кажучы словамі песні, таксама можна любіць.

Была і Лодзь. І няхай мне даруюць лодзінцы-патрыёты, што я і цяпер, пасля няпершага наведання гэтага горада катаржных фабрык і чырвоных барыкад у мінулым, другога пасля стаіцы прамысловага цэнтра Польскай Народнай Рэспублікі, буйнога цэнтра навукі і куль-

туры,— што я і цяпер не запомніў яе адметнага ды выразнага вобліка. Апошнім часам мне давялося многа чытаць паэзіі і прозы тых польскіх таварышаў, што не толькі жывуць у Лодзі, але і любяць яе, аднак, горад свой яны любяць, здаецца, больш не з-за знешнасці яго, а таму, што ён родны, што ў ім і людзі, і справы, і сённяшні дзень, і мінулае вартыя самай глыбокай пашаны.

З групаю лодзінскіх сяброў, на дзвюх машинах мы зрабілі незабыўны выпадак на Кялеччыну, да Свентакшыскіх гор.

Залатая восень... Перад гэтай паездкай у Польшчу бываў я разоў колькі ў грыбах. На ўсход ад Мінска, на поўдзень, на захад — усюды сёлета баравікоў было няшмат, больш проста свежасці, паэзіі, ад якое і ў стоме не хутка заснеш. Колькі паклонаў — кожнай лісічцы, пакуль не напоўніцца кошык, колькі разоў пасля перакруціцца перад вачыма памяці каляровая плёнка чароўных мікрасветаў! Верас ці мох, а ў ім баравічок, а то, бог — бацька, і два. Распарасонены папаратнік, першае золата лісцянога насцілу і — падасінавік, а то і цэлая чародка. Так бывала не толькі сёлета. А вось лася ў грыбах бачыў я ўпершыню. Ён бег па полі, побач з той прыляснай дарогай, па якой мы ехалі,— перабягаў з ляска ў лясок, спакойна, з годнасцю, з узнятаю каронай гордай галавы. Мы ў сваім «газіку» галёкалі ад радасці ўслед

яму, а потым побач з ім, і не хочучы палохаць, і не могучы ўстрымацца. Увечары, дома, мне хацелася, як малому, гаварыць пра яго яшчэ і яшчэ, а ўранні, пасля маладога, амаль дзесяцігадзіннага сну,— адразу ўспомніўся ён. Як нейкая светлая, яркая радасць — новы, хоць і спрадвечны, сімвал нашых лясоў, акраса нашай залатой, грыбной ды яблычнай восені. З песні, з казкі, з расказаў старэнькай маці — жывы, рэальны, бурны, з магутным перадам і паэтычнымі рагамі.

Польская залатая восень на Кялеччыне не здзівіла мяне, не здалася мне лепшай за нашу. Яна была проста польская. У прыгажосці, якую я ў тых мясцінах бачыў упершыню, сярод палёў, яшчэ з палосамі, дзе відаць былі людзі, коні, вазы, белы россып гусей і дымок бульбянога вогнішча, каля хат і ракітаў над грэблямі, добра, прыемна было размяшчаць у думках простых і вельмі няпростых герояў польскіх «вясковых» раманаў, аповесцей і навел, добра было здагадацца, якія яны, тыя героі, сёння. Не яны, вядома, а іх нашчадкі з трохі вядомай і мне рэчаіснасці.

Прафесійная звычка ці можа комплекс такі? Ці гэта зразумела і законна — кожнаму глядзець на свет па-свойму? Скажам, які ні быў бы сход,— ці фізікаў, ці лірыкаў,— калі туды запрасяць моднага або моцнага старшыню калгаса, ён заўсёды, абы ўзышоў на трыбуну,

адразу пачне з дасягненняў і планаў свае гаспадаркі. Пацешна бывае часамі, аднак і думаеш: «Правільна, дружа, давай! Абы толькі мяса ды хлеб не былі папярочыя!..» Чаму ж тады нам, літаратарам, апраўдвацца, што нашы вочы бачаць па-свойму? Абы толькі добра глядзелі!

У нас была перад гэтым работа: мы абмяркоўвалі планы ўзаемных выданняў і публікацый. Раіліся і ў выдавецтве, і ў рэдакцыі «Адгласаў», і ў гарадскім камітэце ПАРП.

У нас было потым свята сустрэчы з зямлёй трох любімых пісьменнікаў. Веска, дзе нарадзіўся Жаромскі, касцёл, дзе яго ахрысцілі, гімназія, дзе ён вучыўся, пра якую напісаў аповесць «Сізіфава праца». Былы маёнтак, падараваны польскай грамадскасцю Сянкевічу, ужо старому ды славутаму, адноўлены палацык, у якім музей. Мемарыяльная дошка Дыгасінскаму на сцяне той гімназіі, дзе ён вучыўся раней за Жаромскага, дзе цяпер некалькі класаў сталі музеем.

Мы святкавалі. Аднак і там, у дарагіх мясцінах і ў дарозе, раз-поразу вярталіся да спраў, абавязкаў і планаў. Як селянін, гаспадар, што і ў свята думае пра снапы ды барозны. Але гаварылі мы ўжо не так будзённа, як за сталамі дзелавых сустрэч. Быстры, сардэчны. Веслаў Яжджынскі і спакойна, хітравата вясёлы Тадэвуш Папер абодва вучыліся ў гімназіі імя Жаромскага, «трохі пазней за яго», пра што

расказвалі са зразумелай, крыху не па гадах маладою гордасцю і весела. Пяць літаратараў, людзей ужо, як гаворыцца, шаноўнага ўзросту, стаялі мы перад мемарыяльнай дошкай Дыгасінскаму і, на мой пачын, ніяк не маглі ўспомніць,— і весела было, і сумнавата,— як жа ўсё-такі называўся той сабака, што гаўкаў нам з вокладкі яго, Дыгасінскага, кнігі пра дружбу з жывымі істотамі, адной з любімых кніг нашага маленства. Не ўспомнілі, але радасць таго далёкага чытання яшчэ больш зблізіла нас. Скідаючыся па думцы, па кавалачку сэрца, гаварылі мы пра раскошную веліч Сянкевіча, пра глыбіню, чалавечнасць Жаромскага. І ў кожнага з нас, апроч агульных адносін, агульнай любові і пашаны да нашых вялікіх папярэднікаў, былі яшчэ і асабістыя адносіны да іх, пра што мы і гаварылі, і маўчалі — кожны па-свойму. Маўчалі — значна больш.

Мяркую па сабе.

Цяжка сказаць, дзе выпадковасць, а дзе заканамернасць у тым, што іменна сёлета, за некалькі тыдняў да паездкі ў Польшчу, я чытаў Гогаля... па-польску, а Сянкевіча — у рускім перакладзе. У першым выпадку пачалося з таго, што мяне чамусьці пацягнула да апісання саду Плюшкіна, а потым, ад арыгінала, захацелася перайсці да перакладу, зробленага Бранеўскім. Можна, часткова і таму, што на адной толькі, на жаль, гэтай кнізе, на «Мёртвых душах» па-

польску, ёсць у мяне Уладзіславаў сяброўскі аўтограф. Я зачытаўся да поўначы, і гэты вечар не здаўся мне змарнаваным. Успомнілася, чытаючы, і тое, што і Дастаеўскага я пачаў калісьці па-польску, — з «Іграка», у перакладзе таксама Бранеўскага, — што і некаторыя рэчы Талстога («Хаджы Мурат», «За што?», «Малітва») прачытаны былі раней па-польску. Сянкевіча ў рускім перакладзе, яго апавяданні, я перачытваў не толькі таму, што ў бібліятэцы калгаснага дома адпачынку, дзе мы сумавалі ў абложна дажджлівыя дні, лепшых кніг не было. Мне захацелася праверыць, як яны, яго «Бартак-пераможца», «Вартаўнік маяка», «Па хлеб» і іншыя апавяданні, як яны гучаць на дарослае ўспрыманне, ці варта было захапляцца імі, уваходзячы ў жыццё. Варта было! І яшчэ за адно стала радасна — за іх агульналюдскае гучанне. Гогаль, Талстой, Дастаеўскі — па-польску, Сянкевіч — па-руску... Ці выпадковасць гэта, ці заканамернасць, такія інтымныя факты мае біяграфіі, — справа не ў гэтым. Справа іменна ў тым, што ў такім моўным перапляценні мне вельмі добра, хоць і па-свойму, асабіста, бачыцца наша агульнае, тое, што лучыць нас, што нам гаворыць пра наш ідэал, пра адзіна разумны сэнс існавання.

Што да Жаромскага, дык я яму ўдзячны не толькі за тое, што «Сізіфава праца» была калісьці, у школьныя гады, адной з маіх любімых

кніг. На цэлую чвэртку стагоддзя пазней, перачытаўшы гэтую рэч, я жыва зацікавіўся адным маім юнацкім рукапісам і дапісаў, перапісаў яго, «Сірочы хлеб», з думкай пра тое самае, што і ў Жаромскага, але пайшоўшы, як мне здалося, далей. У яго быў гнеў, пратэст супраць нацыянальнага прыгнёту, а ў мяне было і вышэйшае: дружба паміж сумленнымі палякамі і намі, хто быў прыгнечаны, але вучыўся і ўмеў распазнаваць, дзе прыгнятальнік, а дзе друг — у адным і тым самым народзе. Тут ужо многа зрабіў і час, у якім мы жывём, які нам падказвае такія думкі. І сёння, калі мы дзейсна думаем пра неабходнасць дружбы паміж нашымі народамі, як жа зношана, анахранічна, пачварна выглядае ён, той вялікадзяржаўны, узброены грубай магутнасцю шавінізм, які мог лічыць разумнай, нібыта патрэбнай рускаму народу, мерай — вынішчэнне ўсяго польскага, асіміляцыю народа з вялікай гісторыяй, навукай, культурай, цудоўнымі рэвалюцыйнымі традыцыямі сусветнага гучання. Гэта мне, як ніколі раней, прадметна ясна стала ў Келецкім музеі школьных гадоў Стэфана Жаромскага, дзе я пад шклом вітрыны ўбачыў «Элементар» і «Польскую хрестоматію» — рускія, замест польскіх, падручнікі для... польскіх дзяцей, у самым сэрцы польскай краіны. Не дзіва, што ўсе намаганні лепшых сыноў польскага народа былі ў той час скіраваны на адно — на барацьбу з царызмам за неза-

лежнасць. І дзіва, пашана да гэтых лепшых людзей, якія маглі над горам, над трагедыяй свайго народа ўздывацца да агульналюдскага, працаваць для нашай агульнай будучыні. У гэтым сэнсе, вышэйшым, я думаў іменна пра Жаромскага, аўтара «Попелу» і «Прадвесня», які пайшоў далей і глыбей за Сянкевіча.

Ад гэтых думак зямля Жаромскага, Кялеччына, асенняй красой якое мы любаваліся, была яшчэ прыгажэйшая. Мы не толькі маўчала і пра гэта,— і гаварылі таксама. Няхай нібы ўскосна, намёкамі, аднак... Словам, мы адчуваці, што дружым, што ёсць нам у імя чаго дружыць, што дружбе гэтай не трэба гучных слоў, казённых дэкларацый.

Бо ў нас было яшчэ адно, што праясняла, паглыбляла наша свята. Мы гаварылі пра партызан, келецкіх і беларускіх, да слаўных спраў якіх мы мелі пэўнае дачыненне. Яжджынскі і Папер паказвалі мясціны, звязаныя з перамогамі і пакутамі. А каля помніка партызанам, ужо на подступах да Свентакшыскіх гор, пакрытых вечнай зелянінай хвойніку і восенскай стракатасцю золата і чырвані, мы пастаялі ў немнагаслоўнай задуме. Тры партызаны, лічачы і мяне: удзельнік варшаўскага паўстання, потым вязень канцлагера Мацей Канановіч; намеснік Веслава Яжджынскага па выдавецтве — Тадэвуш Яскула, ардэнаносны, не раз паранены салдат дывізіі імя Касцюшкі; Ева Астроўская,

жонка Веслава, пісьменніца і адзін з нашых спрытных, нястомных шафёраў; сціплая, мілая Гражына, сацыёлаг і любімая Мацеева дачка.

Веслаў меўся яшчэ раз дастаць сваю пукатую бутлю шатландскага віскі, якую мы пачалі ў росным ранішнім лесе, на мяжы цудоўнай Кялецкай зямлі, аднак у глыбінным Мацеевым партфелі, дзе жывуць звычайна рукапісы і кнігі, цудам знайшлася яго летняя знаёмая па Беларусі — наша «белавежская». Гэта таксама здалося нам маленькім, але значным сімвалам.

Дзякую, сонечны польскі дзень, што ты мне шчодро дазволіў глядзець з-пад гэтага помніка на поўнач, на размах неабсяжнай даліны, пяшчотна прыкрытай смугою, засеенай словам Жаромскага, народнай песняй непераможнасці!..

Дзякую, цёмны і так звычайна, проста, як і дома, таямнічы лес,— за ціхі звон тваіх крынічак, якія і мы, «бязбожнікі», называлі цудадейнымі, смакуючы халодную, крыштальную ваду і згадваючы тых, што прыходзілі і яшчэ ўсё прыходзяць сюды, у горны гушчар, палячыцца ад непаладкаў і горычы!..

Дзякую і табе, імклівы «Фіят», што птушкай, паслужмянай Евіным далікатным рукам, лунаў па серпантине горнай дарогі туды, дзе на вяршыні кляштар-турма «Святы крыж», на

варотах якое ўжо разбураных, калісьці быў надпіс: «Ідзі з богам і не вяртайся!»

З богам ішлі сюды не толькі багамольцы. З імем яго ішоў сюды канвой, спачатку царскі, потым санацыйны. Дарога, якая оёння легка сцэлецца пад гумаваыя скаты, тады са званам — доўга, паволі — падмяталася кайданамі. А на прасторы зялёных хрыбтоў і засмужаных далін арлы глядзелі адгэтуль праз краты...

Я думаю пра тых, што былі тут асноўнымі вязнямі,— пра змагароў рэвалюцыйнага падполля. Палякі. Украінцы. Беларусы. Некаторых я ведаў, пра некаторых трохі пісаў. Некаторым пацісну руку, як вярнуся дахаты. І раскажу, што быў тут, і яшчэ паслухаю...

Справы мінулыя. Сённяшні дзень — гэта той, пра які яны марылі, за які змагаліся і пакутавалі. Дзень гэты — наш, дарагія сябры, мы адказваем за яго.

1970

СЦЕЖКІ, ДАРОГІ, ПРАСТОР

Хвалі і сосны

З акна тралейбуса Сімферопаль — Ялта відаць ляжачыя вярблюды нізкіх гораў, на некаторых з іх — пасадкі сасонак; вялікі шэры вадаём, з берага якога блакітныя лодкі п'юць, уткнуўшыся, ваду; разлітая па каменні рачулка, шуму якое сюды не чутно; блакітна-белыя, свежапафарбаваныя домікі і гатовыя да цвіцення сады сяла Лазавое... Адкрыты ўзгорак над далінаю і — нечаканая радасць сустрэчы — бюст маладога Льва Мікалаевіча. Героя Севастопаля і, што яшчэ важней, аўтара «Севастопальскіх апаবাদанняў». Ён тут калісьці бываў. Дый застаўся і тут назаўсёды.

* *

Мокры ранак пасля начнога дажджу. Другая палавіна сакавіка, а нават і крымская вясна яшчэ ўсё толькі хоча пачацца. Адзін міндаль цвіце, нібы па малалецтву забягаючы наперад. Над усім пануюць вечнай зелянінай кіпарысы, кедры, каменныя дубы. На бязлістым голі і веці дрэў і кустоў, нізка над сцежкай, безліч крыштальна-сярэбраных кропель. Нібыта белы дробненькі цвет. Чуваць першыя для мяне сёлета берасцянкі, як быццам зноў абноўлены

пераклік пеўняў, яшчэ нейкае цвірканне — клопат і радасць.

Хадзіў і спыняўся, прагна дыхаў, доўга глядзеў.

На поўначы — яшчэ ўсё вышэй ды вышэй пнуцца горы, пакрытыя лесам, кустамі, зрэдку жыллём. Трэба будзе туды дабрацца, як найвышэй. На поўдні — за паркам, за садамі, за дахамі Ялты, — мора... Маяк і мол. Поўзаюць судны. Учора пад вечар, пры першай сустрэчы, адчуў яго, мора, нібы наогул упершыню, як штосьці такое, у што можна быць закаханым, як штосьці неабходнае для нашага жыцця таксама, як зямля. Сёння, калі глядзеў на яго зверху, здалёк, — успомнілася, паўтарылася тое самае адчуванне. Нават, здаецца, з блізкім, няўяўным пахам і шумам.

Дзякуй тым, хто прадбачліва захаваў для нас і звычайныя, вельмі як быццам звычайныя словы вялікіх.

Гледзячы зверху на порт, успомніў (кім жа гэта запісана?), як Чэхаў калісьці вяртаўся аднекуль морам, знаёмы насільшчык-татарын пабег па пірсе, апярэджваючы ўсіх, каб узяць рэчы Антона Паўлавіча, а паліцэйскі аблаяў і ўдарыў татарына. Дзве фразы, вечныя, калі вечнай будзе літаратура:

«Ты не меня ударил, ты его ударил!»

Гэта сказаў насільшчык.

А Чэхаў — паліцэйскаму, па-свойму ціха:

«Как вам не стыдно!..»

* *

Пасля вячэры і кіно хадзіў, неспадзявана дайшоў аж да мора, паслухаў плёскаць памяркоўнай сёння хвалі. А перад гэтым стаяў у садзе, па-нашаму, па-раўніннаму кажучы, — не на ўзгорку, а на гары, зверху глядзеў на таямнічыя, нібы спрадвечныя кіпарысы, на мноства агнёў паміж імі.

Падумалася пра рэчы, якія перажываюць людзей, сваіх гаспадароў.

У доме Чэхава, гледзячы на стары, сёння ўжо нават пацешны тэлефон таго часу, успомніў, неяк зусім нечакана, светла адчуў, як гэты апарат калісьці, амаль семдзесят гадоў таму назад, перадаў сюды, у чысценькі, сціплы кабінет, голас Талстога — з недалёкага дома ў той самай Ялце — Чэхава. Некалькі слоў. Проста пра тое, што ён, Леў Мікалаевіч, вельмі любіць яго.

Вожа мой — толькі пра тое!..

У вечных, строга і змрочна таямнічых кіпарысах думалася і аб тым, што чалавек і пісьменнік, якога пяшчотна любіў сам Талстой, што Чэхаў, якога чытаюць на мностве моў і любяць на ўсіх кантынентах, быў і няшчасны, быў і самотны і, паміраючы, два апошнія словы сказаў чамусьці не на роднай мове.

І сапраўды — чаму «Ich sterbe»⁵ Таму, што гэта было ў Германіі, што лекар быў немец, што і жонка была «немочка мая добрая»?..

Сёння я ўпершыню, здаецца, спыніўся на гэтых словах. Сёння мне, як ніколі, сумна і неяк нават... нібы радасна ад таго, што яны былі сказаны так, як былі,— проста чамусьці так, не інакш. Сказаны не па-руску тым, хто быў — зноў жа як гаварыў Талстой — вельмі і вельмі рускі. І чалавек і пісьменнік. Хто — разам з тым — так натуральна належыць усяму чалавецтву.

* *

Неба над морам, па-вясковаму кажучы, падкасалася — ясная паласа паміж цяжкай, жалезна-шэрай вадой і непрыветнай зацяжжу хмараў. Над самым вадзяным даляглядам — града воблакаў, падобная на горны снегавы хрыбет, светлы, зманліва прывабны. Кліча кудысьці далека, у нейкі цудоўны, сонечны Басфор, дзе я нібыта быў ужо, а ўсё яшчэ здаецца, што буду... Над воблачным хрыбтом — пяшчотнасць чыстага блакіту, якога мы тут ненармальна даўно не бачым.

А з гораў, што высока за нашым домам, дзьме паўночны, бязлітасны вецер.

За ашклёньмі дзвярыма, за мураваным парапетам балкона шумяць і стусінамі гнуцца-

гайдаюцца кіпарысы. І гэта так незвычайна, не-натуральна. Нібыта адчайна шумяць і калышучца... навагоднія елкі, якія хтосьці матложай, урачыстай самавітасці.

Іх, кіпарысы, робіць падобнымі на елкі мноства шышак, што павыядрываліся на густой, дробненькай зеляніне, як цацкі-шарыкі, хоць і не звонкія, аднастайна падобныя, але прыгожыя і прымацаваныя вельмі надзейна.

Учора даволі-такі доўга блукаў паміж крыжоў, пірамідак, дрэў і кустоў, па камяністых сцежках і бетонных прыступках, па мокрай ад патайных крынічак траве. Шукаў магілу Багдановіча. Пыгацься пра яе і зноў, не пачуўшы патрэбнага слова, хадзіў то зверху ўніз, то зноў уверх, то ўпоперак тары...

А потым неяк раптам, нібы нечакана, пазнаў камень з ужо невыразным, прымшэлым ды зацёртым нягодамі надпісам — сціплы помнік, выгляд якога мне памятаецца ад першага наведання, больш за дваццаць гадоў. Я стомлена, і радасна, і сумна выдыхнуў, успёршыся на пруты агароджы:

— Дык вось ты, голубе, дзе!..

І не здалося гэта ні сентыментальнасцю, ні панібрацтвам. Мне і любоў мая і гады дазваляюць. Зрэшты, сказалася неяк само.

Бо тут, у Ялце, і каля белага дома, дзе ён памёр, і на могілках, куды яго прывезлі паха-

⁵ я паміраю.

вальныя дрогі, была ў мяне думка, было адчуванне, што ўсё такое ў жыцці адбываецца вельмі проста. Хворы хлопец прыехаў, хворы хлопец памёр — яшчэ адзін, не першы і не апошні,— і яго пахавалі. Нават, відаць, за кошт казны. І гэтае «вельмі проста» неяк па-асабліваму гаворыць мне пра яго, паэтаў, цудоўны пачатак, сумна, горка гаворыць пра тое, як многа гэты хлопец мог бы зрабіць, каб пажыў — вельмі проста — як многія, трохі даўжэй...

* *

Позні поўдзень. Сонца і вецер. Мора і пасвятлела і разгаманілася. Зеленаватае, вясёлае. І разгайдалася яно, відаць, не па сваёй волі. Недзе далёка-далёка за даягладам хтосьці магутны і мудры прыняў рашэнне атакаваць наш бераг, і мора, яшчэ ўранні спакойнае, не ведаючы той высокай задумы, але паслухмянае ёй, пачало. Аднастайна, але не надакучліва, як быццам злосна, але і весела, плешча-палашча і так ужо безліч разоў апаласканае каменне, накат за накатам, то чакана, то нечакана б'е ў сцяну набярэжнай, узвіваючы белаленныя букеты пырскаў.

Гоман мора і гоман агню — дзве дзівосныя з'явы хваляюць, зачароўваюць мяне ўсё жыццё, не паддаючыся ніякаму вытлумачэнню. Зноў вось успомніў, што люблю яго, мора, як і агонь, з маленства. Добра было калісьці, і сёння добра

было б пасядзець перад поўнай вясёлага, прагнага польмя грубкай; добра бывала, і дай бог, каб і яшчэ неаднойчы было, каля сяброўскага вогнішча ў летняй роснай і шматгалосай начной глухамані надрэчнага лугу або прылеску!.. А мора? З ім пачалося мае існаванне. Пасля была разлука, цэлых семнаццаць гадоў, была іншая краса, іншая таямнічасць прыроды. А потым я, па-салдацку нагала астрыжаны, нібы спецыяльна абражаны, абязброены такім чынам вясковы дзяцюк, нядаўна горды сваёй свабодай, сваёй працай на полі і на паперы,— я апынуўся зноў над морам. Ужо не над Чорным, а над Балтыйскім. Аднак радасць мая, мае хваляванне былі не толькі самі сабой, але ж і ўспамінам далёкага, даўняга і няспыннага шуму, што вось прыйшоў, вярнуўся і гамоніць верна каля ног, атакуе душу маю шчасцем вялікай, магутнай, вечнай красы!..

Чайкі хваляюцца. Лятаюць, садзяцца на хвалях, уздымаюцца, зноў пікіруюць. У белакрылым палёце яны амаль зусім не крычаць, нібы ва ўрачыстым маўчанні. Што — прадчуваюць яшчэ большае хваляванне вады? Ці проста рады таксама?

Імклівая рачулка Учан-Су і сёння, як і заўсёды, робіць сваё. Марскія хвалі хвошчуць у бераг і там, дзе яна ўпадае, а рэчка цячэ, бурліць сабе пад іх — пасля доўгага падарожжа па камяністым і неспакойным рэчышчы, вунь

адтуль ажно, з гораў. І гоман яе, як і гоман марскі, не часовае штосьці, а пастаяннае.

Бяжы, гамані, малайчына!

* *

Хачу спяваць, як той, што на восліку едзе ды едзе па роўнай самотнай пустыні...

Мне далі іншы пакой: пасля цёмнага, непрыветнага — сонечны, на трэцім паверсе, з вялікімі ашклёнымі дзвярыма, праз якія зверху відаць і горад і мора. У мяне ўжо не цесная лоджыя ўнізе, а вялікі, адкрыты ў неба балкон. Кіпарысы цяпер — толькі трохі вышэй за мяне!

Днямі я запісаў у блакноце такую драбніцу.

Шышкі на кіпарысах — нібы кажухныя гузікі, вязаныя з ірхі, тоненькай скуры з пахвінаў, аскрэбенай начыста. Толькі што гузікі на кажухах не так густа панашываны, а кіпарыс нагадвае чалавека не ў кажусе, а ў нейкім форменным цёмна-зялёным і даўжэзным шынялі.

Параўнанне — чыста вясковае. Але і сёння мне дакучаюць гэтыя «гузікі», просяцца ў наша слова, хутчэй за ўсё ўпершыню.

За верхавінамі кіпарысаў, з-пад імглістага, бездалягляднага неба карабаціцца мякка-шэрымі хвалямі мора. Не шуміць і не пахне, вядома, ажно сюды — трэба ісці на бераг, як я хадзіў уранні, да сьнедання, як я пайду яшчэ і яшчэ.

Хачу спяваць пра ўсё, што бачу, што думаю...

Днямі купіў у кіёску над морам кнігу пра Назыма Хікмета. Калі і выпадкова, дык я, відаць, шчаслівы на такія выпадковасці. Не магу працаваць, хоць бы так, як учора ці пазаўчора. І ў галаве шуміць, і сэрца ные чагосьці, і ногі гудуць ад ялцінскіх крутых завулкаў ды сцяжынак. Прылёг сярод белага дня і чытаў. І ў тым, што пра Хікмета я чытаў іменна тут, над морам, за якім — яго таямнічая, вельмі мала вядомая мне краіна, той экзатычны Стамбул, які калісьці бачыў сяк-так і я, у гэтым было не толькі чытацкае шчасце, але і думка пра тое, што людзей у будучыні чакае вялікая радасць пазнання народам народу, радасць той перабудовы, калі ўпадучь драты і муры ўсялякіх варожых перагародак.

Добра таму, хто працуе на гэтую радасць!

Успомніў, чытаючы, і дні мае вясковай маладосці, пах залатых аўсяных снапоў, на якіх я адпачываў з кнігаю вершаў Вагдановіча, калі нібы ўпершыню адкрываў для сябе яго асаблівую блізкасць да рускай літаратуры. Нават і праз сваяцтва з Горкім, праз смерць у чэхаўскай Ялце... Мала гэтага! Ён першы павёў наша слова на збліжэнне са скарбамі народаў свету, ён першы адчуў так моцна гэтую неабходнасць.

Таму і радасна мне, адлажыўшы кнігу пра першага з туркаў, што стаў мне блізім, як мужны і светлы друг, зрабіць гэты запіс, яшчэ раз

адчуць, што я хачу спяваць пра ўсё, але ж пра тое ўсё, чаму належыць будучыня.

* *

Мора аціхла за ноч, спакойна і сыта прыхлёбвае каля берага. З-паміж хмар засвяціла сонца. І горы, на вяршынях яшчэ ўсё пакрытыя снегам, ярка палезлі з поўначы на горад...

На невялікім камені, які тырчыць сухою лысінай над булькатаннем рэчкі, што метраў праз пяць упадае ў мора, прысеў вясёлы верабей. І пасядзеў, каб я папеў падумаць пра яго цудоўны мікрасвет — маленькі толькі для мяне. І гэты камень, і мноства падобных навокал, таксама сухіх і ўжо, відаць, нават цёплых ад сонца, і шум рачное быстрай, гаманлівай плыні, разасяроджанай на мноства патокаў у мностве сухога і мокрага камення, і жоўценькія, як куранячы пух, кветачкі на кізілавай галіне, што звісае чортведама як высока над вадою — ажно тры метры!..

Штосьці дзіцячае ў гэтым адчуванні. Па свежасці.

Верабей пырхнуў і паляцеў.

Так бы вось і лятаць, адчуваючы шчасце прастору, так бы вось і садзіцца на цёплых каменьчыках, бачыць вакол сябе многа вялікага, прыгожага і значнага, што камусьці здаецца малым, не вартым сур'ёзнай увагі.

* *

Варанцоўскі палац у раскошным парку. З поўначы — скальныя горы, зубцы Ай-Петры, з поўдня — чароўнае мора. У пакоях палаца — цуды людское працы, умельства, натхнення, цярпліваасці.

Што гэта — не летняя рэзідэнцыя аднаго з найбольшых магнатаў Расійскай імперыі і ўсяго свету, што гэта — не проста яшчэ адзін наш музей, а жахлівая памяць пра катаргу мноства таленавітых і безымянных сыноў працоўнага народу, я адчуў неяк асабліва ўрачыста. Ажно хацелася пазбіваць кепкі, а тым больш капелюшы з курортных галоў, якія і ў гэтых месцах не адчуваюць урачыстага хвалявання.

Калі б не тая, скажам, шчаслівая выпадковасць, што Шаўчэнку выкупілі ў другога магната, быў бы яшчэ адзін безыменны геній. Колькі такіх імёнаў мы не ведаем! З некалькіх тысяч прыгонных умельцаў, што дваццаць год будавалі гэты палац, у архівах захавалася толькі трыста прозвішчаў. Ды і пра носьбітаў іх, пра людзей, лёс кожнага з якіх быў бы, на добры лад, сюжэтам гістарычнага рамана, мы ведаем вельмі мала і больш не будзем ведаць ніколі...

«Адзін з найбольшых магнатаў Расійскай імперыі і ўсяго свету». У іх быў свой, арыстакратычны інтэрнацыяналізм. Варанцовы жаніліся з Браніцкімі, радніліся сабе ў той час, калі Расія душыла свабоду Польшчы, а польскі народ

збіраў ды нагнятаў сваю нянавіць да Расіі. Палац пабудаваны ў сгылі англійскага сярэдне-вякоўя, а на паўднёвым яго фасадзе, з «маўрытанскім» парталам, надпіс «Багацце — ад бога», выведзены арабскай вяззю. Карціны, скульптуры, габелены, шпалеры, мэбля, ліхтары, шкатулкі — усё тут зроблена майстрамі з розных краін. Парк разбіваў славыты нямецкі садоўнік. Сам Варанцоў, як сведчыць аўтар «Хаджы Мурата», быў чалавек рэдкай у той час еўрапейска адукацыі.

Калі не забывацца, што ў нас ужо больш за паўстагоддзе гаспадарыць тая пераважная большасць, якая была калісьці прыгнечаная, бяспраўная, калі прыгадаць, што яшчэ задоўга да Кастрычніка той самы Талстой (дарэчы, тут, у недалёкай Гаспры) пісаў, што народ Расіі «все более и более просвещается общим всему миру просвещением», — дык сёння ў нас сапраўднай інтэлігенцыі, сапраўднай арыстакратыі духу яшчэ ўсё не надта многа. У параўнанні з разняволенымі магчымасцямі, улічваючы нашы гістарычныя, інтэрнацыяналісцкія мэты і задачы. Зашмат мяшчанства, якое лічыць сябе інтэлігенцыяй, зашмат звычайнага хамства, бяздумнага і ваяўнічага. Пралетарская радасць першых паслякастрычніцкіх дзён (усё — наша, народнае!) адышла са сваім часам у гісторыю. Цяпер нам такое свядомасці мала. Мы, сучаснікі, адказваем за тое, што зрабілі і што зро-

бім мы, якую культуру пакінем нашчадкам — і створаную намі, і захаваную з пакінутага нам.

* *

Гаспра.

Шатландскі замачак графіні Панінай ператвораны рэвалюцыяй у санаторый для матак з маленькімі дзецьмі.

У вялікім пакоі гульняў — партрэты і фотаздымкі Талстога. Эліпсаваты столік, на якім ён калісьці пісаў, ужо трохі прысаваны немужейным доглядам; на ім ляжаць надзіманья рыбы і лялькі. Вясёлая і ветлая дзяўчына, выхавацелька, пусціла нас у гэты пакой, балазе малыя ўжо кончылі гульні і разыходзіліся па палатах, дамам.

Прыкра і крыўдна, што ні ў тых пакоі, дзе працаваў, хварэў і, хварэючы, працаваў Леў Мікалаевіч, ні на веранду, дзе ён гутарыў з Чэхамым, з Горкім, — не пройдзеш. Ніхто не пусціць, бо гэта ўсё санаторый, і ніхто не ведае толкам, дзе тут ды што тут калісьці было. Так нам прынамсі сказаў, ужо не першым і не апошнім з тых, каго да гэтых вежаў над морам вядзе не пустая цікавасць.

Таксама, зрэшты, было і ў Гурзуфе, дзе мы дарма намагаліся прайсці ў дом Раеўскага, асвечаны імем Пушкіна. Таксама хтосьці адпачывае.

Дзіўна, што ні для Пушкіна, ні для Талстога мы тут не можам зрабіць што належыцца...

Астаецца галоўнае — іх слова, слова наогул, якое не толькі было спачатку, але ж будзе і да канца. Яно тут, са мною — зноў свежае, зноў нібы новае, цяпер — па-крымску.

Крым я павінен паглядзець не так — хоць бы з-за Пушкіна (Бахчысарай) і Талстога (Севастопаль)...

Пішу гэта, а здалёк, мармытнула думачка: ат, усяго ўсё роўна не пабачыш... Можна сказаць, што правільная, аднак не мая. Хочацца бачыць найбольш. Хочацца верыць, і веру, што бачыць і чуць хачу я не так сабе, не толькі для сябе, а дзеля патрэбы, з адчуваннем якое, як з адчуваннем абавязку, хораша жыць.

* *

Шоў учора па мокрай прыморскай вуліцы пад імжой і на тралейбусным прыпынку, зазірнуўшы ў твар задуманай дзяўчынцы-падлетку, адчуў яе — здалося — роздум, адзіноту, яшчэ раз па-новаму часовасць і нялёгкасць нашага жыцця, з чым яна, відаць, ужо сутыкнулася, пра што яна, магчыма, думае...

Стала шкада яе, шкада і таго, што яна ніколі не даведаецца, што падумаў пра яе, што адчуў здаравенны ды стараваты дзядзькапрахожы, з выгляду — як мне і дзеці дома кажучы часамі — чагосьці злосны.

«Хто мне паверыць, калі запішу? — падумаў я, ідучы.— Дый сентыментальна бу-

дзе...» А сёння вось тая дзяўчынка зноў стаіць перад вачыма са сваёй задумай. І запісваю.

* *

...Маладая кабыла, хоць і накрывае дзяругай, капрызна танцуе ў аглоблях — ад авадрнёў. Колы самі, знарок шукаюць у каляінах глыбейшыя ямкі. Вялізны, шырачэзны воз шорсткага і гарачага мурагу калываецца вельмі пагрозліва. Трэба яго трымаць за граблі, убітыя ў тугое сена па самы валок. Правай рукой трымаеш воз, левай — лейцы, кіруючы гэты свой карабель па лукатках луговое дарогі. А табе пятнаццаты год, ты ўжо, вядома, і зусім дарослы, і смелы, і вельмі стомлены, і хвалюешся, і баішся. Бо ты яшчэ ўсё... дзіця. Пра што гаворыць, праўда, толькі мама. Воз нарэшце трапляе ў тую самую патайную і найглыбейшую ямку, якой ты найбольш баяўся, і валіцца на цябе ўсёй сваёй аграмадзінай!.. Яшчэ адзін!.. Яшчэ!.. Той самы воз, але не раз, а некалькі разоў. Ты мужна падпіраеш яго плячом і галавой. Але дарма!.. І ты нарэшце прачынаешся ад свайго крыку: «Тпруу!..»

Ты — пад яблыняй, што клапатліва расставіла над табою шырокае, густое голле з буйным лісцем і церпка-няспелымі яблыкамі ў лісці. Табе гэта нават і смешна, што ты прачнуўся, ты рады, што ніхто не чуў, і ты зноў тулішся пгчакой да падушкі, у свежым месцы —

халаднаватай. «Пятрова ночка маленькая...»
Высокі жаночы голас, прыемны і да адчаю
стомлены, чуецца ў тваёй памяці ціхай і
салодкай калыханкай. А воз усё калываецца,
кабыла ўсё гізуе, ямка ў каляіне вось-вось будзе,
воз твой, хочаш не хочаш, абернецца, накрые
цябе духмяным, шорсткім і няўмольным ця-
жарам. Адзін, другі... Таксама, як было з вечара,
калі ты толькі лёг. Ты неўзабаве зноў заснеш, і
хутчэй за ўсё будзеш сніць тое самае...

Я ўсміхаюся, за добрую тысячу кіламетраў
ад дому, праз восем год пасля таго, як гэта
было... не з возам сена, а з грыбамі. Усміхаюся,
пачуўшы голас хлопчыка, што ўпершыню ў
жыцці быў са мною ў грыбах і не можа заснуць:

— Тата, яны ўсё стаяць ды стаяць. І ў
траўцы пахаваліся, і так. Вялікія. Маленькія...

Дзівак малы! Таксама і ў мяне яны перад
вачыма — і стаяць, і плывуць цудоўнымі кіна-
кадрамі, яшчэ нікім не знятымі, жывымі. Плы-
вуць не ўпершыню, ужо даўно не ўпершыню,
амаладжаючы душу гэтым дзіцячым хваляван-
нем.

Так бывала.

І сёння я вось не магу заснуць.

Дагэтуль горы, што асланяюць горад з
усходу, поўначы і захаду, былі жывой, спрад-
вечнай, велічнай дэкарацыяй, прыгожай ледзь
не абстрактна, умоўна, здалёк.

А сёння мы дабраліся да адной з іх вяршы-
няў.

І я вось не магу заснуць. Ад горных
сцежак.

Асабліва адна — і ў ясны дзень адгэтуль, з
балкона, нябачная на выразным, голым абрыве
вяршыні — асабліва яна дала нам страху ды
хвалявання.

Скальны абрыў нахілены крута, увагнуты
ўсярэдзіну. Шырыня сцежкі — на аднаго хада-
ка. Налева — бездань, направа — высока над
намі скала...

Я стомлены, як і ўсе мы, жанчына і двое
мужчын, можа нават і больш за іх, маладзей-
шых. Да таго ж, яшчэ мне чортведама навошта
ўспомніўся даўно бачаны кінафільм, ужо не
толькі без назвы, але і без дзеяння. У памяці
захавалася толькі такая во сцежка і многа
неграў, што гужам ідуць па ёй над безданню, з
вялікімі цюкамі на галовах. І захавалася гэта ў
памяці нібы толькі дзеля таго, каб паказаць мне
яшчэ раз, як негр ляціць у бяздонне разам са
сваім грузам, нібы толькі таму захавалася, каб
даць мне адчуць, як у душы маёй паўтараецца
яго апошні, жудасны крык. Астатнія негры
ідуць як ішлі...

І мы ідзем. У напружаным, асцярожным
маўчанні, тройчы... якое там! — ужо дваццаты
раз узмакрэлыя халодным ад нізкага туману
потам. Улева, у бездань, я не гляджу. Іду з

правым нахілам, да скалы, проста цягне ісці толькі так, каб «у выпадку чаго» — пуц на правае калена, і прытуліўся да сцяны. Мы нават і гаварылі так, дзяліліся такою асцярогай. А потым, зноў апынуўшыся ў лесе, смяяліся з саміх сябе, такіх, з дазволу сказаць, альпіністаў.

І вось я не магу заснуць — усё іду па сцяжыне, іду, і хочацца нават крыкнуць ад страху і трэшкі — ад захаплення...

Быў ён, страх вышыні, зусім незнаемы мне ў самалёце. Было захапленне, калі хацелася нават, гледзячы зверху ўдалячынь — на схілы, пакрытыя лесам, беля вужакі дарог і сцяжын, далей — дамы і вуліцы горада, яшчэ далей — шэры, уздыблены марскі прастор,— хацелася, нібы ў дзіцячым сне, узмахнуць рукамі-крыламі і паляцець!..

А больш за ўсё было стомленай і нястомнай радасці ад знаёмства з яшчэ адной красой. Гэта — горныя сосны. Магутныя шурпатыя ствалы. Няспынны, велічны, невытлумачальна прыгожы пошум іх верхавін. Часта ён спалучаўся з ледзь улоўным спачатку, а потым усё больш ды больш выразным шумам вады. Часамі гэты бойкі, энергічны шум уваходзіў у мяккі і на ўсё неба шырокі пошум ігліцы, нібыта распорваючы яго сваім імклівым, рэзкім гоманам. Пасля, калі мы спыніліся на скалах вадаспаду Яўзлар, а яшчэ праз гадзіну хады, над яшчэ больш адчайным спадам са скал паэтычнага Учан-Су, у шуме

вады прападаў шум сасновы. Мы адыходзілі ў сваю даль па новай, крутой і пакручастай сцяжыне, шум вады спакваля аціхаў, расплываўся, і сосны ціха спявалі сваё — зноў на ўсё неба над намі, на ўсю зачараваную душу...

Там, на тых кручах ды схілах, нараджаецца свежасць, адтуль яна аплывае ў даліны, да мора, насустрач яго таксама невычэрпна шчодрой свежасці. Свежасць марское вады і свежасць сасновай жывіцы...

Дайце мне, сосны, дайце мне, сцешкі, заснуць!..

Знаёмства з ГДР

Адвячорак у Трэптаў-парку.

Духмяныя ліпы. Таполі — нібы салдаты ў ганаровай варце. Веліч смутку і подзвігу.

І дзве бярозы. Ужо тым часам старыя, прывезеныя соды з Усходу.

Такія, што ў нашых лясах, пры дарогах, такія, што гарэлі разам з хатамі, з людзьмі...

Яны, бярозы, казалі мне тут, здаецца, найбольш.

* *

Учора быў дождж, было сонца, зноў дождж, тады цудоўнае неба на захадзе, з нізкімі бела-барвова-шэрымі воблакамі над морам, быў пах зямлі і кароўніка, беля чайкі на раллі, за

трактарам, была готыка старажытнага Візмара, добрыя гутаркі — днём у багатым нямедкім калгасе, а ўвечары ва ўтульным клубе творчай інтэлігенцыі Ростака.

Вярнуўшыся ў наш курортна-патрыярхальны Нойклёстар, позна чытаў апавяданні Ружэвіча, адчуваючы блізкую да першапачатковай, як у маленстве, захопленую, але па-сталаму маўкліва стрыманую радасць — ад сапраўднага друкаванага слова. Зноў добра думалася пра тое, што мае галоўнае, мае адзінае ў тым, каб ясна бачыць сваё месца, ведаць свой абавязак.

Сёння развіталіся са сваім чысценькім нумарам, за акном якога апошні раз пашарэла для нас вялізная саламяная страхы на доме дырэктара атэля, апошні раз пакудахкалі мекленбургскія куры.

Зноў дарога. Аўсяна-жытне-дугавыя прасторы. Лясы, пералескі. Цагляныя вёскі, хутары, былыя маенткі. Асфальт у высокіх прысадах. Трохі спакойны, трохі пануры прыморскі пейзаж.

Потым — Гюстраў, зноў старажытная готыка, горад, амаль ацалелы ў вайну. І Барлах — скульптар, графік, паэт Эрнст Барлах — прычына высокага, светлага хвалявання.

Пусты, парослы сонечнай, некрапутай травою цвінтар вакол самотнай цаглянай капліцы — старадаўняй, найстарэйшай у горадзе «капэ-

лы святое Гертруды». Старыя рэдкія бярозы. Яшчэ радчэйшыя, яшчэ старэйшыя магілы.

Побач з капліцай, у лёгкім лісцяным цяньку, стаіць прывезеная сюды адтуль, дзе супакоўся Барлах, драўляная пацямнелая дошка-помнік з гатыцкім надпісам:

«Усё, што ў яго было смяротнае, пахавана тут».

Тое, што асталося пасля яго несмяротнае, што ацалела ад гітлераўскага вандалізму, — скульптуры ў пустой прасторнай капліцы, нядаўна ператворанай у такі незвычайны і просты музей. Збылася даўняя мара Барлаха, які ўздыхнуў казісьці ў гэтай, тады запусцелай, капліцы, сказаўшы: «Тут маім творам жылося б надрэнна».

Дрэва і камень яшчэ раз ажылі пад рукой чалавека, яшчэ раз гавораць пра наша агульнае, найпрыгажэйшае, вечнае.

І асабліва значным, прыгожым тут здаецца тое, што гаварыць іх, дрэва і камень, навучыў іменна немец, сапраўдны сын свайго народу, той, якога мы сёння — і праявілі, і вельмі змястоўна — называем актыўным антыфашыстам.

«Пра ўсё гэта я ўжо даўно напісаў...» Так падумалася ўчора ўранні. Пра што напісаў? Ды, здаецца, што ў той ці іншай форме, у той ці ў іншай меры нават і пра тое, як мяне, былога польскага салдата, нямецкага палоннага, цяпер

савецкага пісьменніка, немцы возяць па той частцы свае зямлі, сацыялізм якое шчодра аплочаны нашай крывёй. Дакладней кажучы, возяць яны не мяне, а нас: польскую вязнярку Асвенціма, ленінградскага блакаднага падзетка і дваіх беларускіх партызан. І возяць не проста немцы, а два былыя саддаты вермахта, як я даведаўся ўчора — ваякі апошняга этапа «ўсходняй кампаніі». Цяпер гэта даволі элегантны, ветліва маўклівыя і нават важныя ды злёгка іранічныя шафёры... На гэтую тэму штосьці прыблізнае пісаў і я, больш канкрэтна пісалі ўжо многія іншыя. Словам — не нова.

А сёння, цяпер, на цвінтары і ў капліцы, думкі тыя здаюцца мне амаль чужымі. Што ты напісаў? Як напісаў? Пры чым тут стома ці вяласць, калі вось у тэму — у складаную, горкую тэму, якое не абмінуць, да якое і я маю свае асабістыя адносіны, перад якою і я адчуваю свой абавязак,— уваходзіць яшчэ адна вельмі патрэбная, вельмі істотная з'ява.

Пасля «капэлы святое Гертруды» быў загарадны дом Барлаха ў сасновым лесе, жыллё і майстэрня, на парозе якое гасцінна сустрэў нас геносэ Фрыдрых Шульц, старэнькі, верны друг вялікага мастака, прапагандыст і ахоўнік ягоньх скарбаў.

Зноў скульптуры — з той самай народнай прастай, народжанай у страсных пошуках, з

той самай глыбінёй гуманізму — да ўзнёслай цішыні і рэдкай радасці ў душы...

На адной з непрасторных плошчаў старога Гюстрава, у сурова-велічным гатыцкім саборы, кажучы груба, вісіць на ланцугах... не, не вісіць — лунае бронзавы анёл з абліччам высакароднай Кэтэ Кольвіц. Яшчэ адзін твор Барлаха, прыгожае сведчанне дружбы двух змагароў за светлую будучыню, яшчэ адно сведчанне непераможнасці сапраўднага мастацтва.

А трохі воддаль — змрочна, запылена тырчаць старыя, бяскрылыя сцягі з няпростымі, ненабожным! надпісамі: «Мір праз перамогу», «З богам за бацькаўшчыну» і гэтак далей...

Народ, які мае вялікае мастацтва, вялікую векавую культуру, народ, які ведае, што гэта значыць — страціць яе, як ён мог, як ён можа знішчаць культуру іншых народаў?..

А каля сцен сабора — грабніцы герцагаў ды герцагіняў, якія тут, пад строма-высознымі скляпеннямі, «спачываюць у бозе» — да сумоты даўно, да непрыстойнасці раскошна і крыкліва...

Як радасна з усёй гэтай старызны, з усёй арыстакратычна-шавіністычнай затхласці вылузваецца, нібы сонца з-за хмараў, такі патрэбны і блізкі, такі нямецкі і агульналюдскі Барлах!

Анёл ягоны вярнуўся сюды пасля разгрому нацыстаў.

* *

У дарозе ад Балтыкі зноў у Берлін, любуючыся прыродай, зайздросным спалучэннем яе красы з культурай, думаў, што я не проста так сабе гляджу, запамінаю — як не проста, не так сабе, не толькі дзеля сябе ёсць будучая маці.

Адна такая ездзіла з намі пазаўчора, калі растоцкія пісьменнікі паказвалі нам узбярэжжа. Жонка сімпатычнага прэзаіка П., маладая лінгвістка. Тута, але зусім нядрэнна гаворачы па-польску,— гэтую мову яна нядаўна пачала вывучаць,— маладзічка паведаміла нам, савецкім сябрам па машыне, проста і міла прызналася, што ўпершыню цяжарная і што ў яе цяпер на дзіва небывалы апетыт.

Вось і помніцца светлая, загарэлая Біргіт, і параўнанне мне падказала.

* *

Яшчэ, і яшчэ, і яшчэ раз адкрыць для сябе чалавека і паважаць яго як асобу, як яшчэ адно праяўленне жыцця ў яго найвышэйшым выражэнні.

Вядома ўжо гэта — і наогул, і мне. Аднак і паўтараецца гэта радасна, і з кожным разам робіцца ўсё яснішае.

Днямі я штосьці падобнае адчуў у дажджлівым Шверыне, калі мы выходзілі з му-

зея і сустрэлі на сходах экскурсію, відаць — вясковых школьнікаў і іх маладую настаўніцу. Яшчэ аднаго чалавека, асобу, яшчэ адну цікавую загадку.

Я ніколі не сустракаўся з ёю, яна таксама не ведае пра маё існаванне, хутчэй за ўсё мы ніколі больш не сустрэнемся, аднак — такая думка, такая цікавасць, такое адчуванне павагі да чалавечай асобы патрэбна мне, каб адчуваць сябе зусім нармальна.

* *

Мы ішлі ўтраіх па алеі старога патсдамскага парку, у летняй, паўдзённай засені дубоў і чырвоных букаў, у іх духмянай, векавой і свежай магутнасці. Мініяцюрная Моніка, якая суправаджала нас, несла адкрыты пакет буйных рубінавых чарэшняў, і мы час ад часу на хаду частаваліся імі, нібы пілі глыточкамі, запавольваючы асалоду.

— Якія добрыя людзі бываюць! — сказала наша гаспадынька. Па-руску, вядома, з нейкай амаль дзіцячай стараннасцю нядаўняй студэнткі-выдатніцы. І расказала, што калі яна пры нашым уездзе ў горад спыніла машыну і забегла ў магазін, дык там аказалася, што пажылая фрау, зусім ёй незнаемая, проста прадаўшчыца, а да таго ж яшчэ вельмі занятая, бо шмат пакупнікоў, нават на склад, у сутарэнне пабегла,

каб узяць ёй вось гэты, большы пакет.— Якая дробязь, а як прыемна, праўда?..

І я яшчэ раз — каторы ўжо раз! — прыемна ўспомніў наша з Валодзем Калеснікам даўняе падарожжа на веласіпедах па Гродзеншчыне. Такую ж вось паўдзённую ліпеньскую спёку, прывал каля сельмага, у густым цяньку. Людзей няма, у полі ўсё, толькі дзеці ды куры на пясчанай вуліцы. Крама стаіць наводшыбе, пад старымі ліпамі, каля яе і ў ёй нікога няма, адно за прылаўкам босая, у белай хусціне над загарэлым тварыкам чарнявая маладзіца. «Забегла толькі. У поле пайду. Во ніхто тут да вечара ані зойдзе». Купілі мы ў яе хлеба, кансерву нейкую, і самі сабе, а не ёй уздыхнулі: «Эх, цяпер каб малачка!..» І маладзіца пабегла, пакінуўшы на нас, незнаемых пракожых, усю сваю краму, прынесла нам неўзабаве збанок халоднага, з пограба, малака і ні за што, як мы ні ўпрошвалі, не згадзілася ўзяць за яго грошы. Яшчэ і пачакала, пакуль мы апаражнілі збанок.

«Памяць пра дабрату ажыўляе красу прыроды». Так чыркануў я ўчора ў блакноце, амаль на хаду, для памяці, адстаўшы на хвіліну ад маіх спадарожніц.

Для памяці? Хіба ж такое забываецца? На чужыне, здалёк, успамінаеш яго асабліва прыемна. І свет здаецца святлейшым.

* *

Цвінгер і Грунзегельбэ абрынулі на галаву і сэрца такую процьму твораў мастацтва адразу, што тут не дзіва стаміцца і прытупец на ўспрыманне.

Нават і Рафаэлева мадонна не зрабіла чаканага ўражання. Днямі прачытаў у Ружэвіча, якое захапленне гэтай карцінай выказаў Міцкевіч. З дзён малалецтва ўспомнілася, што пра яе пісаў Жукоўскі. Дый сам я ў «Птушках і гнёздах» не прыдумаў уражання, зробленага на мяне, вясковага падлетка, нават некаляровай рэпрадукцыяй. А пазаўчора здзівіўся, што гэты сусветны шэдэўр не ўразіў мяне. Здаўся нават перагружаным. Зрэшты, фігуры папы Сікста і святое Барбары даўно здаваліся мне лішнімі. Мадонну заўсёды хацелася і даводзілася «вымаць» з гэтага акружэння, адасабляць — проста не хочучы бачыць нікога, апроч яе.

Зрэшты, многае ў Дрэздэнскай галерэі трэба было б глядзець адасоблена і спакойна.

Перад партрэтам нейкага не безьменнага барона ўспомніў Шверынскую галерэю, канкрэтна — бой пеўня з індьком. Падумалася міжволі, што лепш ужо тая бойка, чым гэтая тупая, самаздаволеная маска.

Бой пеўня з індьком — вялікае імпантаннае палатно — напмніў мне, між іншым кажучы, адзін гістарычны паядынак, таксама карціну... Успомнілася і іншыя паядынкі. Індък і

певень так і ўспрымаюцца — як сатырычны намёк, а не проста забава свабоднага, негалоднага мастака.

Змястоўнымі, патрэбнымі здаюцца ва ўсіх галерэях, дзе я ўжо тут пабываў, многія пейзажы. Штосьці падобнае на сапраўдную музыку.

Ад грэчаскай міфалогіі да хрысціянскіх легендаў мастацтва сярэднявекі перайшло з выразнай класавай паслядоўнасцю. Нават Хрыстовы яслі выглядаюць... ну, зусім-такі па-арыстакратычнаму прыстойна.

У цэнтры Дрэздэна многа зялёных паляў — там, дзе раней былі вуліцы, вокны, палацы, храмы... Стаяць яшчэ руіны, і чарнеюць абсмаленыя дамы, што выжылі ў лютаўскую бамбёжку 1945 года.

Таму, што бамбілі не мы, а амерыканцы, немцы расказваюць нам пра гэта ахвотней, — я быццам просячы чалавечай спагады...

Ці гэтыя руіны сталі, хоць у нейкай ступені, урокам ці, па праклятай інерцыі, будуць каму-небудзь падмацункам для далейшага, новага, яшчэ больш нялюдскага нацыяналізму?

Успомніўся абед у патсдамскім летнім рэстаранчыку, у прыемнай, пасля спёкі, засені духмяных ліпаў. Як і ўсюды на свеце, мілая малеча. А да бацькоў за сталамі, да пажылых мужчын, маладосць і сталасць якіх пачалася ў вайну, я міжволі, з дакладнасцю яркай, балючай галюцынацыі, прымяраў мундзіры, аўтаматы і

касці — да лысых і сівых галоў. Нібы забыўшыся, у якой палавіне Германіі я знаходжуся, з агідай, жахам і адчуваннем застакоенай пометы бачыў тых, што былі ў нас у якасці пераможцаў і — значна пазней — пераможаных...

Сёння з крутой, арлінай вяршыні крэпасці Кёнігсштайн глядзеў на ўтульныя, чырванадахія вёсачкі ў зеляніне садоў, на палявую і лясную красу далін і ўзгоркаў над велічнай, гістарычнай ды песеннай Эльбай.

І зноў уявілася, што і адгэтуль, з чароўнай Саксонскай Швейцарыі, людзі хадзілі далека, «за свет вочы», паліць старых і дзяцей у якім-небудзь большым ці меншым Асвенціме, большай ці меншай Хатыні, у нашым наднёманскім Новым Сяле...

* *

Чаму праз майго сына, ставячы яго ў розныя сітуацыі былой і будучай вайны, мне прасцей разумець увесь жах бесчалавечнасці?

Таму, што ён найбліжэйшы да майго «я», мы з ім амаль адно, я больш за ўсё на свеце даражу яго прыходам у жыццё, прыходам у якасці майго наступніка, майго паўтарэння ў лепшай — я так хачу, — у чысцейшай, дасканалейшай сутнасці.

Думаў так, прачытаўшы ў газеце пісьмо паляка, былога вязня фашыецкага канцлагера для дзяцей, адрасаванае былому каменданту

таго лагера, мірнаму бюргеру ў адным з зацішных гарадкоў ФРГ.

Уявіліся камендантэва аўчарка і мой хлопчук — перад жахам апошніх пакут, зусім адзін, зусім безабаронны...

І потым яшчэ думалася, калі ўявіў, як ён дзесьці ляжыць на траве, пакупаўшыся, абсыхаючы на сонейку,— задумаўся, глядзіць на свет сваімі чыстымі вачыма...

Ён — як усе дзеці ўсяго свету. Усе яны — як ён. Але ж ён для мяне — амаль я сам, мае паўтарэнне ў вышэйшай форме, і таму ён найбліжэйшы мне, і боль усіх дзяцей мне лягчэй зразумець праз боль ягоны, праз боль, што не можа быць не маім.

* *

Ранняя раніца.

Выйшаў з пакоя загараднага матэля пад яснае, ужо сонечнае неба, пад песню жаваранка і падумаў:

Добра было і добра заўсёды таму, хто і гэтую песню, і гэты рамонак — усё можа падпарадкаваць свайму аднаму, значнаму і трываламу назаўсёды.

* *

Чарнявая немачка, гід у палацы Сан-Сусі. Яе прастадушна прыязнае, хоць і службовае «лібэ гэстэ» (мілья гасці), што паўтаралася ў

кожнай новай зале музея. А потым — «зрыў у асабістае», які, калі ён нават і паўтараецца ў яе з кожнай новай групай наведнікаў, гучыць прыемна, хораша.

Паказваючы ўзоры старога фарфору, яна прызналася нам, трупам савецкіх турыстаў,— зноў жа з прыгожай, натуральнай шчырасцю хоць і адукаванага, але і простага чалавека,— што вось гэты, у гэтай іменна шафе фарфор падабаецца ёй асабліва, больш за ўсе іншыя. З той прычыны, што і яна, як ён, паходзіць з Гарца...

Усе мы, ці амаль усе, міжвольна цёпла ўсміхнуліся.

Лірыка, аказваецца, патрэбная ў кожнай справе.

* *

Спякотны поўдзень у дарозе Будзішын — Дрэздэн.

З акна імклівай машыны гляджу на ўрадлівае лета.

Добрае жыта — густая, гарачая каша калосся, якую так і хочацца зачэрпаць зверху лыжкай і пахукаць, пастудзіць.

У зялёнай сцяне пшаніцы каля шапы сямтам палаюць агеньчыкі макаў.

Для саміх сябе яны — не пустаземле. І для мяне... ды што там я — і для паэзіі, так неабходнай у жыцці, таксама.

Успомнілася «Жыта» Шышкіна і жыта аднаго з нашых маэстра. Са страху ці з выгады ён «уторгся» ў прыроду, паправіў яе — жыта намалявана чысценькае, колас у колас, як пад лінеечку, а васількі — пустазелле — старанна высаджаны на ўзмежак.

«Са страху?.. З выгады?..»

Гэта было, дарэчы, даўно, у той час, калі аднаго з нашых паэтаў... дакаралі на сходах і ў друку за верш, дзе ён пра васількі сказаў ажно такую крамолу, што выпалаць іх з поля ён гатоў, а з сэрца, бачыце, не можа...

* *

У адной з музейных залаў Вартбурга, перад уваходам у тую келлю, дзе Лютэр перакладаў Біблію, у адзін час з нашым Скарынаю сцвярджаючы права на роднае слова, прыемна было чуць ад фрау-гіда, што тут быў калісьці Пётр Першы, а потым Талстой, малады яшчэ, але ўжо слаўны аўтар трылогіі і ваенных апавяданняў. Ды ён, як сведчыць запіс каменданта гэтага замка, больш за ўсё несалідна катаўся на восліках...

Спускаючыся зверху ўніз на машыне, у засені магутных дрэў мы абагналі цэлую чародку гэтых пацешных, немяротных верхавікоў.

І вослікі тупалі вельмі важна, і малеча сядзела на іх з вялікім гонарам.

Ах, несалідны Леў Мікалаевіч!

* *

Айзенах. Спёка на плошчы.

Мімаходзь, праз адчыненыя бакавыя дзверы, заглянуў у пусты халадочак сабора і небывала ўсвядоміў, як многа яшчэ на свеце людзей, якім гэта трэба.

Дома мы часта забываемся, што свет працягвае жыць па-свойму, а мы павінны ўмець і ўвесь час вучыцца культурна сцвярджаць, абгрунтоўваць сваё.

Вяршыня нямецкай сентыментальнасці.

Голенькі, сыценькі, прыгожанькі Ісусік Хрыстосік і такі ж самы Іванька Хрысціцельчык — на траўцы, у сонейку — даюць адзін аднаму буську...

Бачыў гэта, здаецца, у Гоце, яшчэ ў адным замку, яшчэ ў адной галерэі.

* *

Адны ўцякаюць ад свайго, па-спажывецкаму прысмоктаваюцца да чужога, лепшага, гатовага — абы лягчэй, смачней пажыць. А іншыя лічаць, што трэба вучыцца, як гэта лепшае наладжваць дома. Цар Пётр Вялікі, граф Леў Талстой, мужык Міхайла Ламаносаў. Пра іх тут згадваць даводзіцца часта.

* *

Зноў і зноў прыходзіць думка:

А як жа, як, як у такой цудоўнай прыродзе,
у такой зайздроснай культуры можна было
дайсці да Асвенцімаў?..

* *

Усплыў на памяць расказ ленінградкі, пе-
ракладчыцы, што ехала ў адным купэ са мной у
Брэст, насустрач гэдэраўскай дэлегацыі.

На Піскароўскіх могілках маладыя немцы-
турысты ўбачылі старую жанчыну ў чорным,
якая моўчкі, сурова глядзела на іх, стоячы каля
магілы.

Калі ім казалі, што гэта маці цэлай сям'і,
пахаванай тут у блакаду, адзін з нямецкіх
юнакоў не вытрымаў позірку старое — упаў на
калені, пачаў са слязьмі цалаваць яе рукі і ногі,
просячы прабачэння за тое, у чым яны, дзеці
апошняй вайны, не вінаваты...

Што сказала ім тая жанчына — не ведаю.

* *

Веймар. Зноў галерэя.

Гляджу на іартрэты ўладароў ды магнатаў
і думаю:

Ад чаго яны так сыта, весела ўсміхаюцца?
Ад працы, ад нядолі нашых продкаў?

Нашых — у разуменні класавым,
міжнародным, якое тут, не дома, прыходзіць
неяк свяжэй і глыбей.

* *

Абедаючы ў экзатычным сутарэнні гасці-
ніцы «Пад сланом», я парушыў рэжым, дазволіў
сабе кухаль піва. Больш з-за сімпатыі да таго
глінянага, бела-блакітнага, узорыстага кухля.
Але не піва, відаць, і не стома, сабраная за
некалькі дзён нервовага недасыпання, вінаваты
ў тым, што ў доме Шылера я... ледзь-ледзь не
заплакаў.

Аконная ніша ў тоўстай сцяне ідзе ад пад-
аконня да падлогі. Сонца, якое ўжо добра схіліла
з паўдня, лілося ў гэтае акно, на падаконніку па-
лалі барвовыя кветкі.

І мне раптам падумалася, што вельмі добра
было б падсунуць у гэтай нішы столік да пада-
конніка і працаваць, калі яшчэ трохі адсунецца
сонца.

Такое простае, а для мяне — даўно такое
прагнае жаданне.

І вось іменна тады, калі яно, пачуццё гэтае,
прышло, нас, толькі траіх у гэтым пакоі, на гэ-
тым паверсе, дагнаў бесклапотны, бязгрэшны
шолам. Знізу па сходах — з тупатам, гоманам,
смехам — падняліся і запоўнілі пакоі, наш і су-
седні, піянеры. Нямецкія, у сінім, і польскія, з
бела-чырвонымі галыштукамі. Румяныя, загарэ-
лыя хлопчыкі і дзяўчаткі.

Скептык сказаў бы: як гэта проста, як гэта
нават шаблонна, штучна, нацягнута...

І як сімвалічна — скажу я.

Хваляванне мае я супакоіў у гутарцы з няўрымслівымі, яшчэ па-дзіцячы непасрэднымі і ўжо крыху па-дзявочы, па-польску какетлівымі дзяўчаткамі з Гданьска. Яны стаялі, некаторыя зусім натуральна абняўшыся, з дзяўчаткамі нямецкімі.

...У доме Гётэ больш раскошы — і галерэя, і мінералы, і мэбля.

Аднак у абодвух вялікіх сяброў месца працы, тое месца, дзе яны аставаліся самі сабой, сам-насам са сваім богам, было і асталося абаяльна сціплае. Просты пісьмовы стол, паліцы кніг, ледзь не зусім аскетычны драўляны ложкак.

Больш за ўсё хацелася глядзець на кнігі і рукапісы пад шклом — адзінае, што і я сяк-так умею рабіць.

У пантэоне дзве карычневыя труны справядліва рассунулі на бакі, пад сцены, вялізныя, цяжкія скрыні з рэшткамі нецікавых і непатрэбных людзей, багаццяў і ўладароў.

З-за вянкаў ледзь відны два надпісы на тарцах тых дзвюх трунаў: Schiller і Goethe.

І я паставіў у вялікую вазу з вадой, схаваную ў вянках, адну нашу белую гваздіку.

Успомніліся словы Талстога пра тое, што калі б Пушкін здолеў прадбачыць, уявіць сваю славу на стагоддзе наперад — ён мог бы не вытрымаць, звар'яець. Ды гэта падумалася ўжо на могільках, калі мы выйшлі з пантэона, пра гэта я загаварыў з дзвюма сваімі спадарож-

ніцамі. І адна з іх сказала, што Пушкін, вядома ж, прадбачыў. Бо не так гэта проста было гаварыць у той час пра свой помнік, што непакорнай галавой узняўся вышэй за імператарскі...

Двое беларусаў і немка, мы згадзіліся з тым, што прадбачыў, напэўна, і Гётэ. Пра гэта гаворыць ужо сама яго, калі прыглядзішся, ільвіная самавітасць.

Слава — славай, а веліч геніяў — у іх прыналежнасці чалавецтву, яго прагрэсу, таму найсвяцейшаму, адзінаму, што дае разумны, хваляючы сэнс жыццю.

...Ад гэтых дум, ад гэтых пачуццяў — у цішыню Бухенвальда.

Цішыня і вячэрняе сонца. Птушыныя бесклапотныя галасы і кветкі дзікіх ружаў на рэдкіх квеціках вялікага адхону. І проста мілая, звычайная трава — яна нядаўна скошана і зноў, толькі без кветак, пайшла маладзенькай атавай.

Адгэтуль, дзе мы стаім, з вяршыні адхону, з-пад сурова-велічнай вежы са званамі на ўвесь свет, ад трох агромністых і васемнаццаці меншых чашаў з зямлёй, напоенай крывёю пакутнікаў з васемнаццаці еўрапейскіх краін, — адгэтуль так хораша і так сумна глядзець на багатую летнюю красу бязмежнай веймарскай даліны. Крытыя чарапіцай вёсачкі ў садах. Нівы. Паралескі. Сабраны ў жменьку горад на даляглядзе. Горад Гётэ і Шылера, калісьці так цынічна і так

жахліва зганьбаваны суседствам з гэтай, яшчэ адной, міжнароднай Галгофай...

У трох вялізных чашах, проста ямах, падобных на гіганцкія варонкі, акружаныя кожная суровай каменнай сцяной, густа расце трава, робячы гэтыя чашы ўсярэдзіне зялёнымі.

Васемнаццаць меншых чашаў 'узняты на шэрых пастаментах з назвамі краін, з аднаго боку — на мове мясцовай, нямецкай, з другога — на мове кожнай названай краіны.

Каля нашага пастамента, убачыўшы пад ім, на суровым бетоне, жывыя, гарачыя кветкі, відаць, зусім нядаўна паложаныя тут незнаёмымі суайчыннікамі,— я зноў ледзь-ледзь не сарваўся...

Такія месцы, такія хвіліны належаць нам, хто чалавек, таксама, як нам усім належаць Гётэ, Талстой, Ралан... многія ў многіх краінах, і родныя, і неабходныя ўсім.

Гэтага мне не хапала апошнімі днямі, і ў гэты стан душы, у гэты, вельмі сучасны, настрой я вынырнуў з Германіі замкаў і галерэяў, патрэбных толькі ў разумным спалучэнні з днём сённяшнім, з нашым трывожным заўтра...

* *

Пишу ў машыне, на эрфурцкай рыначнай плошчы, спусціўшыся сюды з паднебнай вышыні магутнага сабора на гары.

Зачапіўся за гідаву фразу:

«Напалеон ставіў коней у гэтай святыні...»

Канавязь — каля цудоўнай старадаўняй разьбы па дрэве... Гэта — ад адчування ўлады, беспакаранасці пераможцы, ад жадання зрабіць пераможанаму як мага больш балюча. Гэта — ад звычайнай дзікасці, ад звычайнага хамства, якога так шмат яшчэ дрэмле ў людзях. Было даўней. Было нядаўна. Будзе яшчэ? Ці ўжо як быццам і пара, даўно пара было б канчаць!..

На саркафагу святога Севярына — у другім саборы, побач — несмяротная ўсмешка маленькага Хрыста. У камені вытрымала, перамагла стагоддзі. Усмешка не бога — усмешка дзіцяці. Як сімвал чалавечнасці, чысціні і надзеі.

Яшчэ адна, толькі што выпадкова пачутая, фраза:

«Гэта старое, як само чалавецтва...»

Можна сказаць і так:

«Трэба быць наіўным, каб думаць, што так не можна, не трэба, што так калі-небудзь не будзе».

Я належу, хачу належаць да такіх наіўных. Хэмінгуэй пісаў, што калі чалавецтва пачне, нарэшце, раостральваць падпальшчыкаў вайны, ён гатовы выконваць гэты святы прысуд... Тут я, вядома, думаю пра актыўнасць у барацьбе за дабро.

* *

Зноў Берлін, зноў атэль «Бераліна».

...Пакуль яго не пачнуць выхоўваць ды прымацоўваць да нейкай бацькаўшчыны, да нейкай закансерванай веры — ён усюды прыгожы. Быў, ёсць і будзе.

Так думаў я ўчора, седзячы ў навумбургскай «баўэрнштубе», стылізаваным пад сялянскую хату рэстаране з нечакана вясёлай назвай — «Ягнячы хвосцік». Думаў, гледзячы на двух чысценькіх хлапчукоў, што сядзелі з дарослымі за суседнім сталом і нібыта слухалі, а больш дык сумавалі.

Дарэчы, «ягнячым хвосцікам» там, у маляўнічай, сонечнай Цюрынгіі, вясковыя «муці», матулі, з пяшчотнай кплівасцю называюць сваіх малых любімчыкаў: «O du, mein Lämmerschwänzchen!»⁶

Перад абедам былі тры саборы — два ў Эрфурце і адзін у Навумбурзе. Яшчэ тры сведчанні вялікай культуры дойлідаў і мастакоў старой Германіі, культуры, не бачыўшы якое, цяжка ўявіць яе суровую і часамі ледзь не пяшчотную прыгажосць.

Калі пра пяшчотнасць, дык чаго варты толькі навумбургскія Ута і Рэгенільдзіс, праяічна гаворачы — дзве красуні ў камені, увасобленыя невядомым скульптарам XIII стагоддзя, дзве жанчыны, што і цяпер зачароўваюць. Першая сваёй строгай красой, а другая —

«дачка польскага караля Баляслава Харобрага, адна жанчына, якая тут усміхаецца», — сваёй усмешкай, што ажывіла, абясмерціла і камень.

Яшчэ пра пяшчотнасць.

Той самы скульптар, які — «відаць, па веры сваёй» — пажадаў застацца невядомым, у тым самым камені-ракушачніку, нібы дзявочымі рукамі карункі ды каруначкі, замілавана вывязаў лістоту дубу, клёну, ляшчэўніку... І лістота гэтая ледзь што не шуміць, ледзь не зелянееца на тонкіх, стрункіх калонах, жыва напамінаючы тую, што за сценамі сабора.

А што да суровасці... можа лепш — строгаасці, у велічнай красе трох учарашніх і іншых святыняў, якія мы бачылі, дык мне найбольш, відаць, запомніцца магутная, пашарэлая ад стагоддзяў званіца эрфурцкага сабора. На яе мы, як быццам у самае неба, уздымаліся то простымі, то пакручастымі сходамі, час ад часу выглядаючы на свет праз вокны, то шырэйшыя, то вузкія, як байніцы. Бачылі пад сабой, нібы з самалёта, у дзіцячым здзіўленні, чырвоныя чарапічныя дахі, шэрыя сцены і зеляніну старажытнага горада, а пад саборам, пад тарою, на якой ён узвышаецца,— маляўнічы кірмаш на плошчы, дзе на сталах і ў вазочках капуста, букеты морквы і чырвань чарэшні...

І да абеду, і пасля, да берлінскага вечара, была дарога — бясконцыя змены летняй красы, то палявой, то лясной, што не стамляе ніколі.

⁶ О ты, мой ягнячы хвосцік!

* *

Хмарны ўчарашні дзень мы пачалі пазнавата. Глядзелі: «Пэргамон-музэум», з велічным Пергамскім алтаром і «Свяшчэннай дарогай Вавілона», і «Нацыянальную галерэю», з якое запомняцца: Менцаль (чытаў пра яго падлеткам, у часопісе з рэпрадукцыямі малюнкаў і карцін) ; Крэмар, стваральнік Бухенвальдскага мемарыяльнага комплексу; Тома, з яго партрэтам сястры Агаты, абаяльнай, простаі дзяўчыны; вядомы ўжо Барлах і некалькі іншых, прозвішчы якіх не запамніліся, але ад пейзажаў, партрэтаў і жанравых палотнаў асталося светлае ўражанне. Напрыклад, «Дзяўчынка ў прыднім пакоі», відаць, прыведзеная ў багаты дом на службу, каля якога я, здаецца, упершыню так моцна, па-бацькоўску адчуў, што гэта азначае — аддаваць сваё дзіця ў чужую сям'ю, на паняверку.

Было б куды бяднейшае ўражанне ад Берліна, каб мы не заглянулі ў гэтыя суровыя, калі не сказаць — панурныя, і велічныя гмахі на «Востраве музэяў».

Хоць і думаецца, што знаёмства з ГДР выйшла ў нас крыху аднабокае, пейзажна-гістарычнае, плюс трохі літаратуры і адзін калгас...

Нічога не зробіш — мы госці. На першы раз дзякуй і за гэта.

* *

Самая цудоўная, самая міжнародная музыка — дзіцячы смех у запарку, каля вальера з разгулянымі медзвездзянятамі. Жывы, агромністы вянок шчаслівых вачэй, вясёлага шчэбету, які раз-поразу выбухае сярэбраным, сардэчным смехам...

Ажно сам пастаяў, пасмяяўся. Не адзін, у нямецкім дарослым натоўпе.

«У нас в горах...»

Неяк на Волзе, седзячы пад вечар на палубе, мы з сябрам заспрачаліся, што лепш — ці такое вольна шумнаватае ды мітуслівае турысцкае падарожжа, ці дома, у Беларусі, засесці з вудамі над ціхай рэчкай — хоць з месяц на адным месцы?..

Потым, астаўшыся адзін, я запісаў:

«У самалёце або ў верталёце, на брыючым, абматаў бы, здаецца, усю Зямлю не раз, не два, не тры — ва ўсіх напрамках.

Як мама калісьці клубок наматвала.

Тады здавалася: такі ж вя-ліз-ны!..»

* *

З ранняга ранку хадзіў па ціхім яшчэ Ерэване, сонечным, свежым ад ценю і вады, і гаварыў сам сабе, што ранавата, мусіць расчульвацца, аднак жа і радасна пазнаваць яшчэ адну краіну, яшчэ адзін народ. Толькі

захоўваць яснасць галавы і не разменьвацца на дробязі — на святах гэта трэба памятаць.

Сяджу на скверы, дзе замест кветак — процьма малых і маленькіх фантанчыкаў. Сярэбраныя, гаманлівыя шчоткі вады, даўжэзныя і адна за адной. То нізенька цурчаць фантанчыкі, то вось пачалі булькатліва расці, уздымацца. Кветкі растуць так хутка, дружна толькі ў казках, па загаду нябачнага чараўніка. Пераможная песня вады, яна асабліва да душы ў той краіне, дзе вады мала, дзе за яе, як за жыццё, змагаюцца спрадвеку.

Што мала тут яе — так думалася яшчэ да сустрэчы з фантанамі, калі глядзеў праз акно самалёта на бурыя, голяыя горы.

...Гістарычны музей.

Старажытнасць культуры не павінна бян-тэжыць: «Ат, што ты ні рабі — няма нічога новага!..» Яна павінна радаваць. Толькі трэба знайсці сваё месца, месца свайму слову ў лесе свайго народу і, разам з тым, у лесе ўсяго чалавецтва. Сапраўднае не гіне. Веліч гісторыі кліча і гоніць да сціпласці, а баіцца яе, гэтай велічы, толькі пусты чалавек.

Гэты вось не баіцца. Бачыш, як ён — наш чорны, быстравокі гід — упэўнена, пераканана гаворыць, чэрпае з бездані роднай мінуўшчыны, шчодра дае нам напіцца:

— Калі народ прыгнечаны чужынцамі, тады пачынаецца барацьба за адстойванне

роднай культуры. Майстар майстру перадае, і яна...

Я зайздросчу табе, незнаемы таварыш!..

...Не трэба саромецца, што на чужой мове ты гаворыш з родным акцэнтам.

У дзяўчыны ці маладзічкі, якая вадзіла нас па музеі Хачатура Абавяна, гэты родны акцэнт гучаў вельмі міла.

І дарма яна сарамліва апраўдвалася перад пачаткам экскурсіі. Пра гэта я ёй пасля, калі мы развіталіся, сказаў. Гэта ж не невуцтва, а моцнае карэнне роднага.

...Багацце, раскоша не дадаюць таленавітым людзям абаяльнасці.

Гэта адчувалася ў гарадскім доме-музеі Авеціка Ісаакяна, куды мы прыехалі з Абавянавай весы Канакер, з яго прахалоднага каменна-землянога доміка, дзе не экзотыка расчульвае, а беднасць, прастата, жыццё — адно з народам.

* *

Учора на туманянаўскім пленуме некалькі разоў за дзень, ды на самым высокім трыбунным узроўні, з дзяржаўнымі дзеячамі, палкаводцамі, акадэмікамі і замежнымі гасцямі ў прэзідыуме, паўтаралася от сабе казачка пра сабаку і ката, гісторыя з непашытаю шапкаю.

Гледзячы на партрэт юбіяра, справа і вышэй над сцэнай, на яго разумную, добрую

усмешку, думаў, што і я мог бы ў зале падняць руку, пайсці на трыбуну і расказаць нашаму літаратурнаму і чытацкаму інтэрнацыяналу, якое пччасце гэтая казка, напісаная калісьці семнаццацігадовым паповічам, дала яшчэ аднаму хлопчыку і ашчэ аднаму бацьку.

У Беларусі, на якую ён, той вясковы каповіч, можа і не разлічваў...

Вось яна — доля сапраўднай літаратуры.

* *

Канчаецца верасень, а спякота — па-лет-няму, з самага рання. Былі на тары Эрабуні, каля раскапаных рэштак святыні Халда. Потым ціха стаялі на другім узвышшы над Ерэванам, каля велічнага помніка ахвярам генацыду — турэцкага зверства ў 1915 годзе.

Адзін з замежных, здаецца сірыйскіх, армян, стары, сутулы чалавек, стаяў на каленях перад польімам Вечнага агню, у нашым натоўпе, які ва ўрачыстым, глыбокім маўчанні слухаў жалобную Камітасаву музыку, што выплывае нібы з глыбіняў зямлі, разам з імклівым, стрыманым і страсна гаманлівым польімам.

Другі стары, таксама іншаземец, плакаў каля каменнай сцяны, затуліўшыся ў кут.

Нам шапнулі, што гэта — тыя з нямногіх заходніх армян, каму ўдалося ўцячы ад вынішчэння.

Успаміны, ад якіх звар'яець Камітас...

Пасля абеда ездзілі ў Эчміядзін, рэзідэнцыю «каталікоса ўсіх армян», дзе аглядалі сабор, збудаваны ў самым пачатку чацвёртага стагоддзя.

За вокнамі аўтобуса — вінаграднікі, кукуруза. Шчодрае сонца. І бясконцае каменне...

Цудоўны адвячорак у даліне Арарата, за горадам Акцемберан.

Яшчэ адзін велічны помнік, прысвечаны перамозе над туркамі ў 1918 годзе, цэлы мемарыяльны комплекс, узнесены зусім нядаўна. Стылізаваныя каменныя арлы, якія адразу здаліся туркам ракетамі,— быў нават заяўлены адпаведны пратэст.

Граніца адгэтуль зусім недалёка.

А за граніцай, за быстрым Араксам, за бязмежжам даліны — пад самым небам — Арарат. Вяршыня, асветленая сонцам, якое для нас заходзіць, вяршыня, за якую зачাপілася і пччасліва прымрела лёгкае, светлае воблака.

Пазней, пакуль мы за экзатычна-багатым, ледзь не на ўсю даліну доўгім рэстаранным стадом елі хлеб гор «лаваш», сонцападобныя памідоры, вострае «лобі», пяшчотны вінаград, пакуль мы пілі глінянымі кубкамі маладое віно і драўляным апалонікам чэрпалі з бяздонных, шурпатых збаноў густы, халодны «мацун», кіслае малако,— над яшчэ ўсё асветленай вяршыняй, над зіхатлівым шаломам свяшчэннай гары надоўга затрымаўся поўны ціхі месяц.

Што за цудоўная зямля! Як легка ідзеца па яе суровай камяністасці, пад небам, усыпаным буйной жарствой яшчэ ўсё далёкіх планет!..

І яшчэ адзін крываваы, неразблытаны вузел нянавісці паміж двума народамі... З армянамі пра туркаў — вельмі цяжка гаварыць.

Ды што там Турцыя... У юбілейных. Дакладах, выступленнях і проста гутарках тут неаднойчы згадвалася і вельмі нядаўня, калі браць на маштабы армянскай гісторыі, варажнеча паміж народамі Закаўказзя.

У адзін з найбольш складаных тут дзён першай рускай рэвалюцыі паміж варожымі, гатовымі вось-вось абліцца крывёю, армянскімі і азербайджанскімі вёскамі з'явіўся, як небывалы цуд, заяснеў над зямлёй белы сцяг. У руках незвычайнага парламенцёра — «паэта ўсіх армян» Тугляняна. Пад агонь, які мог выбухнуць вось-вось, мірыць абдураных рабацягаў пэат пайшоў — як непаўторна гэта гучыць! — «ад вёскі да вёскі толькі ў суправаджэнні двух-трох добраахвотных целахоўнікаў з мясцовых сялян...»

Белы сцяг — не знак капітуляцыі, а сімвал разумнага міру.

* *

Зялёная і песнаватая даліна паміж гор, накрытых яшчэ ўсё не зусім асеннім лесам, з

рэдкай прозалаццю ў густой і мокрай ад начнога дажджу зеляніне.

На горы, над якімі раніца, нібыта нехаця палягла-пацягнулася воўначка папялістых, імглістых хмарах.

Пераклікаюцца пеўні. Зрэдку акажацца сабака. Вёска на ціхай ускраіне курортнага горада Дзіліжана.

Стаю на двары пансіяната, яшчэ ўсё сонна-ціхага.

Чую дзіцячы тупат — хлопчык бяжыць па сцежцы паміж дрэў, з гары. Бачу — ужо з чырвоным галыштукам, па-школьнаму. Заўважыў мяне, усміхаецца.

Зноў успамінаю Расула Гамзатава. Як толькі ён ідзе на трыбуну любога вялікага сходу, я заўсёды чакаю, упэўнены вопытам, што і яшчэ адно сваё выступленне тоўсты, вясёлы гаварун пачне звычайна і для яго, пісьменніка таленавітага, шаблонна:

— У нас в горах...

Успомніў я гэтую гістарычную фразу ўчора ўранні, у Кіравакане, калі мы пераселі з цягніка ў аўтобусы і пацягнуліся, павіліся даўжэзнай вужакай машын па серпантыне бадзёрай, насцярожанай і страшнаватай горнай дарогі. У Туманянаў родны Дсех — высакагорнае сяло, гняздо пэата.

«Не, ты не маніш, аварац,— па-ранньому свежа думалася мне.— У вас у горах, няхай сабе

не ў тваім Дагестане, а ў Арменіі, і сапраўды прыгожа!..»

Захапляюць —

і горы непрыкрыта-суровыя, бурныя, са скальным! абрывамаі, са струпамі камення, якое, здаецца, вось-вось пакоціцца з-пад неба на дарогу;

і горы, пакрытыя лесам, багатыя, цёплыя, таямнічыя;

і раскінутыя на схілах, у далінах і на раўнінах плато чырванадахія каменныя вёскі;

і рэкі з нервова-імклівай, шумнай і нібыта мыльнай плынню...

Я пралятаў над сонечна-снежнымі хрыбтамі Каўказа і Гіндукуша, дыхаў гордым паветрам гісарскіх і карпацкіх перавалаў. Я бачыў Арарат. Здалёк, як светлую мару, якая таксама здаецца часамі то блізка, то яшчэ бліжэй. Я трохі ведаю горы, і я іх люблю, я іх бачу перад сабою цудоўнай загадкай, аднак...

Аднак найпрыгажэйшае ў горах, як мне здавалася ўчора,— дзеці.

Ты тут заўсёды над нечым, над некім вышэй — не трэба і на трыбуну ўздымацца, каб паўтарыць за Расулам ягонаю фразай:

— У вас у горах, таварышы, вельмі цудоўныя дзеці!..

Яны віталі нас на дарогах, на вуліцах і на плошчах, пляскалі безліччу маленькіх далоняў, махалі агеньчыкамі галыштукаў, смяяліся і

радасна крычалі. Як быццам мы — богведама што, як быццам наш праезд... Што ж, наш праезд — гэта з'ява іх свята, усенароднага, на здзіўленне і зайздасць. Мы жартавалі, што дзецям такое маханне і крык — лепш, чым сядзець за партай. Ды гэта няпраўда, гэта не ўсё... Зрэшты, як бы там ні было, а столькі дзіцячага смеху, столькі чыстых вачэй. Не трэба нават іншую мову разумець — мова дзяцей здаецца зразумелай, як птушыны спеў.

...Над мокрым лесам гор, над аблачынамі імглы, ужо гатовай знікнуць, заяснелі напалам усходу хмары і, над хмарамаі, чысты блакіт.

Хлопчык, які нядаўна бегаў, тупаў за мною, пакуль я, стоячы, пісаў у блакноце, у школу пойдзе на дзевяць. Цяпер восем, а ён ужо з гадзіну на нагах. Чорны, велікавокі смехунок, якому без дапамогі бацькі, таксама чорнага, ціхманага вартаўніка гэтага пансіяната, цяжка было адказаць па-руску на мае пытанне: «А чаму ты не ў школе?» Я падняў хлапчука пад сагнутыя і да бакоў прыціснутыя локцікі — вы-со-ка над зямлёй і, пад шчасліва-сарамлівы смех яго, зноў успомніў учарашняе мноства дзяцей і ўчарашнія сен-ты-мен-таль-ны-я слёзы, што так і прасіліся, як ты ні бараніся ад іх.

Успомніў таксама і выступленне Іраклія Абапшыдзе на пісьменніцкім з'ездзе 1967 года. Словы яго пра слёзы Горкага, калі той з трыбуны

Першага з'езда савецкіх пісьменнікаў глядзеў на піянераў, што віталі з'езд.

«Я не разумеў тых яго слёз, хоць быў у той час, трыццаць тры гады таму назад, значна лепш, чым цяпер, падкаваны тэрэтычна. Цяпер я іх разумею. Відаць, для таго, каб што-небудзь зразумець, патрэбны духоўны вопыт, духоўная спеласць».

Радасна ўражаны гэтымі словамі, я ішоў па Краснай плошчы, з паояджэння ў гасцініцу, убачыў перад сабой, у нашым піюменніцкім натоўпе, Абашыдзе, дагнаў яго — пажылога, здаравеннага, нават нібы панурага з выгляду акадэміка — і падзякаваў за сваё хваляванне.

...Пішу гэта на верандзе.

А нізам зноў прабег, пратупаў хлопчык, з усмешкай глядзячы на мяне.

Сонца ўстала над горамамі, а хмары так і не сышлі — заігралі іншымі фарбамі, весела расцясліся паміж зеляінай узбочаў даліны.

Яблыкі падаюць з яблыні на асфальт і самі бягуць па адхоне дарогі.

За прымітыўнай і па-нашаму, па-вясковому праявітай агароджай з жэрдачак стаяць цяляты. Бурья, з настаўленымі светлымі вушамі, з вільготнымі пыскамі ў белых рамачках святлейшай поўсці, яны глядзяць на мяне з наўнай, тупаватай цікаўнасцю — сябры і майго маленства.

У росным голлі спакойна, не спяшаючыся, даспяваюць вялікія зялёныя грушы.

Сяды-тады паміж лісця ападзе, заіскрыцца перад сонцам кропля расы.

Хлопчык з гэтай цудоўнай даліны быў, напэўна, учора на туманянаўскім свяце ў вялікім высакагорным сяле. Бачыў я ўчора такога. З рукой у мацінай рудэ ішоў ён у царкву (ператвораную ў этнаграфічны музей), дзе служыў калісьці вясковым свяшчэннікам бацька вялікага армяніна, «благороднейший человек», як называў яго сын. Хто ведае, кім ён будзе, той учарашні хлопчык, якіх вышыняў дасягне. Аднак з рукой у мацінай руцэ — няхай сабе такой карэлай ды патрэсканай — хлопчыку вельмі нядрэнна...

Мой хлопчык, еўняшні, пайшоў, нарэшце, у школу: яго не чуваць.

Замест пеўняў і сабак у даліне, дзе веска і дарога, загаварылі маторы.

* *

«...Но почему тебя пережила любовь моя?»

Па-ўсходняму гэта гучыць зусім не сентыментальна.

Тут, на тары Мтацмінда, над раскошнай панарамай сонечнага Тбілісі, у які мы прыехалі прадаўжаць туманянаўскі юбілей, тут, каля магілы Грыбаедава, мне ўспомнілася іншая трагедыя і іншы надпіс.

У мнагадзетнай і небагатай удавы ўтапіліся ў касавіцу, купаючыся позна ўвечары, дзве старэйшыя дачкі, работніцы і красуні.

Нядаўна, праз трыццаць з лішнім гадоў пасля таго здарэння, ходзячы пад старымі соснамі тых, прастрэленых сонцам і ветрам, могілак на крутым узгорку, я набрыў на шэры, ужо самшэлы помнік.

На гэтым каменні, пад заржавелым чыгунным крыжам, абавязковымі літарамі ЗПРБ (здесь покоится раб божий), пад апошнімі біяграфічнымі дадзенымі не аднаго, як звычайна бывае, раба, а дзвюх божых рабыняў стаяць два беларускія радкі:

Ой вы, сосны, не шумеце,

Маіх дочак не будзеце.

Ярка ўявілася — цяпер, у Грузіі,— як тая маці бабскаю справай, у цемры свайго бесспасветнага гора, запрагала каня, скрыпела коламі па каляінах, таргавалася з местачковым умельцам і, нарэшце, сышоўшыся на цану, дала яму пакамечаны ў хусцяным вузельчыку і распрастаны непаслухмянай рукой літок паперы. З вучнёўскага сшытка, у клетачку ці ў дзве лінейкі. Папрасіла майстра выдзяўбаць добра ўсё — тыя ўсе літары і гэтае яшчэ, чаго другія не пішуць. І ён за лішнія не ўзяў, толькі зірнуў на яе, узняўшы вочы ад радкоў, напісаных няўпэўненай рукой адной з дзвюх меншанькіх, што яшчэ «бегаюць у школку». Напісаных пад маміну дыктоўку.

Сама жанчына прыдумала?

Пачула недзе калісьці?

А што — не ўсё роўна?..

Дзевятнаццацігадовы юнак, я тады, у далёкай давераснёўскай рэчаіснасці, запісаў сабе новую тэму апавядання. І, як многія іншыя тэмы, не вырашыў яе, нават і не пачаў, хоць пацуці і хваляваў мяне. Асабліва ў той ліпеньскі вечар, калі мы, моладзь трох вёсак, неслі па вузкай, калматай дарозе дзве труны, калі мы апускалі і закопвалі іх у адной шырокай яме пад соенамі — і тады ўжо старымі.

І тады, і доўга яшчэ я не ведаў, што мне рабіць з маім хваляваннем...

І вось калі, вось ажно дзе яно адгукнулася ў сэрцы.

* *

Нечакана, міжволі ўявілася наша Зямля, акружаная безліччу пастаянных успышак — бясконцымі зменамі адзінак і пакаленняў.

З мноствам людзей, блізкіх, знаёмых і проста бачаных за маё паўстагоддзе на трох с'як-так абжытых мною кантынентах, з мноствам вядомых па кнігах і карцінах, па музыцы і кіно,— рэальна і паэтычна ўявілася — не перадаць...

І адно пранізвае гэтыя ўспышкі, гэтыя змены — тое, што астаетца, што памнажаецца, імя

чаму — набытак чалаведтва, яго гісторыя, яго маральны вопыт, яго несмяротнасць.

1969

ТРОЙЧЫ ПРА АДЗІНОТУ

1

Старая прыдарожная сасна. Ствол яшчэ медны, яшчэ гаворыць пра даўгалецце, а частка голя ўжо да звання абшалушаная і без лап.

Часта, калі я сцежкай праходжу міма яе, з сасны гэтай, з яшчэ не бачнай вышыні мяне... абстуквае, як пальцы доктара, дробнае, энергічнае, гулкае «тук-тук! тук-тук!..».

Раней чым усвядоміць, што за стук, пачынаю шукаць яго на сасне. І, яшчэ не ўбачыўшы, ужо ведаю, хто гэта. А потым — вунь і ён!..

Адзін раз, нібы сувязіст ці электрык на слупе, ён трымаецца на ствале кіпцюрамі, па-свойму, па-дзятлінаму падпёршыся хвостом; другі раз бачыш яго на папярэчнай галіне, як ён апрацоўвае яе ўжо не збоку, а зверху.

Дзяўбе,— нават адразу здасца, што ён забаўляецца. Табе тут спачатку — музыка, фарбы, проста пацеха, і толькі потым, спакваля даходзіць, што ён — працуе, што і яму трэба есці. І галава яго не малаток, і дзюба не долата, але не скажаш, што ён, як іншыя птушкі, кліе. Яе не паклюеш — сухую, цвёрдую, глянцава-шэрую, звонкую галіну.

Ды іменна тады, калі ў табе дзелавая павага што раз, то больш выразна перасільвае шпацырна-паэтычнае любаванне, калі табе

хочацца бачыць яго яшчэ і яшчэ, цесля гэты раптам успамінае, што ён да таго ж і птушка, ды не абы-абы, а белачорна-чырвона-стракатая. Дзяцел успырхвае і, у гуллівым пагойдванні лёту, шыбуе на іншыя дрэвы. Часамі, нібы знарок, уздоўж твае сцежкі каля старых сасновых прысадаў, каб вам пабачыцца зноў.

Амаль заўсёды хочацца, каб ён так і сеў, каб не ляцеў цераз поле ў лясок, хоць у птушкі, вядома, дарогі свае.

Ну што ж, другі раз, заўтра ці потым, пабачыш яго, зноў спачатку пачуеш неспадзяванае, хоць і чаканне «тук-тук! тук-тук!..», а тады ўжо і опылілся, задраўшы галаву.

Калі б мяне часта, а то дык, можна сказаць, і заўсёды не праследавала другая, паралельная лінія: калі б у душы маёй, побач з адчуваннямі толькі чалавека, не ішлі яшчэ і адчуванні літаратара, якому, як дзятлу, усюды і заўсёды хочацца, неабходна выдзёўбаць спажыву,— я быў бы проста рад, проста палюбаўся б на хаду, паміж уласнымі клопатамі, а то і спакайней, адпачываючы, між іншым, адразу ці потым, падзяліўся б з некім сваім уражаннем ад гэтай нязначнай, хоць і прыемнай сустрэчы.

Дык жа не! — табе яшчэ трэба і ныць, лавіць самога сябе на «дробным збіральніцтве», на непатрэбнай чулінасці, на прыдуманні тэм. Замест таго каб проста аддавацца пачуццю і

проста гаварыць тады, калі хочацца, і пра тое, што варта, на думку тваю, увагі чытача.

І добра, калі цябе часамі на пэўным раздарожжы, у сумненнях падтрымае слова другога такога ж... носбіта дзвюх паралельных ліній.

Ёсць жа такая светлая традыцыя, як шум лясны ці шчэбет птушыны, бяспрэчная, традыцыя ціхай пяшчотнасці слова, якое — з рыфмай ці ў поўнай раскаванасці — адгукаецца голасам чалавечага сэрца на галасы жыцця? Ёсць яна, і шчасце наша, калі мы чуем яе, і гора, калі мы глушым яе грукатам будзённай мітусні...

І калі мяне прыхільнік такой традыцыі... ну, не натхніць, як песня жаўранка ці сонейкі рамонкаў, а падтрымае словам, сэрцам друга і папличніка,— мне тады хочацца і добра быць самім сабою, аберагаць ва ўсім «гордасць свабоднай думкі», так неабходную для шчырай песні.

Слова друга пра асцярожненькую кроплю, што серабрыцца на самым дзюбіку яшчэ бязлістай галінкі, пра яго недасказаную радасць ад надрэчнай сустрэчы з усходам сонца,— слова з чужое кнігі дапамагло мне прызнацца, чаму я нават пра дзятла і то нібы сур'ёзна, чаму сустрэча з ім заўсёды выклікае з далёкіх, найменшых закуткаў памяці адзін успамін, адно харошае пачуццё...

Голас дзятла (бо стуканне — гэта ж не голас) я чуў толькі раз. Дзяцел той верашчаў, як парасятка, якое паднялі за заднюю нагу, толькі ж па-свойму верашчаў, пакуль мы пачулі яго крык, а тады беглі, а потым меркавалі, як тут памагчы...

У ствале старой яліны, на чалавечы рост ад зямлі, было дупло. І ён залез туды, па справе ці ад дурасці, ну, а назад — ніяк. Дзірка з двара ўсярэдзіну звужалася, дупло было цеснае — не павярнуцца, не то што раздзёўбаць выхад адтуль. І ён, стракаты цесля, забыўся пра ўсю сваю самавітасць — заверашчаў.

Калі аднойчы тапіўся наш друг і нас на вадзе было многа, а ён закрычаў да мяне, я быў потым да слёз удзячны яму і нашу з ім дружбу адчуў зусім небывала...

Параўнанне як быццам не тое, «не тыя маштабы», але ж і мне, як і другім, хто бег на дзятлаў крык, было прыемна бегчы ратаваць, і мне здавалася, што кліча ён — мяне.

Ніводная рука не лезла ў тую яловую пастку. Хоць ты бяры ды раздзірай яе, або да машыны бяжы, па сякеру якую... Мы былі калектыўна ў грыбах і, невялікаю групай, далёка забрылі ад усіх астатніх і аўтобуса. Дзяцел крычаў. Яшчэ, відаць, з большага страху,— убачыўшы нас. І мы як быццам схамянуліся,— убачылі, што з намі ёсць маленькі чалавек, які і бег не вельмі ззаду. Як ні напружваю памяць,

праз нейкіх дваццаць год ніяк не ўспомню — быў гэта хлопчык ці была дзяўчынка. Хацелася б ведаць, як яна вырасла, тая дзіцячая ручка, і што яна робіць цяпер... Ды гэта, можа, і не важна, бо найважней — яна была, тая маленькая рука, і я выразна бачу, як яна працягнулася да дупла, як дрыжала ад страху ды радасці, пакуль дзіця трымалі пад пахі, узняўшы на патрэбную вышыню, як яна, ручка, усё-такі пралезла ў дупло, як ён там матлашыўся, дзяцел, і пішчаў і як яго тая ручка, заўзятая і дастаткова моцная, выпягнула на свет без стратаў у апярэнні, як ёй хацелася птушку патрымаць, а можа і забраць з сабою...

Ды дзяцел вырваўся і паляцеў.

Каб зноў ніколі не верашчаць, не клікаць нас, людзей, на дапамогу.

Каб толькі як быццам гуліва, але ж дзеля хлеба, упарта і майстравіта, абстукваць ствалы і галіны.

Нібы прасіцца гэтым сяброўскім, сваяцкім пастукваннем у дзверы нашай лясной або дарожнай адзіноты.

2

Сяды-тады ўспамінаюцца пахі маленства. Для ўсіх, хто з вёскі, агульнае: як пахне дым асенніх пырнікавых вогнішчаў, у прыску якіх пячэцца, па-свойму хваляюча духавітая, бульба;

як пахне сырасцю адліжны, раскоўзаны нагамі снег, калі ты, стомлены, брыдзеш па ім са школы, адчуваючы яго сырасць, зябка і казытліва, прамоклымі нагамі;

як пахнуць пляцёнкі цыбулі, што вісяць над табою на печы, дзе ты вось-вось салодка заснеш ад стомы, ад цеплай яды і ад шчасця, якое так жа добра бачыцца цяпер, здалёк;

як пахне агарод: укропам, макам, морквай, капустай, сланечнікам — усім, што ты ведаеш і на смак;

як пахне гарачае сена — яшчэ над свежай, толькі ўчора ўранні аголенай пакошай, ужо ў валках ці ў копах, а то і на возе;

як пахне першая ралля, калі ты — ужо не толькі свавольны, але на гэты час і ціха руплівы, паэтычна задуманы пастушок — удосыт пройдзешся па баразне не да канца адмытымі надзечы нагамі, а потым сядзеш на пругкія скібы і добра вымасціш сабе месца, каб пасядзецц, пакуль ажно не стане знізу холадна;

ну, і яшчэ, і яшчэ...

Апроч пахаў агульнавядомых, у кожнага ёсць і свае, спалучаныя з пэўнымі, толькі сваімі ўспамінамі.

Трэба ж, напрыклад, такому здарыцца, каб у далёкім замежным горадзе, у старадаўнім касцёле, адкуль павыходзілі ўсе, з кім ты сюды зайшоў як турыст, а ты застаўся з другам, які таксама маўчыць і не спяшаецца,— трэба ж

каб тут, у пустой, растрывожанай музыкай святыні, што аціхае разам з тваёю душой, а ў вышыні спявае ў сонцы вітраж з вялікім блакітным крыжам на свабодным, неперагружаным шкле,— каб іменна тут табе ажно зашчымела ў сэрцы ад такога вось просценькага ўспаміну.

У памяці ўсплыла камора старэйшай, замужняй сястры, вялікая і змрочная камора з шафамі, скрынямі і кубламі, з кажухамі на сцяне і пучкамі сушаных зёлкаў пад бэлькай, з рэшткамі угужавельх, не зедзеных за гарачае лета каўбас на вешале, з вузенькім папярочным акенцам, што таксама, як і вітраж, прастрэленага промнямі вячэрняга сонца, і — самае галоўнае — з моцным, мядовым, непераможным пахам воску... Сястра была настолькі старэйшая за мяне, што з сынам яе, маім пляменнікам, я хадзіў у адзін клас, разам патрохі сталючы і вырабляючы сяды-тады, на думку сталых, чортведама што. У камору ў той адвячорак, прыйшоўшы са школы і не застаўшы нікога дома, мы — праз замкі ды забароны — убіліся па мёд. Прыкрае слова «крадзены» ў гэтым выпадку не падыходзіць; скажам — не крадзены, а самахоць узяты мёд — куды смачнейшы. Мала з'ясі, а доўга помніцца.

З Адэсы часоў грамадзянскай вайны, дзе пачыналася маё маленства, помніцца прэсны пах гарачай рысавай кашы і салодкі, тут ужо

разам з колерам, пах какавы. Гэта былі не дамашнія пахі: трохі старэйшыя браты бралі мяне з сабой у нейкую дзіцячую сталоўку. Для мяне яна доўга была проста нейкай, пакуль не ўведаў, хоць і даволі невыразна, што сталоўка тая трымалася тады, у страшныя дні засухі і галадоўлі, на дапамозе амерыканскіх квакераў. Пах какавы і рысавай кашы я адчуў пасля, на працягу гадоў, асабліва востра двойчы. Першы раз — у дні мае вясковае маладосці, калі сярод іншых кніг, што выпадкова траплялі ў рукі і не выпускаліся непрачытанымі, трапіла і квакерская, з салодзенькім і прэсным тлумачэннем заповедзі пра любоў да бліжняга. Другі раз, ужо ў грунтоўна стальым веку, я ўспомніў тых пахі ў цягніку Вашынгтон — Нью-Йорк, калі задумана глядзеў праз акно на прыгарадную нераскошу рабочых кварталаў Філадэльфіі, квакерскай няпісанай сталіцы.

Яшчэ адзін пах гарадскога маленства, пазнейшы і дамашні. Водар гарачага, запечанага цеста, ці то праслоенага нечым салодкім, ці то абмокнутага ў той невядомы, а можа і нерэальны смак, што хваляваў мяне час ад часу, як нейкі прывід з іншага свету, больш за сорок гадоў, пакуль не прыйшло адкрыццё. Імя таму паху, пшанічна-гарбузнае ўвасабленне яго я знайшоў на старонках Іона Друцэ, у яго шматфарбнай і духмянай песні пра Малдавію. Пахла мне столькі год плачынцэ, слаёны пірог,

які маці мая, за восем сваіх адэскіх гадоў сяк-так знаёмая з малдаўскай кухняй, успамінала як нейкую, ледзь не міфічную «пацынду», усё толькі абядаючы калі-небудзь спячы яе.

А вось нарэшце і той пах маленства, які і выклікаў усе іншыя, сёння стаўшы між імі на першае месца.

Вы калі-небудзь нюхалі канапліну над снегам? Яе прысохлую мяцёлку з зярняткамі насення, з вострым водарам?

Моцную, калмаценькую канапліну, зрэзаўшы яе каля самай зямлі, хавалі на зіму — лавіць шчыглюў, у петлі з конскіх валасінак. Адну, дзве, а то і некалькі такіх канаплін.

Петлі мне помняцца, зрэшты, і на каноплях, і ў абручах. Драўляны абруч з вялізнай «пасы», бочкі на збожжа, перапляталі ў клетку вяровачкамі, на кожным скрыжаванні прымацоўваючы валасяную пятлю. Сіло такое клалі на прыгуменні, шчодро замаскіраваўшы пацярухай з току. Адноўчы, калі я быў яшчэ сам на гэткае паляванне не здольны, у хаце нашай раннім ранкам з'явілася некалькі малых, стракатых, дзіка палахлівых курачак з барвовымі плямамі на волі. Як я быў рад! Нібы яны не ад голаду, не ад снегу глыбокага ды крутога марозу прыйшлі да мяне праз сіло, а ў госці, такой небывалай, цудоўнай казкай...

Такія ж... ну, можа, трохі іншыя, але таксама барвовыя, абавязкова, радасна патрэб-

ныя агеньчыкі, што былі ў курапатак на воллі, шчыглы насілі на галоўцы.

Не помніцца, як я ўспрыняў курапачы пераход з той казачнай паэзіі ў гаршковую чорную прозу. А вось трагедыю галоўкі з агеньчыкам на цемені я памятаю і дагэтуль...

Загадка фарбаў, іх прызначэнне хваляюць нас і ў сталасці. Вельмі звычайнае — жоўты лубін цвіце паміж цёмна-зялёнымі пералескамі, а зверху, скажам, яшчэ і блакіт, і белыя, ціхія аблачынкі. Не навіна, а ўсё ж у душы міжволі ўзнікае радаснае пытанне: «Навошта яна, такая краса?..» І ніхто, відаць, не адкажа як след, на ўсю глыбіню. Тысячагоддзямі стараемся. Каму ўдаецца гэта менш, каму трохі ці значна больш, а таямніцы, мноства шматфарбных таямніц навокал нас,— застаюцца.

Колькі ж іх бачыць дзіця, чалавек у тым узросце, калі ён пазнае, абагачаецца непараўнана хутчэй, чым у сталасці!.. Колькі гэтай красы ў курапаткі! А ўжо ў шчыгла... Тут і дагэтуль нельга налюбавацца. Тады ж, у маленстве, краса тая прыходзіла з усёю сілай першага азарэння.

Старэйшы брат, падлетак, уваткнуў у гурбы на агародзе некалькі канаплін. Як ён рабіў гэта — не памятаю. Помніцца проста яшчэ адзін казачны ранак, калі ў нашай хаце — так мне здалося, разбуджанаму — стала адразу поўна шчыглоў, вельмі многа шматфарбнай, шумнай скратасці. У клетцы яны не змясціліся, і два ці

тры шчыглы брат упусціў у шуфляду стала. Ён быў, вядома, вельмі рады ў тую раніцу, горды і шчодры, толькі і гаварыў, каму іх дасць, па аднаму, па два... А потым — ці ніяк не могучы нацешыцца сваім падлікам, ці хочучы шчыгла для кагосьці дастаць са стала — аднаму з іх ён прышчаміў шуфлядай галоўку. Адзін агеньчык пагас.

Смутак і жах мой былі неўзабаве развеныя мноствам іншых — зялёных, чорных, жоўценькіх і чырвоных — мітуслівых побліскаў.

І ахвота лавіць іх самому ад смутку таго не пагасла.

За гэта я самастойна ўзяўся трохі пазней. І памятаю толькі адну ўдачу,— з пяці я выняў сініцу.

Я не хацеў быць страшным, аднак яна мяне вельмі баялася. Пішчала, трапяталася і там, дзе вісела на канапліне, учэпленая лапкай, і ў жмені маёй яе маленчкае сэрца білася вельмі моцна, і ў хаце, калі я пусціў яе, маю першую здабычу, на акно, яна адчайна, з піскам білася ў шыбу.

...Я не хацеў быць страшным...

Прамінупа многае мноства белых, зялёных, сонечных, шэрых і чорных дзён. Пачатак іх успамінаецца мне цяпер у асеннім рускім лесе, дзе многа магутных, пяшчотных бяроз, дзе за акном маім зрэдку пачуецца самалёт, яшчэ

радзей лена брахне сабака, а то чырыкне недзе верабей ці зацісікае зусім блізка сінічка.

Ціха і светла над сталом.

А часамі самотна і сумна...

Ну і што, калі праца мая патрабуе цішыні, адзіноты, паглыблення ў самога сябе, калі мы, літаратары, прызвычайны да гэтага больш за многіх?.. Горкі марыў, што ён дачакаецца дня, калі адчыняцца дзверы яго самотнай лабараторыі і нарэшце ўвойдзе геній!.. І мы чакаем. Не толькі генія. Усе мы чакаем друга. Таго, што не здрадзіць, не кіне ў бядзе, зразумее цябе не толькі ў празрыстым шчасці. Іх было многа спачатку, пачаўшы ад найбольшага,— ад той, што разумела і любіла як ніхто. Адны пайшлі з жыцця па яго пастаянных або часовых законах, другія жывуць для сябе і існуюць для нас, і калі іх спасцігне якая бяда, ты, магчыма, найпершы працягнеш ім руку звычайнай чалавечай дапамогі, але працягваць гэтую руку, як калісьці было, па-сяброўску, ты ўжо не хочаш, не можаш. На сцежках, якія не абмінуць, адны сустракаюцца з табой кісла або каменна абьякава, другім чамусьці трэба ўсміхацца, і яны ўсміхаюцца, хто менш, хто больш прыблізна... А тых, што сапраўдныя,— тых з кожным годам менш.

Нармальна гэта. А ўсё ж...

Мы чакаем яшчэ аднаго.

І кожнага прыблізнага, пакуль не расчаруешся ці не ашляхнеш, супакоішся, вітаеш шчыра, з даўняй гатоўнасцю.

І ціхая, патаемная прага на тыя пачуцці робіць нас часамі, калі на позірк збоку, залішне чужымі на іхняе падабенства.

Учора пад вечар, калі я вярнуўся з праходкі, мой вялікі і светлы пакой быў не пусты.

На белай раме акна, каля самага падаконня, сядзела сініца.

Я не хацеў быць страшным. Можна, больш, чым калі-небудзь раней. Хацелася і павітацца, і пагаварыць. Аднак яна з адчайным піскам затрапталася аб шкло, а потым закружыла пад столлю, пакуль не знайшла сабе месца — над шафай, на несхаванай праводцы. Нібы прыліпла да сцяны, аціхлая. І я стаяў каля парога, таксама стаіўшыся, чакаў, што вось яна — як жа проста! — шыбане адтуль у вялікую фортку, цераз якую і ўляцела.

Яны ж такія хітрыя, зладзеяватыя. У іншых пакоях, у іншых лясах яны таксама вось заляталі. Сініцы беларускія, латышскія, башкірскія... Хлеба госці такой паложыш — не дакранецца, а ў каўбасе, калі дзе пакінута непрыкрытая, выдзяўбе толькі драбочкі сала.

Няўжо ж табе цяжка дарогу знайсці, адрозніць шкло ад паветра?

Насцярожаны момант закончыўся прыкра: яна нырнула з-пад шафы проста ў акно, цялася галоўкай у шыбу і ўпала на стол...

Як часта ўжо я быў такі разгублены і няўдала бездапаможны! Ну што, узяў у прыгаршчы яе, яшчэ цёплую, з сутаргава расстаўленымі ў пагоне лапкамі, з раскрытай па-мярцвяцку дзюбай. Каб быў малы, дык, можа, і заплакаў бы. Цяпер панёс яе на двор, у сад і пасадзіў на кусце, у густых галінках. Проста так, без надзеі на цуд і... як быццам з надзеяй.

Позна ўвечары, вяртаючыся з цёмнай лясной алеі дахаты, падышоў да таго куста і госці свае не знайшоў. Уранні, на траве — таксама. Ну што ж, апроч сабак, тут яшчэ ходзяць, напэўна, сваімі ціхімі дарожкамі і каты...

Цяпер, калі я сяджу за сталом, адтуль, дзе голяя, нерухомыя лес і сад, бліжэй да нашага зялёнага драўлянага катэджа,— адтуль, удала выбраўшы адну з незлічоных хвілін мае цішыні, прыляцела і села на раму адчыненай форткі сініца. Ага, добры дзень!..

Нейкі момант мы пазіралі адзін на аднаго так блізка, што варта б мне толькі руку працягнуць... За гэты момант я паспеў падумаць,— можа, наўна, а можа, проста шчасліва,— што гэта мая ўчарашняя госця, паспеў яшчэ раз паўтарыць у стоенай душы сваё даўнейшае і ўчарашняе «я не хачу быць страшным», паспеў

заўважыць, як яна крутанула галоўкай, цісікнула: «Ведаем вашых!..» — і пырхнула ў сад.

Салодкай дурнап'янасцю канаплянай мяцёлкі над снегам мне зноў запахла — ужо без яе.

...А можа ўсё-такі цуд і адбыўся — можа сініца і адышла?

3

У шырокім трохстворчатым акне, перад якім стаіць мой рабочы стол,— як у вялікай раме,— светлая, глыбокая карціна.

Позірк на свет з вышыні другога паверха.

Спачатку — сад. Проста нібы паляна з рэдкімі радамі карлікавых вішань. Куст ядоўцу. Дзве абясілена-разгалістыя яблыні. Сасоначка. Мноства белых галін расставіла маладая бяроза.

Далей — цёмны хваёвы лес. Над лесам сёння ясны блакіт і злёжку папялістыя хмаркі, знарок наскублення так, каб іх хапіла на ўсё неба.

А на зямлі. сёння — доўгачаканы снег, пакуль што рэдзенькі, з травянымі пралысінамі і злёжку прымарожакы. Пасля такое кіслай непагадзі, як учора, пазаўчора і некалькі дзён яшчэ, сонца, снег і марозік настройваюць па-святочнаму. Добра працуецца, з ціхай урачыстасцю ў душы.

Ад паперы, якая сёння бялейшая, чым заўсёды, так і карціць зірнуць за акно, у маю

«карціну», на сонечны снег паміж маленькімі вішнямі.

Сняжок пакрыў і тое месца, дзе яшчэ пазаўчора ляжала старое, паламанае крэсла, якое хтосьці нядбалы так і пакінуў на самай сцяжыне.

Крэсла нарэшце няма...

...Хворы, замучаны бяссонніцай сусед асцярожна пастукаў у мае дзверы. Гэта ке сёння, а пазаўчора, калі замест снегу і сонца ў карціне маёй было хмарна і слотна. Зранку пастукаў, калі ў дамах, якія называюцца «дамамі творчасці» не прынята непакоіць другога сваёю прыязнасцю...

Сусед мой не зрабіў бы гэтага, каб дзень яго быў звычайны, рабочы. Тры тыдні таму назад, калі мяне тут яшчэ не было, яго забрала адгэтуль хуткая дапамога. Вярнуўся ён з бальніцы днямі. Думаў перамагчы і нізкі ціск, і боль галавы, і лютую бяссонніцу, і трывогу пра жонку, што ляжыць недзе ў іншай бальніцы. Не перамог. І вырашыў вярнуцца ў сваю клініку, на гэты раз палячыцца як след і стаць нарэшце чалавекам.

Ці ён у гэта верыў таксама ўпэўнена, як гаварыў, мне сумна думаць...

Далікатны, тактоўны, з прыязнай усмешкай, ён увайшоў, як аказалася, не без прычыны.

— Прабачце. Кнігу вашу прынёс. Каб не забыцца. Бібліятэчная.

Я зразумеў яго. Зрэшты, і мне ў той дзень не працавалася, з самага ранку чытаў.

Мы стаялі каля стала, перад вялікай карцінай акна, і гаварылі — абы лягчэй было не маўчаць.

— А від адгэтуль нішто сабе,— сказаў сусед.— Вось толькі непагадзь... Паршывы лістапад.

— Крэсла вунь тое. Проста бяльмо на воку. Усё збіраюся, каторы дзень, пайсці прыняць.

— Перад маім акном — вялізная горба вуголля. Чорнае...

Калі ён зноў папрасіў прабачэння і асцярожна пайшоў, я зноў пачаў чытаць, сеўшы спіной да акна. Палавіна пісьменніцкай працы — чытанне, аднак, папрацаваўшы над сваім, чытаецца лепш, спакайней. Уранні, адчуўшы, што сёння работа не пойдзе, я ўзяў пачатую напярэдадні кнігу. І неўзабаве нездавальненне самім сабою прайшло.

Чытаў я шчырыя і простыя апавяданні былога франтавіка, чалавека, што многа бачыў і перажыў, аддаўшы роднай справе ледзь не ўсё, што мог. З павагай, з зайздасцю думалася пра аўтара, пра цэльнасць і красу яго характару, яго жыцця. Не ўпершыню, але радасна, нібы пановаму, думалася таксама пра «цуд кнігі», якая можа часамі змяшчаць у сабе так многа...

Дзень той, пазаўчарашні, пачаўся нудна, але без дажджу. Пасля таго як выйшаў мой

сусед, я хутка зачытаўся зноў. І раптам — лівень, летні лівень! Падкраўшыся да нашага двара, ён з нізкай хмары, абрынуўся на яго густым, гвалтоўным шумам. Не касячком хвастаў, а проста зверху пабаніў, спяшаючыся выліць з хмары процьму нікому ўжо не патрэбнай вады.

Калі зусім праяснілася яго шэрасць, я ўбачыў, зноў стоячы перад акном, што на бурай, неданылай траве — паламанага крэсла ўжо не было...

Некалькі праўдаў адразу:

Першая праўда: сусед мой — хлапчына з найлепшымі рысамі рускага чалавека: добры, праўдзiвы, высакародна сардэчны, а гэта — вельмі нямала і не так ужо часта трапляецца.

Другая праўда — трохі прасцейшая, нават са шчылінкамі для розных падтэкстаў ды скепсісаў: сусед заўважыў, што я чытаў яго новую кнігу...

І трэцяя, горкая праўда, — як мала мы, хто піша сам, чытаем адзін аднаго, як рэдка, як не-ахвотна гаворым другому пра шчасце, адчутае над яго старонкамі! І як такая абыякавасць яшчэ больш ледзяніць і хмарыць нашу адзіноту!..

Мае ўражанне ад суседавай кнігі я яму перадаў. Мы робім так узаемна і ўжо даволі даўно.

Думка, што пра старое крэсла на сцяжыне варта было б запісаць, спачатку прыпалохала мяне... немужчынскай сентыментальнасцю.

Падзякаваць за такую... ну, вельмі прыемную дробязь проста вось так, непасрэдна — я не змог.

Калі мы развіталіся на золкім аўтобусным прыпынку, я пажадаў яму як найхутчэй вярнуцца ў наш ціхі драўляны дом.

— Тады ўжо я прыму з-пад вашага акна вуголле.

Ён усміхнуўся.

Навошта толькі, дружа мой, так сумна?..-

© OCR: Камунікат.org, 2011 год

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год

З М Е С Т

ГУРТАВОЕ

ДАЖДЖЛІВЫ, СО НЕЧНЫ ЖНІВЕНЬ

ЯШЧЭ РАЗ ПЕРШЫ СНЕГ

ПОШУКІ СЛОВА

РЭХА ЗАУСЕДЫ СА МНОЙ

СЦЕЖКІ, ДАРОГІ, ПРАСТОР

ТРОЙЧЫ ПРА АДЗІНОТУ

Брыль Я.

Вітраж. Апавяданні, мініяцюры, нарысы.

Мн., «Мастацкая літаратура», 1972. 200 с.

7000 экз. 43 к.

Прыгажосць чалавека працы, жывыя праблемы нашай сучаснасці, роздум пісьменніка пра яго абавязак служэння роднаму народу, дружба народаў вялікай савецкай сям'і і краін сацыялістычнай садружнасці, клопат пра мір на Зямлі, прыгажосць беларускай прыроды, паэзія дзяцінства — усё гэта знойдзе чытач у новай кнізе пісьменніка.